

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΒΑΡΝΑΒΑ

ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΚΑΘΟΛΙΚΗ

SANCTI BARNABÆ

APOSTOLI

EPISTOLA CATHOLICA

(GALLAND., *Vet. Patr. Bibliot.*, I, 115; HEFELE, *Patr. apostolic. Opera*. Tubingæ 1842, in-8, p. 1. Initium hujus Epistolæ antiquæ versioni Latinæ codicis Corbeiensis (ante sæc. ix) debemus, cum desint in textu Græco quatuor prima capita cum quinti dimidio. Hanc versionem antiquam, quæ textus Græci lacunam supplet, ex Gallando mutuamur; ubi autem incipit textus Græcus, quem comitatur versio Cotelerii, editionem cl. viri Hefelii sequimur subjecta pressioribus typis veteris interpretationis continuatione. EDIT.)

I. *Salutatio Barnabæ ad fratres.*

Avete, filii et filiæ (1), in nomine Domini nostri Jesu Christi qui nos (2) dilexit, in pace (3). Magnarum et honestarum Dei æquitate (4) abundantiam sciens esse in vobis, supra modum exhilaror beatissimis et præclaris spiritibus vestris: quod sic naturalem gratiam (5) accepistis. Propter quod plurimum gratulor (6) mihi, sperans liberari; quia vere video in vobis infusum spiritum ab honesto (7) fonte Dei. Cum persuasum mihi sit hoc, et plenius (8) sciam, quia dum ad vos alloquor, multa mihi bona successerunt in via æquitatis Domini. Ideo, fratres (9) et ego cogito diligere vos super animam: quia magnitudo fidei et dilectio habitat in illo, et spes vitæ illius. Cogitans ergo hoc (quasi (10) curæ mihi fuerit, ut vobiscum partiar ex eo (11) quod accepi) futurum mihi talibus spiritu servienti (12) hoc in mercede; appropriavi (13) pauca vobis mittere, ut fidem vestram consummatam habeatis, et scientiam.

VARIORUM NOTÆ.

- (1) *Avete, filii et filiæ.* — *Avete.* Sic a Vulg. interp. vertitur χαίρετε Matth. xxviii, 9. ANONYM. — *Filii et filiæ.* Ita fideles appellat. quos per Evangelium genuit: et hic stylus apostolicus est. I Cor. iv, 14, 17. Gal. iv, 19. I Joan. ii, 1 MEN.
- (2) *Nos. Vos.* Usserius. FELL.
- (3) *In pace Magnarum, etc.* Mallem sic constitui: *in pace magna. Rerum honestarum Dei æquitate abundantiam, etc.* ANONYM.
- (4) *Æquitate.* Sic ms. At Felli editio Oxon. *æquitatum.* — Forte *qualitatum*, id est δικαιωμάτων. Vide Rom. v, 17. ANONYM.
- (5) *Naturalem gratiam.* Naturalis gratia est firma, altius radicata, et plantata in anima justis. Sic infra cap. ix, Vet. interp. reddit τὴν ἔμφυτον δωρεάν, *naturale donum.* MEN. — Imitatio Jac. i, 21. Δέξασθε τὸν ἔμφυτον λόγον. ANONYM.
- (6) *Plurimum gratulor... quia video.* Iis consona, quæ de Barnaba habentur Act. xi, 23. *Qui quum perveni set (Antiochiam), et vidisset gratium Dei, B gavisus est, etc.*
- (7) *Ab honesto.* Scilicet egregio. Glossæ veteres: A *Honestus, egregius: ἀξιόλογος.* MEN.
- (8) *Plenius.* Sic Felli edit. Oxon. Sic etiam legendum jubet Menardus. At ms. cum edit. *plenus.*
- (9) *Fratres.* Ita edit. Hxon. Al. cum ms. *fors.* — Vossius quoque legit *fratres*, quasi per compendium fuerit scriptum *fras*: quod exscriptor non intelligens, mutavit in *fors*; quæ vox quidem Latina est, sed caret hic sensu. CLER.
- (10) *Quasi.* Forte, *quia si.*
- (11) Clemens Alex. Στρωμ. lib. ii, cap. 6, p. 445, edit. Oxon. h. l. laudat: Εὐλότως οὖν ὁ ἀπόστολος Βαρνάβας ἄφ' οὗ, φησὶν, ἔλαβον μέρος ἐσπούδασα κατὰ μικρὸν ὑμῶν πέμψαι ἵνα μετὰ τῆς πίστεως ὑμῶν, τελείαν ἔχητε καὶ τὴν γνώσιν.
- (12) *Spiritu servienti.* Sequor Fellum in edit. Oxon. ad mentem Menardi. Sic et Potterus ad Clem. Alex. locum mox describendum. Al. cum ms. *spiritus servientes.* Usserius, *spiritibus.*
- (13) *Appropriavi.* Imo *approperavi.* Vide II Tim. iv, 8: 21, Tit. iii, 12 ubi σπουδάσον a Vulg. int. vertitur *festina*, Gloss. vet. Σπουδάζω, *festino, pro pero.* CLER.

Tres sunt ergo constitutiones Domini, vitæ spes, initium et consummatio. Propalavit enim Dominus per prophetas, quæ (14) præterierunt; et futurorum dedit nobis initia scire. Sicut ergo locutus est, honestius et altius accedere (15) ad aram illius. Ego autem non tanquam doctor (16), sed unus ex vobis, demonstrabo pauca, per quæ in plurimis lætiores sitis (17).

II. Sacrificia Judaica abolita sunt.

Cum sint ergo dies nequissimi (18), et contrarius (19) habeat hujus sæculi potestatem, debemus attendentes inquirere æquitates Domini. (20) Fidei ergo nostræ adjutores (21), timor et sustinentia: quæ autem nobiscum pugnant, patientia est et continentia. Hæc cum apud Dominum permanent casta (22), collætantur illis sapientia et intellectus (23).

Adaperuit enim nobis per omnes prophetas, quia non utitur nostris hostiis, neque victimis, neque oblationibus, hæc dicens: *Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum, dicit Dominus? Plenus sum holocaustomatibus arietum, et pinguaminibus agnorum: et sanguinem hircorum et taurorum nolo; nec si veniatis videri mihi* (24). *Quis enim exquisivit hæc de manibus vestris? calcare aulam meam non adjicietis. Si attuleritis mihi similaginem, vanum: supplicamentum exsecrations mihi est. Neomenias vestras et diem magnum* (25-26) *non sustineo: jejunium, et ferias* (27), *et dies festos vestros odit anima mea*¹. Hæc ergo vacua fecit, ut nova lex Domini nostri Jesu Christi, quæ sine jugo necessitatis (28) est, humanam habeat oblationem. Dicit Dominus iterum ad illos: *Nunquid ego præcepi parentibus vestris, cum exierunt de terra Ægypti, ut offerrent mihi hostias et victimas*²? *Sed hoc præcepi illis, dicens: Unusquisque vestrum adversus proximum non habeat malitiam; et juramentum mendum* (29) *non habet*³ (30). Intelligere ergo debemus, cum non simus sine intellectu, consilium benignitatis Patris nostri: quia nobis dicit, volens nos similiter errantes quærere, quemadmodum ad illum accedamus; nobis enim dicit: *Sacrificium Deo cor contribulatum; et humiliatum Deus non despicit*⁴. Certius ergo inquirere debemus, fratres, de nostra salute, ut ne quando habeat (31) introitum in nobis, et evertat nos a vita (32) nostra.

III. Jejunia Judæorum non sunt vera nec Deo accepta.

Dicit ergo iterum de his ad illos: *Ut quid mihi jejunatis, ut hodie audiatur vox vestra in clamore? Non tale jejunium elegi, dicit Dominus, ut quis humiliet animam suam sine causa. Neque si curvaveris quasi*

¹ Isa. I, 11-14. ² Jer. VII, 22, 23. ³ Zach. VIII, 17. ⁴ Psal. L, 19.

VARIORUM NOTÆ.

(14) *Quæ*. Ita edit. Oxon. quam sequitur Wakius A in sua Anglica versione. Al. cum ms. *qui*.

(15) *Accedere*. Menardus, *accedite*. Fellus litteris miniatis præmittit, *oportet*. « Sed in præceptis, inquit Clericus, passim ante infinitivum *dei* subauditur. »

(16) *Non tanquam doctor*. Respexit forte ad illud Matth. XXIII, 8: *Vos autem nolite vocari Rabbi: unus est enim Magister vester; omnes autem vos fratres estis*. Et ibid., 10: *Nec vocemini magistri: quia magister vester, unus est Christus*. Vide quoque Jac. III, 1. Sic in eadem sententiam infra cap. IV: *Hoc rogo vos tanquam unus ex vobis*.

(17) *In plurimis lætiores sitis*. Ita I Joan. I, 4: *Et hæc scribimus vobis ut gaudeatis, et gaudium vestrum sit plenum*. MEN.—Sic in calce hujus Epist., *εις τὸ εὐφραῖναι ὑμᾶς*. FELL.

(18) *Cum sint dies nequissimi*. Ita Paulus Ephes. V, 16, *quoniam dies mali sunt*. MEN.

(19) *Contrarius*. Id est Satan. Glossarium vetus B ms.: *Satan, adcersarius, contrarius*. Quæ subduntur, *Habeat hujus sæculi potestatem*, respondent Joan. XII, 31; XIV, 30; XVI, 11: *Princeps hujus mundi*; et Ephes. VI, 12: *Sed adversus principes et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum*. MEN.

(20) Clemens Alex. I. c.: *Τῆς μὲν οὖν πίστεως ἡμῶν εἰσὶν οἱ συλλήπτορες, φόβος καὶ ὑπομονή: τὰ δὲ συμμαχοῦντα ἡμῖν, μακροθυμία καὶ ἐγκράτεια. Τούτων οὖν, τὰ πρὸς τὸν Κύριον, μενόντων ἀγνώως, συνευφραίνονται αὐτοῖς σοφία, σύνεσις, ἐπιστήμη, γνῶσις*. — Vocem *συλλήπτορες* ita explicat Hesychius: *συλλήπτορες, συναγωνιστήν*, id est adjutorem. Et in Glossis veteribus: *Σύλληψις, βοήθεια, opulatio*. MEN.

(21) *Adjutores*. Ms. cum edit. *adjutor est*; si Fellum excipias, apud quem, *adjutores sunt*, ex Clem. Alex. Jamque Menardus statuerat, expuncto verbo substantivo, legendum uno verbo, *adjutores*.

(22) *Casta. Integra*. MEN. — *Caste*. COT.

(23) *Intellectus*. Addit Fellus litteris miniatis, *scientia, cognitio*; quas duos voces putat veterem interpretem præterisse, cum exstent apud Clem. Alex.

(24) *Videri mihi*. Ita edit. Oxon. Al. cum ms. *videre mihi*. — Lege *videri*, ut apud Tertull. lib. *adversus Judæos* cap. 5, pag. 608: *Nec si veniatis videri mihi*. Juxta LXX: *Ὅδ' ἂν ἐργησθε ὀφθῆναι μοι*: id est, nec si veniatis apparere mihi. *Videri mihi est videri a me*, phrasis Græca. MEN.—Videsis Cl. Sabatierii *Bibl. sac. Lat. Vers. ant.* ad Isa II, 11.

(25-26) *Neomenias vestras et diem magnum*. Editt. Clerici et Russelii, post *Neomenias vestras*, addunt *et Sabbata*. Habent quidem LXX: *καὶ τὰ Σάββατα*. Habent et Tertullianus, et Hieronymus, alique apud Sabatierum I. c. Al. ca non agnoscit vetus Barnabæ interpres, neque in prima Menardi Paris. edit. neque in altera Felli Oxon.

(27) *Ferias*. Apud LXX: *ἀργίαν, otium*. Sed interpres legisse videtur *ἀργίας, ferias*. MEN.

(28) *Sine jugo necessitatis*. Non astricta legi Moisaicæ. *Ζυγὸν δουλείας, jugo servitutis*. Gal. V, 1. MEN.

(29) *Mendum*. Cave hoc mutes cum Menardo et Oxoniensibus, in *mendax*: est enim prisca vox Latina, ut docet Charisius lib. I: *Mendum* in mendacii significatione dicitur; *menda*, in culpa operis aut corporis. Hinc factum *mendax*. CLER.

(30) *Habet* Leg. Menardus, *habeat*. Sicque edidit Fellus. Eorte amet., sicut Zach. VIII, 17: *Juramentum mendax ne diligatis*.

(31) *Habeat*. Videtur deesse vocabulum, *Satan*, vel *Contrarius*, vel quid simile, ante *habeat*. MEN.

(32) *Vita* Oxon. conjicit *vra*. Sed non opus est: nam *vita* est pro vitæ instituto. CLER.

circulum collum tuum, et sacco te circumdederis, et cinerem straveris : nec sic celebrabis jejunium acceptum ⁵. Ad nos autem sic dicit : *Cum jejunaveris* (33), *volve omnem nodum iniquitatis, et omnem consignationem iniquam dele* (34), *resolve suffocationes impotentium commerciorum* (35), *dimitte quassatos in remissionem, et omnem cautionem malignam dissipa. Frange esurienti panem tuum, et egenos sine tecto induc in domum tuam : cum videris nudum, vesti ; et domesticos seminis tui non despicias* (36). *Tunc erumpet temporaneum* (37) *lumen tuum, et vestimenta tua* (38) *cito orientur* (39) : *et præibit ante te justitia, et claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamas* (40), *et Deus exaudiet te : cum adhuc loqueris, dicet : Ecce adsum ; si abstuleris a te nodum et suadelam malorum* (41), *et verbum murmurationis ; et dederis esurienti panem ex animo* ⁶. In hoc ergo, fratres, providens est misericors Deus, quia in simplicitate crediturus esset populus, quem comparavit dilecto suo ; atque ante ostendit omnibus nobis, ut non incurramus tanquam proselyti ad illorum legem.

IV. *Antichristus ante portas, ergo fugiamus errores judaizantium et opera malæ viæ.*

Oportet ergo de histantibus (42) multum scrutantes scribere, quæ nos (43) possint sanare. Fugiamus ergo ab omni opere iniquitatis, et odio habeamus errorem hujus temporis, ut futuro diligamur (44). Non demus (45) animæ nostræ spatium, ut possit habere potestatem discurrendi cum nequissimis et peccatoribus ; ne quando similemus (46) illis. *Consummata enim tentatio, sicut scriptum est* (47), *sicut Daniel dicit, appropinquavit* ⁷. Propter hoc enim Dominus intercidit (48) tempora et dies, ut acceleret dilectus (49) illius ad hæreditatem suam. Dicit sic propheta : *Regna* (50) *in terris decem regnabunt, et resurget retro pusillus, qui deponet tres in unum* ⁸. De regnis similiter. De hoc ipso dicit iterum Daniel : *Et vidi quartam bestiam, nequam et fortem, et sæviorem cæteris bestiis marinis : et apparuerunt illi decem cornua : et ascendit aliud cornu breve in medio illorum ; et dejecit cornua tria de majoribus cornibus* ⁹. Intelligere ergo debemus. Adhuc et hoc rogo vos tanquam unus ex vobis, omnes amans super animam meam, ut attendatis vobis et non similetis eis qui peccata sua congerunt, et dicunt : Quia testamentum illorum, et non nostrum est (51). Nostrum est autem, quia illi in perpetuum perdidit illud quod Moyses accepit. Dicit enim

⁵ Isa. LVIII, 4, 5. ⁶ Isa. LVIII, 6-10. ⁷ Dan. IX, 24-27. ⁸ Dan. VII, 24. ⁹ Dan. VII, 7-8.

VARIORUM NOTÆ.

(33) *Jejunaveris*. Sic Fellus. Al. cum ms. *jejuna-*

veritis. (34) *Et omnem consignationem iniquam dele*. Relegari debent ista ad marginem, unde in textum induxit ea nescio quis : sunt quippe alia versio verborum, πᾶσαν συγγραφὴν ἀδικῶν διάσπα, quæ heic redduntur, *Et omnem cautionem malignam dissipa* : a Cypriano autem lib. *De Orat. Domin.* ante finem et lib. III *Ad Quirinum* cap. 1 : *Et omnem consignationem injustam dissipa*. COT.

(35) *Impotentium commerciorum*. *Impotentium*, id est violentorum. *Commerciorum*, in textu Græco, συναλλαγμάτων. nam συναλλαγμα est commercium. Glossæ veteres : συναλλαγμα, commercium. MEN.

(36) *Et domesticos seminis tui non despicias*. Juxta LXX. At Vulg. juxta textum Heb., *Et carnem tuam ne despexeris*. Sed sensus idem esse videtur : nam *domestici seminis tui*, sunt homines ejusdem tecum naturæ et carnis. ID.

(37) *Temporaneum*. Ita apud Tertullianum, lib. *De resurr. carnis*. In textu Græco πρώτον juxta textum Heb., id est, *matutinum*. ID.

(38) *Vestimenta tua*. Apud LXX. Juxta textum Hebraicum legitur ἱμάτια, *sanitates* ; pro quo quidam legerunt, ἱμάτια, *vestimenta*, ut notat S. Hieronymus. Hinc factum est, ut interpres Barnabæ verterit, *vestimenta* : quod vocabulum sumpsit pro carne Tertullianus, lib. *De res. carnis*. MEN. — Sic legit quoque interpres qui versionem antiquam ab Irenæo, Tertulliano et Cypriano receptam adornavit. FELL.

(39) *Orientur*. Sic leg. Menardus : sicque edidit Fellus. Al. cum ms. *oriuntur*.

(40) *Exclamas*. Lege, *exclamabis*, ut agud S. Cyprianum lib. III *De testimoniis*. MEN.

(41) *Suadelam malorum*. Χειροτονία apud LXX redditur hic *suadela*, quia perorantes extensa manu verba faciebant. FELL. — Opinari quis posset inter-

pretem nostrum scripsisse, *suadelam manuum*. Quæ conjectura non est Menardi, ut fertur apud Clericum, sed Ed. Bernardi.

(42) *De histantibus*. Volo, *de his statibus* : περὶ τούτων καταστάσεων. BERN. — Al. *de his tantis*, vel *instantibus*. Lectio *de his talibus*, περὶ τοιούτων, Fello videtur aliquanto commodior. Usserius vero legebat : *Oportet ergo non de instantibus multum scrutantes scribere vobis, quæ non possint sanare*. Porro quænam has inter lectiones sit seligenda, suadet ipsemet vetus Interpres, apud quem infra cap. XVII, sic legas : *Si enim de instantibus ac futuris scribam vobis*.

(43) *Nos*. Ita edit. Oxon. Al. ms. *non*.

(44) *Futuro diligamur*. Eellus in edit. Oxon. ex conjectura Usserii, *futura diligamus*. Sic legit et Menardus.

(45) *Demus*. Usser. *debemus*. FELL.

(46) *Similemus*. Sic et paulo post, *similetis* : verbum neutraliter sumitur. MEN.

(47) *Sicut scriptum est, etc.* Usserius, *de qua scriptum est, sicut Daniel dicit*. Fellus autem sic : *Sicut scriptum est a Daniele*.

(48) *Intercidit*. Ms. *interdicat*. Hæc respiciunt Matth. XXIV, 22. Vide Isa. X, 23 ; et Malach. III, 1. FELL.

(49) *Dilectus*. Usser. *dilectos*. FELL.

(50) *Regna*. Ita LXX: βασιλείαι. At Hebr. ut in Vulg., *reges*. MEN.

(51) *Et non nostrum est*. Editi ad unum omnes : *Et nostrum est*. Locum mutilum adeoque corruptum esse agnovit Cl. Marianus in notis ad S. *Justinii M. Cohort. ad Græc.* cap. 13, p. 17. Itaque illum sic restituit : *Dicunt quia Testamentum illorum, et non nostrum est*. Hanc autem emendationem insinuat cum hujusce capituli contextus, tum in primis ipsemet S. Barnabas infra cap. XIII : Ἰδῶμεν... εἰ ἡ διαθήκη εἰς ἡμᾶς, ἢ εἰς ἐκείνους, *Videamus..... utrum*

Scriptura : *Et fuit Moyses in monte jejunans quadraginta diebus, et quadraginta noctibus : et accepit testamentum a Domino, tabulas lapideas scriptas manu Dei* ¹⁰. Sed conversi in idola, perdiderunt illud : dicit enim Dominus Moysi : *Moses, descende celerius, quia præterit legem populus tuus, quem eduxisti de terra Ægypti* ¹¹. *Et projecit Moyses tabulas lapideas de manibus suis* ¹² : et confractum est testamentum eorum ; ut dilectio Jesu consignetur in præcordiis vestris, in spem fidei, illius. Propter quod attendamus novissimis diebus. Nihil enim proderit nobis omne tempus vitæ nostræ et fidei, si non odio (52) iniquum et futuras tentationes habeamus ; sicut dicit Filius Dei : *Resistamus* (53) *omni iniquitati, et odio habeamus eam*. Ergo considerate opera malæ viæ. Non separatim debetis seducere vos tanquam justificati ; sed in unum convenientes (54) inquirete, quod communiter dilectis conveniat et prosit. Dicit enim Scriptura : *Væ illis, qui sibi intelligunt, et apud se docti videntur* ¹³. Simus spirituales, simus templum (55), consummatum Deo ; in quantum est in nobis, meditemur timorem Dei (56), et custodiamus mandata illius (57).

Dominus non accepta persona judicat mundum. Unusquisque secundum quæ facit accipit (58) : si fuerit bonus, bonitas eum antecedit ; si nequam, merces nequitiae eum sequitur. Attendite, ne (59) quando quiescentes jam vocati addormiamus in peccatis nostris ; et nequam accipiens potestatem nostram, suscitetur (60) et excludat a regno Domini. Adhuc et illud intelligite, cum videritis (61) tanta signa et monstra in populo Judæorum, et sic (62) illos derelinquit Dominus. Attendamus ergo, ne forte, sicut scriptura est, *multi vocati, pauci electi, inveniamur* ¹⁴.

V. *Movum fœdus, passione Christi fundatum, est nobis ad salutem, Judæis ad interitum.*

Propter hoc Dominus sustinuit tradere corpus suum in exterminium, ut remissione peccatorum sanctificemur, quod est sparsione sanguinis illius (63). Scriptum est (64) enim de illo, quædam ad populum Judæorum, quædam ad nos. Dicit autem sic : *Vulneratus est propter iniquitates nostras, et vexatus est propter peccata nostra : sanguine* (65) *illius sancti sumus. Tanquam ovis ad victimarum adductus est : et sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit os suum* ¹⁵. Supergratulari ergo debemus Domino, quia et præterita nobis ostendit, et sapientes fecit ; et de futuris non sumus sine intellectu. Dicit autem : *Non injuste tenduntur retia avibus* ¹⁶. Hoc dicit, quia juste periet (66) homo habens viam veritatis, scientiam (67), et se

¹⁰ Exod. xxxiv, 28. ¹¹ Exod. xxxii, 7. et Deut. ix, 12. ¹² Exod. xxxii, 19. ¹³ Isa. v, 21. ¹⁴ Matth. xx, 16 ; xxii, 14. ¹⁵ Isa. liii, 5, 7. ¹⁶ Prov. i, 17.

VARIORUM NOTÆ.

Testamentum ad nos, an ad illos pertinent. Quam quidem Barnabæ sententiam S. Justinus l. c. his verbis illustrat : *Ei δὲ τις φάσκοι τῶν προχείρων ἀντιλέγειν εἰθισμένων, μὴ ἡμῖν τὰς βίβλους ταύτας, ἀλλὰ Ἰουδαίοις προσήκειν, διὰ τὸ εἶναι καὶ νῦν ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν σώζεσθαι, καὶ μάτην ἡμᾶς ἐκ τούτων φάσκειν τὴν θεοσέβειαν μεμαθηκέναι λέγοι γνότω ἀπ' αὐτῶν τῶν ἐν ταῖς βίβλοις γεγραμμένων, ὅτι οὐκ αὐτοῖς, ἀλλ' ἡμῖν ἢ ἐκ τούτων διαφέρει διδασκαλία. Quod si quis ex iis qui libenter contradicere solent, non nostros hos libros, sed Judæorum proprios esse dicat, eo quod etiamnum in eorum synagogis asserventur, ac frustra religionem his libris acceptam a nobis referri : noverit ille ex iis ipsis quæ his in libris scripta sunt, non Judæorum, sed nostram esse horum librorum doctrinæ possessionem.* Nimirum contendebant Judæi, suum esse, non Christianorum, Vetus Testamentum. Quos ergo hic refellit S. Barnabas. Hac de re quoque Eusebium consule *Demonstr. evang.*, lib. i, cap. 6.

(52) *Non odio.* Ms. *non modo.* Usser. *non modo animum.* FELL.

(53) *Resistamus.* etc. Hanc Christi sententiam in toto Evangelio non repereris : sed Barnabas eam audivit ab ipso Christo, aut ab aliquo discipulo : qualis est hæc Pauli sententia, Act. xv, 35 : *Et meminisse verbi Domini Jesu, quoniam ipse dixit : Beatus est magis dare, quam accipere.* MEN.

(54) *In unum convenientes.* His similia Hebr. x, 24, 25. FELL.

(55) *Simus templum.* S. Paulus hac loquendi formula sæpe utitur, I Cor. iii, 16, 17 ; vi, 19. II Cor. vi, 16 ; Ephes. ii, 21 ; II Thess. ii, 4. FELL.

(56) *Meditemur timorem Dei.* Juxta illud Isa. xxxiii, 18 : *Cor tum meditabitur timorem.* MEN.

(57) Hunc locum laudat Clemens Alex. Στρωμ., lib. ii, cap. 7, pag. 447 : *Καὶ Βαρνάβας ὁ ἀπόστο-*

λος, « Οὐαὶ οἱ συνετοὶ παρ' ἑαυτοῖς, καὶ ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες, » προστάξας, ἐπήγαγεν · « Πνευματικοὶ γενώμεθα, ναὸς τέλειος τῷ Θεῷ ἐφ' ὅσον ἐστὶν ἐφ' ἡμῖν, μελετῶμεν τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ, καὶ φυλάσσειν ἀγωνιζώμεθα τὰς ἐντολάς αὐτοῦ, ἵνα ἐν τοῖς δικαιώμασιν αὐτοῦ εὐφρανθῶμεν. »

(58) *Accipit.* Edit. Oxon. *accipiet.* Sic. I Cor. iii, 8 : *Unusquisque autem propriam mercedem accipiet secundum suum laborem.*

(59) *Attendite, ne,* etc. Alludit ad parabolam decem virginum, Matth. xxv. MEN.

(60) *Nostram, suscitetur.* *Nostram,* id est nostri, id est in nos. *Suscitetur,* lege, *susciletur,* adversus nos videlicet. MEN. — At Fellus post *suscitetur,* addit litteris miniatis *nos.*

(61) *Cum videritis,* etc. Verbum *videritis* est præteritum hoc loco. Nam infra loquitur de subversione templi Hierosolymitani jam facta. MEN.

(62) *Et sic.* Id est, Quod sic. MEN.

B (63) *Sparsione sanguinis illius* I Petr. i, 2 : *In aspersione sanguinis Jesu Christi.* MEN.

(64) *Scriptum est.* Pro more interpretis, rectius, *scripta sunt.* Sic enim fortasse legit : *Ἐγγράπται γὰρ περὶ αὐτοῦ τὰ μὲν πρὸς τὸν λαὸν τῶν Ἰουδαίων, τὰ γὰρ πρὸς ἡμᾶς.* FELL. Sic et MEN.

(65) *Sanguine.* Legisse videtur interpretes, τῷ αἵματι. FELL.

(66) *Periet.* Semel lectorem moneo, me non probare maximam partem lectionum, quas Menardus ad oram veteris hujus interpretationis apposuit. Ita *peribit* correxit pro *periet*, cum non hoc minus quam alterum, in usu fuerit ævo posteriori. Ita et alibi, *interiet, exiet* et *transiet*, etiam apud Tibullum. Voss.

(67) *Habens viam veritatis, scientiam.* Felli edito Oxon., *Habens viæ veritatis scientiam.*

a via tenebrosa non continet adhuc. Et ad hoc Dominus sustinuit pati pro anima nostra, cum sit orbis terrarum Dominus; cui dixit die (68) ante constitutionem sæculi (69) *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* ¹⁷. Quo modo ergo sustinuit, cum ab hominibus hoc pateretur, discite. Prophetæ ab ipso habentes donum (70), in illum prophetaverunt. Ille autem, ut vacuam faceret mortem, et de mortuis resurrectionem ostenderet, quia in carne oportebat eum apparere, sustinuit, ut promissum parentibus redderet (71); et ipse sibi.

populum novum parans, dum in terris degit, ostenderet, quod facta resurrectione ipse esset et iudicaturus. Porro, docens Israellem, atque tam magna prodigia et signa faciens, prædicavit, ac illum [Israellem] summe dilexit. Quando autem apostolos suos, ipsius Evangelium prædicaturos, elegit, homines omni peccato iniquiores, ut ostenderet, quod non venit *vocare justos, sed peccatores ad penitentiam* ¹⁸, tunc palam fecit, se esse Filium Dei. Nisi vero in carne venisset, quomodo servati fuisset nos homines, videntes eum? quandoquidem ii, qui solem hunc aliquando desitutum, opus manuum ejus, aspiciunt, non valent radios illius obtueri. [Porro] igitur Filius Dei ideo in carne venit, ut summam imponeret peccatis eorum, qui ad mortem persecuti sunt prophetas ipsius. Ob hoc igitur pas-

A (72) τὸν λαὸν τὸν καινὸν (73) ἐτοιμάζων ἐπιδείξει ἐπὶ τῆς γῆς ὧν, ὅτι τὴν ἀνάστασιν αὐτὸς ποιήσας κρινεῖ. Πέρας (74) γὰρ τοῖς διδάσκων τὸν Ἰσραὴλ, καὶ τηλικαῦτα τέρατα καὶ σημεῖα ποιῶν, ἐκήρυξε, καὶ ὑπερηγάπησεν αὐτόν (75). Ὅτε δὲ τοὺς ἰδίους ἀποστόλους, μέλλοντας κηρύσσειν τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ, ἐξελέξατο (76), ὄντας ὑπὲρ πᾶσαν ἁμαρτίαν ἀνομιώτερου... ἵνα δείξει, ὅτι οὐκ ἔλθε καλεῖσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν... τότε ἐφκνέρωσεν ἑαυτὸν Υἱὸν Θεοῦ εἶναι (77). Εἰ γὰρ μὴ ἔλθεν ἐν σαρκί, πῶς ἂν ἐσώθηνμεν ἄνθρωποι, βλέποντες αὐτόν; ὅτι τὸν μέλλοντα μὴ εἶναι ἥλιον (78), ἔργον χειρῶν αὐτοῦ ὑπάρχοντα, βλέποντες οὐκ ἰσχύουσιν εἰς ἀκτῖνας αὐτοῦ ἀντοφθαλμῆσαι. Οὐκοῦν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐς τοῦτο ἔλθεν ἐν σαρκί, ἵνα τὸ τέλειον τῶν ἁμαρτιῶν κεφαλαιώσῃ τοῖς διώξασιν ἐν θανάτῳ τοὺς

Sequitur vetus interpretatio.

populum . . . parans . . . resurrectione facta, in terris . . . iudicabat (79) illis (80) . . . ad vitam ducens populum Judæorum, et magna signa et monstra faciens, non crediderunt nec dilexerunt illum (81). Tunc apostolos suos, qui incipiebant prædicare Evangelium suum, elegit, qui erant super omne peccatum peccatores; ut ostenderet, quia non venit *vocare justos, sed peccatores* Tunc ostendit se esse Filium Dei. Si enim non venisset in carne, quo modo possent homines sanari (82) . . . ? cum respicientes solem. . . . qui est opus manus Dei, non possint radios ejus diutius intueri. Filius ergo Dei ideo in carne venit, ut consummationem peccatorum definiret eis, qui persecuti sunt ad mortem prophetas illius. . . . Dicit autem Isaias: *Plaga corporis illius omnes sanati sumus*. Et alius propheta: *Feriam pastorem, et dispergentur oves gregis*. Ipse autem voluit sic pati Dicit enim qui prophetat de illo:

¹⁷ Gen. 1, 26. ¹⁸ Matth. IX, 43.

VARIORUM NOTÆ.

(68) *Cui dixit die*. Post *dixit*, videtur deesse τὸ **B** *Pater*. Nam inde probare contendit, et Filii et excellentiam, quod sit terrarum orbis Dominus, et quod ei dixerit *Pater: Faciamus hominem*, etc. Quod etiam repetit infra cap. vi, λέγει γὰρ ἡ Γραφή περὶ ἡμῶν, ὡς λέγει τῷ Υἱῷ: Πιστήσωμεν κατ' εἰκόνα, etc. Id est: *Dicit enim Scriptura de nobis, sicut dixit Filio* (supple *Deus*, ut ex antecedentibus patet): *Faciamus hominem ad imaginem*, etc. MEN. — Mihi magis placet Bulli conjectura, qui hunc locum sic fortasse restituendum censet: *Cui dixit Deus ante constitutionem mundi*. Videsis ejus *Defens. Fid. Nic.*, sect. 1, cap. 2. § 2.

(69) *Ante constitutionem sæculi*. Id est, ante plenam et perfectam mundi constitutionem, quia homine nondum creato, non erat mundus plane perfectus. MEN.

(70) *Prophetæ ab ipso habentes donum*, etc. Prophetiæ videlicet. Nam prophetæ Dei Spiritu afflati prophetarunt. MEN. — Hunc locum strenue defendit Gravius in *Adnot. ad Bulli Defens. Fid. Nic.*, § 5, pag. 15 contra Lucam Mellierum, seu Samuellem Crellium. Quin etiam ipsi videtur ex Barnaba descripsisse Irenæus, quæ habet lib. iv, cap. 20, n. 4: *Prophetæ ab eodem Verbo propheticum accipientes charisma, prædicaverunt ejus secundum carnem adventum*. Quibus paria scripserat lib. iv, cap. 7, n. 2: *Omnes qui ab initio cognitum habuerunt Deum, et adventum Christi prophetaverunt, revelationem acceperunt ab ipso Filio*.

(71) *Sustinuit, ut promissum parentibus redderet*. Id est, passus est, ut quæ priscis patribus per prophetas prænuntiata sunt, adimpleret. Et τὸ *ut* sequelam significat, non causam: quasi diceret: *Ita ut promissum parentibus redderet*. MEN.

(72) Hic incipit textus Græcus superstes.

(73) Ms. καινόν, male.

(74) Πέρας porro, ut sæpe apud Barn.

(75) Sc. τὸν Ἰσραὴλ.

(76) H. I. Laudat Orig. c. *Cels.* 1, n. 63, t. I, p. 378. Ed. BB, Vide: Hefele, das Sendschreiben des A. Barn. p. 160.

(77) Conjunge hæc cum verbis anteced.: *quia in carne oportebat*, etc. Eandem sententiam reperies in *Orac. Sibyll.* Proem. v, 10-15.

(78) I. e. qui aliquando desinere debet. MEN.

(79) *Judicabat*. Al., ex conjectura, *judicat* vel *judicabit*. Menardus tamen leg. *indicabat*, ut modo vidimus.

(80) *Illis*. Al. forte, *ille ad summam, vel ad finem docens*. Vel: *Finis autem docens*. Integrum hunc locum sic restituit Fellus: *Et ipse sibi populum novum parans, resurrectione facta in terris agens, ostendit quod judicabit illos: et ad extremum ad vitam ducens, etc.*

(81) *Non crediderunt, nec dilexerunt illum*. Hæc non sunt in textu Græco. Lege tamen, *sed non crediderunt*, etc. MEN. — Legit interpres ἐκτίρυξαν, καὶ οὐπὲρ ἡγάπησαν. Voss. et FELL.

(82) *Sanari*. Forte *salvari*. Menardus pro ἐσώθημεν legit ἐσώθησαν.

προφήτας αὐτοῦ. Οὐκοῦν εἰς τοῦτο ὑπέμεινε (83). Δέγει γὰρ ὁ Θεός τὴν (84) πληγὴν τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, ὅτι ἐξ αὐτῶν, [καὶ (85)] Ὅταν πατάξω τὸν ποιμένα, τότε σκορπισθήσεται τὰ πρόβατα τῆς ποιμνῆς. Αὐτὸς ἠθέλησεν οὕτω παθεῖν· ἔδει γὰρ, ἵνα ἐπὶ ξύλου πάθῃ. Λέγει γὰρ ὁ προφητεύων ἐπὶ αὐτῶν· Φεῖσαί μου τῆς Ψυχῆς ἀπὸ ῥομφαίας, καθήλωσόν μου τὰς σάρκας, ὅτι πονηρευομένων συναγωγαί ἐπανέστησάν μοι· Καὶ πάλιν λέγει (86)· Ἴδοὺ τέθεικά μου τὸν νῶτον εἰς μάστιγας, καὶ τὰς σιαγόνας εἰς ῥαπίσματα, τὸ δὲ πρόσωπόν μου ἔθηκα ὡς στερεὰν πέτραν (87).

VI. *Christi passio et novum fœdus jam et prophetis annuntiatur.*

Ὅτε οὖν ἐποίησεν ἐντολήν, τί λέγει (88); Τίς ὁ κρινόμενός μοι; Ἀντιστήτω μοι. Ἦ τίς ὁ δικαζόμενός μοι; Ἐγγισάτω τῷ παιδὶ Κυρίου. Οὐαὶ ὑμῖν ὅτι πάντες ὑμεῖς παλαιωθήσεσθε ὡς ἱμάτιον, καὶ τῆς καταφάγεται ὑμᾶς. Καὶ πάλιν λέγει ὁ προφήτης· Ἐπεὶ ὡς λίθος ἰσχυρὸς ἐτέθη εἰς συντριβὴν (89)· Ἴδοὺ ἐμβάλλω εἰς τὰ θεμέλια Σιών λίθον πολυτελεῖ, ἐκλεκτόν, ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον. Εἶτα τί λέγει; Καὶ ὅς ἐλπίζει ἐπὶ αὐτόν, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐπὶ λίθον οὖν ἡμῶν ἡ ἐλπίς; Μὴ γένοιτο! ἀλλ' ἐπεὶ ἐν ἰσχύει ἔθηκε τὴν σάρκα (90) αὐτοῦ ὁ Κύριος. Λέγει γὰρ. Καὶ ἔθηκέ (91) με ὡς στερεὰν πέτραν. Λέγει δὲ πάλιν ὁ προφήτης· Αἶθον, ὃν ἀπέδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. Καὶ πάλιν λέγει. Αὕτη ἐστὶν ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη καὶ

A sus est. Dicit enim Deus, plagam carnis ejus ab illis esse ¹⁹, [et] : *Cum percutiam pastorem, tunc dispergentur oves gregis* ²⁰. Ipse [autem] sic pati voluit ; oportebat quippe, ut in ligno pateretur. Dicit enim, qui de illo prophetavit : *Parce animæ meæ a gladio* ²¹ ; *clavis confige carnes meas* ²², *quia concilia malignantium insurrexerunt in me* ²³. Et rursus ait : *Ecce posui dorsum meum ad flagella, et genas ad alapas ; faciem autem meam posui sicut* ²⁴ *solidam petram* ²⁵.

B Cum autem fecit, quod præceptum ei fuerat, qui ait ? *Quis est, qui litiget mecum ? Resistat mihi Vel quis est, qui judicium ineat adversum me ? Appropinquet puero Domini. Væ vobis, quia omnes vos veterascetis quasi vestimentum, et tinea devorabit vos* ²⁶. Et iterum dicit propheta : *Sicut lapis fortis positus est in contritionem* ²⁶ ; *ecce immitto in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, angularem, honorabilem* ²⁷. Deinde quid loquitur ? *Et qui speraverit in illum, vivet in æternum.* In lapide ergo spes nostra ? Absit ! sed quia Dominus in fortitudine posuit corpus suum. Ait namque : *Et posuit me sicut solidam petram* ²¹. Adhuc autem dicit propheta : *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes hic factus est in caput anguli* ²⁹. Et iterum ait : *Hæc*

Vetus interpretatio.

Parce animæ meæ a gladio. Et : Confige clavis carnes meas ; quia nequissimorum conventus insurrexerunt in me. Et iterum dicit : Ecce posui dorsum meum ad flagella, et maxillas meas ad palmas (92). Faciem autem meam posui tanquam solidam petram.

VI Cum autem fecit Dei præceptum, qui dicit ? *Quis est qui contradicit ? resistat mihi. Quis æqualis futurus est (93) mihi ? propinquet puero Dei. Væ vobis, quia vos omnes veterascitis (94) tanquam vestimentum ; et tinea devorabit vos.* Iterum dicit propheta : *Tanquam lapis . . . expositus est in afflictionem. Ecce mittam in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum (95), . . . Et quid dicit ? Et qui crediderit in illum, non confundetur (96).* In lapide ergo fides nostra ? Absit ! Sed quia in fortitudine posuit corpus illius Dicit iterum propheta : *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. . . . Hic est dies, . . . quem fecit Dominus* Quid ergo dicit ? . . *Circumvenerunt me conventus nequissimorum ; vallaverunt me tanquam apes. . . Et iterum dixit : Super vestem meam sortes miserunt.* In carne ergo incipiente illo venire, . . ante ostensa sunt quæ passurus erat. Dicit ergo propheta ad Judæos : *Væ animæ iniquorum, qui (97) dicunt*

¹⁹ Isai. LIII, 8 ; Zach. XIII, 6. ²⁰ Zach. XIII, 7 ; Matth. XXVI, 31 ; Marc. XIV, 27. ²¹ Psal. XXI, 21. ²² Psal. CXVIII, 120. ²³ Psal. XXI, 17. ²⁴ Isai. L, 6, 7. ²⁵ Ibid., 8, 9. ²⁶ Isa. VIII, 14, juxta textum Hebraicum, non juxta LXX. ²⁷ Isa. XXVIII, 16, cfr. Rom. IX, 22, I Petr. II, 6. ²⁸ Isa. L, VII. ²⁹ Psal. CXVII, 22.

VARIORUM NOTÆ.

(83) Profert aliam causam adventus Christi, ut consummarentur peccata Judæorum addita Christi morte. MEN. cfr. Matth. XXIII, 31 sqq.

(84) Ms. πληγὴν. Vet. interpr. : *plaga corporis illius omnes sanati sumus.*

(85) Ita restituo ex veteri versione Lat., quæ habet : *Et alius propheta.* Sensus est : Annuntiavit Deus per prophetas, Judæos Christum esse interfecturos, et hanc necem ipsis interitum fore.

(86) Cfr. Justin. *Apol.* I, n. 38.

(87) Faciem non avertens.

(88) Sc. Patris jussio de incarnatione et toto humanæ incarnationis negotio.

(89) Veterem interpretem imitati vocem ἐπεὶ in versione nostra negleximus.

(90) Σάρξ Christi propter ἰσχύιν propheta λίθος vocatur.

(91) Ἐθηκα Oxon. et LXX.

(92) *Palmas.* Colaphos palmas impactos. Glosseæ

C vet. *Depalmare, κολαρίζειν.* CLER.

(93) *Quis æqualis futurus est.* Interpres legebat εἰσαρόμενος loco δικαζόμενος. MEN.

(94) *Veterascitis.* Al. Forte *veterascetis*, juxta Græcum. Sic et Felli editio Oxon.

(95) *Ecce mittam in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum.* Locus mutilus, et legendus ut apud S. Cyprianum, lib. II, *De testimoniis* : *Ecce immitto in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, summum angularem honoratum ;* juxta textum Græcum Barnabæ, ubi in præsentem legitur ἐμβάλλω, ut I Petr. II, 6. Ἴδοὺ πῆθαι, κ. τ. λ. MEN.

(96) *Non confundetur.* Ita Rom. IX, 33 : *ὁβ κατασχυροθήσεται.* In textu Græco Isaiaë XXVIII, 16 : *ὁβ μή κατασχυροθῆ,* id est *non confundatur.* In textu Græco Barnabæ : *Qui sperabit in eum, vivet in æternum.* MEN.

(97) *Qui.* Al. *quia.* Fellus retinet *qui.*

est dies magna et mirabilis, quam fecit Dominus ³⁰. *Simplicius vobis scribo, ut intelligatis, ego, purgamentum vestræ charitatis. Quid vero porro dicit propheta? Obsedit me concilium malignantium* ³¹, *circumdederunt me sicut apes favum* ³², et: *Super vestem meam miserunt sortem* ³³. Cum igitur in carne esset appariturus et passurus, præmonstrata est ipsius passio. Nam in Israeleni dicit propheta *Væ animæ eorum, quia pessimum consilium inierunt adversus semetipsos, dicentes: Alligemus justum, quoniam molestus nobis est* ³⁴. Et vero dicit ad illos Moses: *Ecce ista ait Dominus Deus: Intrate in terram bonam* ³⁵, *quam juramento promisit Dominus Abrahamæ et Isaac et Jacob; et ut hæreditatem possidete eam, terram fluentem lacte et melle* ³⁶. Quid dicat cognitio discite: *Sperate [inquit] in Jesum, qui in carne manifestandus est vobis. Homo [enim] et terra quæ patitur; ex substantia enim terræ formatus est Adam. Quid ergo dicit: [in] terram bonam, lacte ac melle fluentem? Benedictus sit Dominus noster, qui sapientiam et intelligentiam occultorum suorum posuit in nobis. Dicit enim propheta: Parabolam Domini quis intelliget, nisi sapiens et peritus, et diligens Dominum suum?*

Α θαυμαστή, ἣν ἐποίησεν ὁ Κύριος (98). Ἀπλούστερον ὑμῖν γράφω, ἵνα συνιῆτε (99). ἐγὼ περίφημα τῆς ἀγάπης ὑμῶν (100). Γί οὖν λέγει πάλιν ὁ προφήτης; Περιέσχε με συναγωγὴ πονηρευομένων, ἐκύκλωσάν με ὡσεὶ μέλισσαι κηρίον, καὶ Ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κληῖρον (1). Ἐν σαρκὶ οὖν αὐτοῦ μέλλοντος φανεροῦσθαι καὶ πάσχειν, προεφανεροῦτο τὸ πάθος. Λέγει γὰρ ὁ προφήτης ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ. Οὐκί τῇ ψυχῇ αὐτῶν, ὅτι βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες· Δῆσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι (2). Λέγει δὲ καὶ Μωσῆς αὐτοῖς (3). Ἴδου τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεός. Εἰσελθετε εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν, ἣν ὤμοσε Κύριος τῷ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, καὶ κατακληρονομήσατε αὐτήν, γῆν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι. Τί λέγει ἡ γνῶσις (4), μάθετε· Ἐλπύσατε [φησὶν (5)], ἐπὶ τὸν ἐν σαρκὶ μέλλοντα φανεροῦσθαι ὑμῖν Ἰησοῦν. Ἄνθρωπος [γὰρ] γῆ ἐστὶ πάγχουσα (6). Ἀπὸ προσώπου γὰρ τῆς γῆς ἡ πλάσις τοῦ Ἀδάμ ἐγένετο. Τί οὖν λέγει (7); [εἰς] τὴν γῆς τὴν ἀγαθὴν, τὴν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι; Εὐλογητὸς ὁ Κύριος ἡμῶν, ὁ σοφίαν καὶ νοῦν θέμενος ἐν ἡμῖν τῶν κρυφίων αὐτοῦ. Λέγει γὰρ ὁ προφήτης. Παραβολὴν Κυρίου τίς νοήσει, εἰ μὴ σοφός

Vetus interpretatio

inter se: Circumveniamus (8) justum, quia insuavis est nobis. Et Moyses autem dicit ad illos: . . . Hæc dicit Dominus Deus: Intrate in terram bonam, quam promisit Dominus Abrahamæ, Isaac et Jacob; et domini estote illius terræ, quæ trahit lac et mel. Quid dicat scientia, discite: Credite, inquit, in eum qui in carne apparebit, Jesum. Homo enim tersa est. . . : cum ex terra sit figmentum Adæ. Quid ergo dicit: In terram bonam, fluentem lac et mel? Et benedictus Dominus. . . , quia (9) sapientiam et sensum posuit in nobis absconditorum suorum. Dicit autem per prophetas parabolam Dominus (10): Quis intelliget, nisi sapiens, . . . et diligens Dominum suum? Quia ergo, cum nos cognovit (11) in remissionem peccatorum, fecit nos aliam figuram tamquam pueros habere, ut spiritu figuraret nos. Nos enim, sicut dicit Scriptura (12). . . : Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram: et supersit bestiis terræ, et avibus cæli, et piscibus maris. Et Dominus, videns bonam figuram nostram, dixit: Crescite et multiplicamini, et replete terram. . . . Iterum vobis ostendam, quo modo vobis dicit (13) secundam figu-

³⁰ Psal. cxvii, 24. ³¹ Psal. xxi, 17. ³² Psal. cxvii, 12. ³³ Psal. xxi, 19. ³⁴ Isa. iii, 9; Sap. ii, 12. ³⁵ Exod. xxxiii, 1. ³⁶ Levit. xx, 24.

VARIORUM NOTÆ.

(98) Loquitur de ea die, qua lapis reprobatus factus est in caput anguli.

(99) Ἀπλούστ. Συνιῆτε. Hæc laudat Clem. Alex. Strom. v, c. 10, q. 683.

(100) I. e. omnia pro vobis et facere et pati paratus. Cfr. I Cor. iv, 13, et Ign. ad Eph. c. 18.

(1) Cfr. Justin. Apol. i, n. 38.

(2) Cfr. Justin. Dial. c. Tryph., n. 17.

(3) Hæc et sequentia usque ad τὸν κύριον αὐτοῦ habet Clem. Alex. Strom. v, 10, p. 683.

(4) I. e. profundior Veteris Test. et antiquæ æconomiae divinæ cognitio — homini Christiano reclusa. Cfr. Neander R. G. I, 415.

(5) Φησὶν, γὰρ, εἰς, uncis inclusa, restituo (momente Davasio) ex Clem. Alexandrino, cum et vetus interpretis ita legerit.

(6) Homo quia e terra est creatus, ideo Christus secundum humanam suam naturam terræ potest comparari.

(7) Hic incipit secunda loci biblici Exod. xxxiii, 4, interpretatio allegorica seu gnostica. Terra illa primum humanam Christi naturam denotabat, nunc Christianos, Salvatore renatos pueros Dei innuit.

(8) *Circumveniamus*. Int. Vet. videtur legisse ἐνεδρεύσωμεν, ut est Sap. ii, 12. Eadem interpretatio habetur apud S. Cyprianum, lib. ii, *De testimoniis*. MEN.

(9) *Et benedictus Dominus. . . quia*. Interpres vocem *et* interponens, videtur ea quæ sequuntur pro sacræ Scripturæ sensu laudasse. Fortasse Prov. iii, 33, aut Psal. cxviii, 12, sed Clemens Alex. præsentem lectionem Græci textus confirmat. Ita Fell. qui ex Græcis item supplet *noster* et pro *quia* legit *qui*.

(10) *Dicit autem per prophetas parabolam Dominus*. Locus corruptus. Lege, ut in textu Græco, et apud Clementem: *Dicit enim propheta: Parabolam Domini quis intelliget?* Locus habetur Isa. xl, 13, *Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου; Quis novit sensum Domini?* Dixit autem Barnabas *parabolam*, quæ est sermo allegoricus et obscurus, ut divinæ mentis obscuritatem ostenderet. MEN. — Hanc Menardi emendationem secutus est Fellus in textu, nihil monens.

(11) *Cognovit*. Fellus in textu restituit, *recognovit*. Sed in nota: Rectius, inquit, *renovavit*. Quod sane pridem Menardus monuerat.

(12) *Nos enim, sicut dicit Scriptura*. Locus corruptus. Legendum, ut in textu Græco: *De nobis enim dicit Scriptura, sicut dicit Filio, Deus videlicet, aut Pater*. MEN.

(13) *Vobis dicit*. Forte, *nobis fecit*. — Menardus autem integrum hunc locum corruptum reputans, sic restituit: *Rursus vobis ostendam, quomodo in novissimis temporibus fecit; antecedentibus et intermediis omissis*.

καὶ ἐπιστήμων καὶ ἀγαπῶν τὸν Κύριον αὐτοῦ (14); Ἐπεὶ οὖν ἀνακαινίσας (15) ἡμᾶς ἐν τῇ ἀφέσει τῶν ἁμαρτιῶν, ἐποίησεν ἡμᾶς ἄλλον τύπον, ὡς παιδίων (16) ἔχειν τὴν ψυχὴν, ὡς ἂν καὶ [πνεύματι] ἀναπλασσομένους (17) αὐτὸς ἡμᾶς. Λέγει γὰρ ἡ Γραφή περὶ ἡμῶν, ὡς λέγει τῷ Υἱῷ· Ποιήσωμεν κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμῶν τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν θηρίων τῆς γῆς, καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης. Καὶ εἶπε Κύριος ἰδὼν τὸ καλὸν πλάσμα, ἄνθρωπον· Αὐξάνεσθε, καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν. Ταῦτα πρὸς τὸν Υἱόν (18). Πάλιν σοι ἐνδείξω, πῶς πρὸς ἡμᾶς δευτέραν πλάσιν ἐπ' ἐσχάτων ἐποίησε. Λέγει Κύριος· Ἴδοὺ ποιήσω τὰ ἐσχάτα ὡς τὰ πρῶτα (19). Εἰς τοῦτο οὖν ἐκήρυξεν ὁ προφήτης· Εἰσέλθετε εἰς γῆν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι, καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς (20). Ἴδοὺ οὖν ἡμεῖς ἀναπεπλάσμεθα, καθὼς πάλιν ἐν ἑτέρῳ προφήτῃ λέγει· Ἴδοὺ, λέγει Κύριος, ἐξελεύω τούτων, τουτέστιν ὧν προέβλεπε τὸ Πνεῦμα Κυρίου, τὰς λιθίνας καρδίας, καὶ βαλῶ σαρκίνας αὐτοῖς· ὅτι ἐμελλεν ἐν σαρκὶ φανεροῦσθαι, καὶ ἐν ἡμῖν κατοικεῖν, Ναὸς γὰρ ἅγιος, ἀδελφοί μου, τῷ Κυρίῳ τὸ κατοικητήριον ἡμῶν τῆς καρδίας. Λέγει γὰρ πάλιν Κύριος (21)· Καὶ ἐν τίνι ὀφθήσομαι τῷ Κυρίῳ Θεῷ μου, καὶ δοξασθήσομαι; Λέγει· Ἐξομολογήσομαί σοι ἐν ἐκκλησίᾳ ἐν μέσῳ ἀδελφῶν μου, καὶ ψαλῷ ἀναμέσον ἐκκλησίας ἁγίων. Οὐκοῦν ἡμεῖς ἐσμεν, οὓς εἰσήγαγεν εἰς τὴν γῆν ἀγαθὴν, Τί οὖν τὸ γάλα καὶ μέλι; Ὅτι πρῶτον τὸ παιδίον μέλιτι, εἶτα γάλακτι ζωοποιεῖται (22)· οὕτω καὶ ἡμεῖς τῆ πίστει τῆς ἐπαγγελίας καὶ τῷ λόγῳ ζωοποιούμενοι

A Ubi igitur nos renovavit per remissionem peccatorum, effecit, ut aliam formam haberemus, animam nempe puerorum instar, utpote qui et spiritu nos reformavit. Nam de nobis Scriptura dicit, loquente [Patre] ad Filium : *Faciamus hominem ad imaginem et ad similitudinem nostram; et præsint bestiis terræ, et volatilibus cæli, et piscibus maris* ³⁷. Tum Dominus videns hominem, pulchrum figmentum suum, ait : *Crescite et multiplicamini, et replete terram* ³⁸. Hæc ad Filium. Iterum autem tibi ostendam, quo modo quoad nos ultimis temporibus secundam creationem peregerit. Dicit [enim] Dominus : *Ecce faciam novissima tanquam priora*. Hoc respiciens prædicavit propheta : *Intrate in terram lacte et melle fluentem, et dominamini ei*. Ecce igitur, nos denuo formati sumus : quemadmodum B rursus in alio propheta dicit : *Ecce, inquit Dominus, auferam ab eis, hoc est ab eis quos Spiritus Domini prævidebat, corda lapidea, et immittam illis corda carnea* ³⁹; quia in carne voluit apparere, et habitare in nobis. Templum enim sanctum, fratres mei, Domino est habitatio cordis nostri. Etenim iterum ait Dominus : *Ubinam apparebo coram Domino Deo meo et glorificabor* ⁴⁰? Ait : *Confitebor tibi in ecclesia, in medio fratrum meorum, et cantabo in medio ecclesiæ sanctorum* ⁴¹. Itaque nos sumus, quos introduxit in terram bonam. Sed quare lac et mel? Quoniam infans primum melle, tunc lacte viviscit; ita et nos, fide [quam habemus] promissis [Dei] et verbo (prædicationis) vivificati, vivemus terram possidentes. Superius vero prædi-

Vetus interpretatio.

ram in novissimis. Dicit Dominus : *Ecce facio* (23) *novissima tanquam priora*. Propter hoc ergo prædicavit propheta : *Intrate in terram, quæ trahit lac et mel, et dominamini ejus* Quia ipse incipiebat (24) apparere, et in nobis habitare : templum enim Domini, . . . inhabitatio cordis nostri est. Dicit ergo iterum : *Et quomodo apparebo Domino Deo meo, et magnificabor?* Inquit : *Confitebor in ecclesia . . . fratrum meorum, et decantabo tibi in Ecclesia sanctorum*. Nos ergo sumus, quos induxit in terram bonam. Quid ergo lac et mel? Quia ab initio infans melle et . . . lacte vivificatur; sicut per fidem promissionis, verbo dum adnutrimur, sic vivificamur (25), dominatum agentes terræ. Quis est, qui possit modo esse super bestias, aut super aves, aut super pisces? Sentire debetis, quia superesse (26) potestatis est, ut quis imperans domino (27) sit.

³⁷ Gen. i, 26. ³⁸ Ibid., 28. ³⁹ Ezech. xi, 19; xxxvi, 26. ⁴⁰ Psal. xli, 3. ⁴¹ Psal. xxi, 23.

VARIORUM NOTÆ.

(14) Hæc verba in libris sacris frustra quærentur. Similia occurrunt Isai. xl, 13. Prov. i, 6. POTT.

(15) Particip. pro indicat. ut c. 19 et sæpius apud Patres.

(16) Ms. παιδίον, male. Παίδιον DAVIS.

(17) Ms. ἀναπλασσομένους, male. Πνεύματι restituit Fellus ex interpr. Lat.

(18) Sc. jam initio creationis de nobis dixit.

(19) Non est in S. Script., sed f. respexit Barn. ad Ezech. xxxvi, 11, vel Matth. xx, 16.

(20) I. e. respectu secundæ hujus creationis (regenerationis Christianæ) prædicavit propheta : *Intrate, etc.*, i. e. renascimini.

(21) Vocem Κύριος, quam et vetus non legit interpres, aut male additam putes, aut non ad Deum, sed ad Prophetam (David) referas. — Notes deinde, quod hisce verbis tertia loci illius biblici explicatio allegorica seu gnostica incipiat, quæ *terram illam de Ecclesia Christiana interpretatur*. Cfr. Not. 7. sup.

(22) Lac et mel, πίστις καὶ κήρυγμα quibus Ec-

clesia nos nutrit.

(23) *Ecce facio*. Rectius, *faciam*. FELL. — Coniicit autem Menardus his verbis S. Barnabam respexisse vel ad Isa. xliii, 18, vel ad Jerem. xxxiii, 7, vel denique ad Thren. v, 21 : *Innova dies nostros sicut a principio*. Hæc enim precatio, inquit, est futurorum prædictio.

(24) *Incipiebat*. In textu Græco ἐμελλεν, id est *debebat*, ut supra, et alibi passim. MEN.

(25) *Sicut per fidem... et verbo... vivificabimur*. Fellus tamen primam tantummodo emendationem admisit.

(26) *Superesse*. Sic sup. *Faciamus hominem... et super sit bestiis terræ*. Est igitur hic *superesse* vet. Interp. *dominari, præesse, excellere*. Quo sane sensu verbum istud antiquis etiam scriptoribus Latinis interdum usurpatur.

(27) *Domino*. Leg. *dominus*. Hanc lectionem retinuit Fellus in sua edit. Oxon.

xit: *Crescant et præsent piscibus*. Quis potest nunc præesse bestiis, vel piscibus, vel cæli volucris? Scire enim debemus *præesse* potestatem designare, ut quis imperet ac dominetur. Etsi id nunc non contingat, promisit [id] sane nobis. Quando [fiet]? Cum et ipsi adeo perfecti erimus, ut hæredes simus testamenti Domini.

VII. *Jejunium et Caper — typus Christi.*

Intelligite ergo, filii dilectionis ac lætitiæ, quod bonus Dominus omnia nobis præmonstravit, ut cognosceremus, cui in omnibus gratias agere ac laudes debemus offerre. Si ergo Dei Filius, qui est Dominus et judicaturus est vivos ac mortuos, passus est, ut plaga ipsius vividos nos redderet; credamus, non potuisse Filium Dei pati nisi propter nos. Cruci vero affixus aceto ac felle potabatur. Audite, quomodo de hac re indicia dederint sacerdotes populi [Judaici]. Scripto præcepto, ut, qui jejunium non jejunaret, morte exterminaretur⁴², præcepit Dominus; quia et ipse pro peccatis nostris vas spiritus sui oblaturus erat in hostiam; ut et impleretur figura facta in Isaac, qui super altare fuit oblatus. Quid igitur dicit apud prophetam? *Et manducent de hirco, qui in die jejunii offertur pro omnibus peccatis*. Attendite diligenter: *et manducent soli ac omnes sacerdotes intestinum non lotum, cum aceto*. Ad quid? Quoniam me, inquit, pro novi populi delictis oblaturum carnem meam, potaturi estis felle cum aceto; ideo comedite vos soli, dum populus jejunat, et plangit in sacco et cinere. [Hæc] ut ostenderet, quod oportet

ζησομεν κατακυριεύοντες τῆς γῆς. Προεῖρηκε δὲ ἐπάνω, ὅτι αὐξανέσθωσαν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων. Τίς (28) οὖν ὁ δυνάμενος νῦν ἀρχεῖν θηρίων, ἢ ἰχθύων, ἢ πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ; Δισθάνεσθαι γὰρ ὀφείλομεν, ὅτι τὸ ἀρχεῖν ἐξουσία ἐστίν, ἵνα τις ἐπιτάξας κυριεύσῃ. Εἰ οὖν οὐ γίνεται τοῦτο νῦν, ἄρα ἡμῖν εἴρηκε (29). Πότε; "Ὅταν καὶ αὐτοὶ τελειωθῶμεν κληρονόμοι τῆς διαθήκης Κυρίου γενέσθαι.

Οὐκοῦν νοεῖτε, τέκνα εὐφροσύνης, ὅτι πάντα ὁ καλὸς Κύριος προεφανέρωσεν ἡμῖν, ἵνα γινώμεν ᾧ κατὰ πάντα εὐχαριστοῦντες ὀφείλομεν αἰνεῖν. Εἰ οὖν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὢν Κύριος, καὶ μέλλων κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς, ἐπάθεν, ἵνα ἡ πληγὴ αὐτοῦ ζωοποιήσῃ ἡμᾶς· πιστεῦσωμεν, ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ οὐκ ἠδύνατο παθεῖν, εἰ μὴ διὰ ἡμᾶς. Ἀλλὰ καὶ σταυρωθεὶς ἐποτίζετο ὄξει καὶ χολῇ. Ἀκούσατε, πῶς περὶ τούτου προεφάνεσκον (30) οἱ ἱερεῖς τοῦ λαοῦ (31). Γεγραμμένης ἐντολῆς αὐτοῦ, ὅς ἂν μὴ νηστεύσῃ τὴν νηστείαν, θανάτῳ ἐξολοθρευθήσεται, ἐνετείλατο Κύριος, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτιῶν ἠμελλε σκεῦος τοῦ πνεύματος (32) προσφέρειν θυσίαν, ἵνα καὶ ὁ τύπος ὁ γινόμενος ἐπὶ Ἰσαὰκ, τοῦ προσνευχθέντος ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, τελεσθῇ. Τί οὖν λέγει ἐν τῷ προφήτῃ; Καὶ φαγέτωσαν ἐκ τοῦ τράγου, τοῦ προσφερομένου τῇ νηστείᾳ ὑπὲρ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν (33). Προσέχετε ἀκριθῶς· Καὶ φαγέτωσαν οἱ ἱερεῖς μόνοι πάντες τὸ ἔντερον ἄπλυτον μετὰ ὄξους. Πρὸς τί; Ἐπειδὴ ἐμὲ, εἶπεν, ὑπὲρ ἁμαρτιῶν μέλλοντα τοῦ λαοῦ τοῦ καινοῦ προσφέρειν τὴν σάρκα μου, μέλλετε ποτίζειν χολὴν μετὰ ὄξους· φάγετε ὑμεῖς μόνοι, τοῦ λαοῦ νηστεύοντος καὶ κοπτομένου ἐπὶ σάκκῳ καὶ

Vetus interpretatio.

VII. Intelligite ergo, filii dilecti, quia omnia bonus Dominus ostendit nobis, ut sciremus, cum per omnia (34) gratias agere debeamus. Si ergo Filius Dei, cum sit Dominus qui incipiet judicare vivos et mortuos, passus est ut plaga illius vivificaret nos; credamus, quia Filius non poterat pati nisi propter nos. Sed et cruci affixus, potatur aceto et felle. Audite, quemadmodum de hoc significaverint sacerdotes templi. Inscripta lege præcepti, ut si quis non jejunaret jejunium, morte moreretur, præcepit Dominus quia ipse pro peccatis nostris incipiebat vas spiritus sui offerre hostiam; ut et figuram quæ fuerat sub Isaac qui oblatus est ad aram, consummaret. Quid . . . dicit . . . propheta (35)? *Et manducent de hirco, quem oblaturi sunt ad jejunium pro omnibus peccatis*. Attendite diligenter: *Et manducent sacerdotes soli . . . intestinum non lotum, cum aceto*. Ad quid? Quoniam me, pro peccatis populi mei (36) incipientem offerre corpus meum, potabitis aceto cum felle: manducate vos soli, populo jejunante, et plangite vos (37) in cilicio et cinere. Et ut ostenderet, quia ab illis (38) debet pati, sic præcepit: . . . *Sumite hircos duos bonos,*

⁴² Lev. xxiii, 29.

VARIORUM NOTÆ.

(28) Ms. τί, male

(29) Sensus: in præsentem quidem imperium illud in volucres, etc., non tenemus, sed promissam hanc dominationem aliquando recuperabimus.

(30) αν pro απ, ut sæpius in N. T. Winer, Gram. p. 72 ed. IV.

(31) Νεοῦ, MEN.

(32) I. e. corpus suum. MEN. Sensus est: mandato de juvenio Dominus typum passionis suæ præbere voluit.

(33) Non est in sacra Scriptura; sed inter Christianos sec. II, traditiones quedam falsæ de ritibus Judaici festi expiationum divulgatæ fuisse videntur quas hic Barnabas, alias Justinus (*Dial. c. Tryph.* n. 40) et Tertull. *Adv. Jud.* cap. 14, *adv. Marc.* III, 7, secuti sunt.

(34) *Cum per omnia*, leg. *cui p. o.* juxta Græca.

— Sic quoque Fellus in sua edit. Oxon.

(35) *Propheta*. Forte, in *propheta*, juxta Græcum. Sic et Felli edit. Oxon.

(36) *Populi mei*. In textu Græco, λαοῦ τοῦ καινοῦ, id est *populi novi*: non ita recte; quia Christus pro universo mundo passus est. MEN. — At Græcam lectionem confirmare fortasse quis posset ex isto Apostoli loco, II Cor. v, 17: "Ὅσπερ εἴ τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε τὰ πάντα καινά.

(37) *Plangite vos*. Leg. *plangente*, expuncto nomine *vos*, ut in textu Græco κοπτομένου. Nam populus illa die debebat affligere animas jejunio, in cinere et cilicio. MEN.

(38) *Quia ab illis*, etc. Legebat vetus interpres ἐπὶ αὐτῶν. Vide sis Grabium in *Annot. ad Bulli Defens. Fid. Nic.* § 5, pag. 45.

σποδῶ. » Ἴνα δείξῃ, ὅτι δεῖ αὐτὸν παθεῖν ὑπὲρ αὐ-
τῶν. Ἡὼς οὖν ἐνετείλατο; Προσέχετε. Λάβετε δύο
τράγους καλοὺς καὶ ὁμοίους, καὶ προσενέγκατε·
καὶ λαβέτω ὁ ἱερεὺς τὸν ἕνα εἰς ὁ λοκαύτωμα (39).
Τὸν δὲ ἕνα τί ποιήσουσιν; Ἐπικατάρατος, φησὶν, ὁ
εἷς (40). Προσέχετε, πῶς ὁ τύπος τοῦ Ἰησοῦ φανε-
ροῦται. Καὶ ἐμπύσατε (41) πάντες, καὶ κατακεν-
τήσατε (2), καὶ περιθεῖτε τὸ ἔριον τὸ κόκκινον περὶ
τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ· καὶ οὕτως εἰς ἔρημον βληθήτω.
Καὶ ὅταν γένηται οὕτως, ἄγει ὁ βασιτάζων τὸν τρά-
γον εἰς τὴν ἔρημον, καὶ ἀφαιρεῖ τὸ ἔριον, καὶ ἐπιτι-
θησιν ἐπὶ φρύγανον τὸ λεγόμενον ῥάχι (43), οὗ καὶ
τοὺς βλαστοὺς (44) εἰώθαμεν τρώγειν ἐν τῇ χώρᾳ εὐ-
ρίσκοντες· ταύτης μόνης τῆς ῥάχου (45) οἱ καρποὶ
γλυκεῖς εἰσι. Τί οὖν καὶ τοῦτο; Προσέχετε· τὸν μὲν
ἕνα ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, τὸν δὲ ἕνα ἐπικατάρα-
τον, καὶ ὅτι (46) τὸν ἐπικατάρατον ἐστεφανωμένον;
Ἐπεὶ δὲ ὄψονται αὐτὸν τότε (47) τῇ ἡμέρᾳ (48), τὸν
ποδῆρη ἔχοντα τὸν κόκκινον περὶ τὴν σάρκα, καὶ ἐρου-
σιν· Οὐχ οὗτός ἐστιν, ὃν ποτε ἡμεῖς ἐσταυρώσαμεν
ἐξουθενήσαντες, καὶ κατακεντήσαντες, καὶ ἐμπαίξαν-
τες; Ἀληθῶς οὗτος ἦν, ὁ τότε λέγων ἑαυτὸν Υἱὸν
θεοῦ εἶναι. Ἡὼς γὰρ ὁμοῖος; Εἰς τοῦτο ὁμοίους (49)
τοὺς τράγους καλοὺς καὶ ἴσους· ἴν', ὅταν ἴδωσιν αὐ-
τὸν τότε ἐρχόμενον, ἐκπλαγῆσονται ἐπὶ τῇ ὁμοιότητι
τοῦ τράγου. Οὐκοῦν ἴδε (50) τὸν τύπον τοῦ μέλλον-
τος πάσχειν Ἰησοῦ. Τί δὲ, ὅτι τὸ ἔριον εἰς μέσον τῶν

A ret ipsum mori pro illis. Qdomodo igitur præcepit?
Attendite. Sumite [inquit] duos hircos bonos et si-
miles, et offerite [eos], et accipiat sacerdos unum in
holocaustum. De altero vero quid faciens? Maledi-
ctus, inquit, unus. Attendite, quo pacto figura Jesu
manifestetur. Et conspuite illum omnes, ac lanci-
nitate; et imponite lanam coccineam circa caput ejus;
et sic in desertum emittatur. Et cum ita factum
fuerit, qui portat hircum, abducit eum in eremum,
et aufert [ab illo] lanam, et ponit eam super fruti-
cem, qui vocatur rubus, cujus germina in agris
reperta solemus manducare; et hujus solius vepris
fructus dulces sunt. Cur vero et hoc? Attendite:
Unum quidem super altare; alterum vero maledi-
ctum, et quare, qui maledictus est, coronatur?
B Quia videbunt eum illa die habentem circa corpus
talarem coccineam, et dicent: Nonne hic est,
quem nos aliquando despectum, compunctum ac
illum crucifiximus? Vere ille est, qui tunc se
dicebat esse Filium Dei. Quantopere enim similis?
Ideo ergo similes hircos pulchros et æquales [po-
stulavit]; ut cum viderint eum tunc venientem,
percellantur de hirci similitudine. Vide igitur figu-
ram Jesu passuri. Quam ob rem vero lanam in
medio spinarum ponunt? Id est figura Jesu, Eccle-
siæ proposita. [Ponunt autem lanam in spinis],
ut, qui voluerit lanam coccineam auferre, eo, quod

Vetus interpretatio.

similes (51), et offerite: et accipiant sacerdotes unum in holocaustum pro peccatis. . . . alium autem in ma-
ledictionem. Attendite, quo modo figura Jesu ostendebatur. Exspuete in illum, inquit, omnes, et pungite,
et imponite lanam coccineam circa caput illius; et sic in aram (52) ponatur: et cum ita factum fuerit, ad-
ducite (53), qui ferat hircum in eremum, et auferat, . . . et ponat illam in stirpem quæ dicitur rubus; cujus
et fructus in agris adsumus (54) inveniuntur manducare: hujus stirpis dulces fructus inveniuntur.
Ad quid ergo hoc? Attendite: Unum ad aram; alium tanquam maledictum. Et quare is qui maledictus,
coronatus? Quia videbunt illum tunc in illa die, chlamidem habentem coccineam circa corpus, et dicent:
Nonne hic est, quem nos crucifiximus, fastidientes, et conspuentes (55), et compungentes? Vere hic fuit,
qui tunc se dicebat esse Filium Dei. Sicut ergo similes, sic similes hircos, . . . et æquales: ut cum viderint
unum ex illis (56) tunc pascentem, admirentur in similitudine capri. Ergo videtis figuram ejus, qui passu-
rus erat, Jesu. Quare et lanam in medio spinarum ponunt? Figura Jesu, Ecclesiæ posita; quia (57) qui

VARIORUM NOTÆ.

- (39) Levit. xvi, 7 sqq. cfr. BAHR, Symb. II, 679. C et Tertullianus lib. *contr. Judæos* cap. ult. *pares et consimiles*. Sed unde sumpserunt, nisi ex hac Epistola? MEN. — Cyrillus Alex in Glaphyris: Καλοὶ τε καὶ ἰσομεγέθεις ἀλλήλοις ἄμφω τε ἰσῆλικες, ὁμόχροοί τε καὶ κατ' οὐδένα τρόπον παθόντες τὴν ἐμπηρῶν. Hoc est, ut vertendum fuit: *Pulchri, et ejusdem inter se magnitudinis ambo, et coævi; item ejusdem coloris, nec ulla omnino affecti membrorum læsione*. COT.
- (40) — ἕντις cfr. BAHR, l. c. p. 668.
- (41) Sic Voss. Αἱεὶ ἐμπύσατε.
- (42) Talia nec S. Scriptura, nec Talmud narrat; sed reperies ea et apud Justinum ac Tertull. ll. cc.
- (43) Ita vos Ms. ῥάχι, male.
- (44) Germina. ita Voss. βάτους, MEN. Male Davisius cum interprete Lat. καρπούς.
- (45) Ita Voss. Ms. male οὕτως μόνης τῆς ῥάχου, κ. τ. λ.
- (46) "Οτι — cur? Viger. p. 551b.
- (47) Davis. legit: ἐπειδὴ ὄψονται αὐτὸν, ταύτη, κ. τ. λ.
- (48) Christum in die judicii. MEN.
- (49) Ita Davis. ὡς οὖν ὁμοῖος, κατὰ τοῦτο ὁμοίους, κ. τ. λ. COT. Ms. male: πῶς γὰρ ὁμοίως, καὶ τοῦτον, κ. τ. λ.
- (50) Leg. ἴδετε FELL. De hoc typo cfr. Justin. *Dial. c. Tryph.*, n. 144.
- (51) *Bonos similes*. Lege *bonos et similes*. In D textu Græco, καλοὺς καὶ ὁμοίως: correxi ὁμοίους. Ubi nota licet Lev. xvi, nihil de hircorum similitudine præcipiatur, tamen apud S. Justinum Martyrem *Dial. cum Tryph.* pag. 259, edit. Paris. dicuntur τράγοι δύο ὁμοιοί, id est *hirci duo similes*:

spina formidabilis sit, debeat plurima sufferre, et afflictatus potiri illius. Sic, inquit, qui volunt me videre et ad regnum meum pervenire, debent per afflictiones et tormenta possidere me.

φησὶν, οἱ θέλοντές με ἰδεῖν, καὶ ἄψασθαί μου τῆς βεῖν με (60).

VIII. Vacca rubra — typus Christi.

Quam autem figuram putatis esse, quod præcipitur Israeli, ut homines consummatæ nequitiae juvencam offerant, et eam mactatam comburant; atque tunc pueri tollant cinerem, in vasa mittant; postea [baculo] alligent lanam coccineam cum hyssopo; et sic populum singulatim pueri aspergant, ut a peccatis purgetur⁴³? Aspiciate, quomodo in simplicitate nobis loquatur [Dominus]. Vitulus iste, Jesus est; homines nequam, qui offerunt, sunt ii, qui Dominum ad necem obtulerunt. Sed nunc non amplius sunt viri nequam, nec amplius pro peccatoribus habentur. Pueri vero aspergentes sunt, qui nuntiaverunt nobis remissionem peccatorum, et purificationem cordis, quibus dedit Evangelii prædicandi potestatem: quique sunt duodecim, in tribuum testimonium, quia apud Israelitas duodecim erant tribus. At cur tres pueri aspergentes? Nempe in testimonium Abrahami et Isaaci et Jacobi; quod ii magni fuerint coram Deo. Cur vero lana in ligno (baculo)? Quia in ligno Jesus dominium suum tenet, cujus causa, qui in illum sperant, vivent in æternum. Quare autem simul lanam et hyssopum? Quoniam in regno illius erunt dies mali ac sordidi

ἀκανθῶν τιθέασι; Τύπος ἔστι τοῦ Ἰησοῦ τῆ Ἐκκλησίας κείμενος, ἵνα (58), ὅς ἐάν θέλῃ τὸ ἔριον ἄραι τὸ κόκκινον, δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν, διὰ τὸ εἶναι φοβερὰν τὴν ἀκανθῶν, καὶ θλιβέντα κυριεῦσαι (59). Οὕτω, βασιλείας, ὀφείλουσι θλιβέντες καὶ παθόντες λα-

Τίνα δὲ δοκεῖτε τύπον εἶναι, ὅτι ἐντέλλεται τῷ Ἰσραὴλ⁴³ προσφέρειν δάμαλιν τοὺς ἄνδρας, ἐν οἷς ἁμαρτία τέλειαι, καὶ σφάζοντας κατακαίειν· καὶ αἶρειν τότε τὴν σποδὸν παιδία, καὶ βάλλειν εἰς ἄγγη, καὶ περιτιθέναί τὸ ἔριον (61) τὸ κόκκινον, καὶ τὸν ὑσσωπον· καὶ οὕτω βαντίζειν τὰ παιδία καθ' ἕνα τὸν λαόν· ἵνα ἀγνίζωνται ἀπὸ (62) τῶν ἁμαρτιῶν; Νοεῖτε, πῶς ἀπλότῃ (63) λέγει ὑμῖν. Ὁ μόσχος οὗτός ἐστιν ὁ Ἰησοῦς· οἱ προσφέροντες ἄνδρες ἁμαρτωλοί, οἱ προσενέγκαντες αὐτὸν ἐπὶ σφαγὴν. Εἶτα οὐκέτι ἄνδρες [ἁμαρτωλοί (64)], οὐκέτι ἁμαρτωλῶν ἡ δόξα (65). Οἱ δὲ βαντίζοντες παῖδες, εὐαγγελιζόμενοι ἡμῖν τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τὸν ἀγνισμόν τῆς καρδίας· οἷς ἔδωκε τοῦ Εὐαγγελίου τὴν ἐξουσίαν — οὔσι δεκαδύο εἰς μαρτύριον τῶν φυλῶν, ὅτι δεκαδύο αἱ φυλαὶ τοῦ Ἰσραὴλ — εἰς τὸ κηρύσσειν. Διὰ τί δὲ τρεῖς παῖδες οἱ βαντίζοντες; Εἰς μαρτύριον Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ, ὅτι οὗτοι μεγάλοι τῷ Θεῷ. Ὅτι (66) δὲ τὸ ἔριον ἐπὶ τὸ ξύλον; Ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τῷ ξύλῳ· διότι οἱ ἐλπίζοντες εἰς αὐτὸν ζήσονται εἰς τὸν αἰῶνα. Διὰ τί δὲ ἅμα τὸ ἔριον καὶ τὸν ὑσσωπον; Ὅτι ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ ἡμέραι ἔσονται πονηραὶ καὶ ῥυπαραὶ, ἐν αἷς ἔμεῖς σωθησόμε-

Vetus interpretatio.

voluerit tollere lanam coccineam, oportet illum multa pati propter spinæ nequitiam, et coartatum sic dominari illius (67). Sic, inquit (68), qui volunt me videre et attingere regnum meum, debent compressi et multa passi accipere (69).

VIII. Quam autem figuram putatis esse, quia præceptum est populo Judæorum offerre vaccam homines, in quibus peccata consummata sunt, et occisam comburere; et tollere tunc cinerem pueros, et mittere in vasa fictilia, et suspendere in ligno lanam coccineam et hyssopum, et sic spargere pueros circa singulas turbas populi, ut sanctificentur a peccatis? Videte ergo quomodo in similitudine dicat nobis. Vacca. . . . erat Jesus: qui offerebant, homines peccatores, hi qui obtulerunt eum ad victimam. . . . Qui sparserunt pueri, hi erant qui nuntiaverunt nobis remissionem peccatorum, et castitatem præcordii nostri, quibus dedit Evangelii potestatem; qui sunt duodecim, testimonium tribuum; quia duodecim sunt tribus Judæorum (70). . . . Quare ergo et lana in ligno est? . . . Quia qui (71) crediderit in illum, vivet in perpetuum. Quare in unum lanam et hyssopum? Quia in regno illius dies erunt nequissimi et sordidi, quibus non sanabimur (72). . . . Et propter hoc dum sic fiunt; nobis. . . lucida, illis autem obscura; qui non audierunt vocem Domini.

⁴³ Num. xix, 2 seq.

VARIORUM NOTÆ.

(58) Ἴνα c. indic præ. ut bis in N. T. I Cor. iv, 6. Gal. iv, 17. Winer *Gramm.* p. 266.

(59) Ita Davis. Ms. κυριῶσαι, male.

(60) Sc. Christus. Non profertur hic certus aliquis Evangelii locus. MEN. cfr. Matth. xvi, 24.

(61) Add. τῷ ξύλῳ. MEN. cfr. interp.: baculo.

(62) Ita Dav. Ms. ὑπό.

(63) L. ὁμοιότητι. MEN. cfr. interp.: in similitudine.

(64) Hoc addit MEN.

(65) Εἶτα... δόξα, a Metaphraste non agnita, delenda sunt. DAVIS.

(66) Ὅτι — cur? Viger., p. 551 (b) cfr. c. 7, not. 44.

(67) Dominari illius. In textu Græco, post κυριῶσαι: deest αὐτοῦ, nempe ἐρίλου. Dominare illius (lanæ

id est habere illam in potestate, cum nimirum de spinis sublata fuerit. MEN.

(68) Sic, inquit, etc. Hoc sæpius ingeminat Dominus noster, Matth. vii, 13; x, 38; xvi, 24. Per multas tribulationes introitum in regnum cælorum obtinendum docet Barnabas cum D. Paulo, Act. xiv, 22. FELL.

(69) Et multa passi accipere. Lege, et multa patientes accipere me, ut in textu Græco. MEN.

(70) Judæorum. Rectius, Israelitarum. FELL.

(71) Quia qui. Lege, quare qui, ut in textu Græco. MEN.

(72) Quibus nos sanabimur. Lege, in quibus. In textu Græco additur ἡμέραις, sed leg. ἡμεῖς, id est nos. Sanabimur, forte salvabimur. MEN.

μεθα· ὅτι καὶ ἀλγῶν τὴν σάρκα τοῦ ῥύπου διὰ τοῦ ὕσσώπου ἰᾶται (73). Καὶ διὰ τοῦτο οὕτω γενόμενα ἡμῖν μὲν ἔστι φανερά, ἐκείνοις δὲ σκοτεινά· ὅτι οὐκ ἤκουσαν φωνῆς τοῦ Κυρίου.

IX. De circumcissione auris et cordis, et de circumcissione typica Abrahami.

Λέγει γὰρ πάλιν περὶ τῶν ὠτίων, πῶς περιέτεμεν ἡμῶν, καὶ τὴν καρδίαν (74). Λέγει ὁ Κύριος ἐν τῷ προφήτῃ· Εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσάν μου. Καὶ πάλιν λέγει· Ἀκοῆ ἀκούσονται οἱ πόρρωθεν, ἃ ἐποίησα, γνώσονται (75). Καὶ, Περιτμηθήσεσθε, λέγει Κύριος, τὰς καρδίας ὑμῶν. Καὶ πάλιν λέγει· Ἀκουε, Ἰσραὴλ, ὅτι τάδε λέγει ὁ Κύριος ὁ Θεός σου. Καὶ πάλιν τὸ πνεῦμα Κυρίου προφητεύει· Τίς ἐστι ὁ θέλων ζῆσαι εἰς τὸν αἰῶνα, Ἀκοῆ ἀκουσάτω τῆς φωνῆς τοῦ Παιδός μου. Καὶ πάλιν λέγει· Ἀκουε οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου ἡ γῆ, ὅτι ὁ Θεός (76) ἐλάλησε. Ταῦτα εἰς μαρτύριον (77). Καὶ πάλιν λέγει· Ἀκούσατε λόγον Κυρίου, ἄρχοντες τοῦ λαοῦ τούτου. Καὶ πάλιν λέγει· Ἀκούετε, τέκνα, τῆς φωνῆς βοώσης ἐν τῇ ἐρήμῳ. Οὐκοῦν περιέτεμεν ἡμῶν τὰς ἀκοὰς, ἵνα ἀκούσαντες λόγον πιστεύωμεν· ἡ γὰρ περιτομή, ἐφ' ἣ πεποιθήσῃ, κατήργηται. Περιτομὴν γὰρ εἴρηκεν, οὐ σαρκὸς γεννηθῆναι· ἀλλὰ παρέδωκεν, ὅτι ἄγγελος πονηρὸς ἐσόφισεν αὐτούς. Λέγει πρὸς αὐτούς· Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεός ὑμῶν — ὧδε εὕρισκω [νέαν (78)] ἐντολὴν — μὴ σπεύρητε ἐπ' ἀκάνθαις, περιτμηθήτε δὲ τῷ Κυρίῳ ὑμῶν. Καὶ τί λέγει; Περιτμηθήτε τὸ σκληρὸν τῆς καρδίας ὑμῶν, καὶ τὸν τράχηλον

A in quibus nos servabimur : quandoquidem, qui corpore ægrotat, a sordibus per hyssopum curatur. Et propter hoc, quæ ita se habent, nobis manifesta sunt, illis [Judæis] autem obscura, quia non audierunt vocem Domini.

Loquitur porro Scriptura de auribus nostris, quomodo eas et cor nostrum circumciderit [Dominus]. Ait Dominus apud Prophetam : *In auditu auris obedierunt mihi* ⁴⁴. Et iterum dicit : *Auditu audient, qui longe absunt ; quæ feci, scient* ⁴⁵ Et : *Circumcidite corda vestra* ⁴⁶, ait Dominus. Et rursus ait : *B Audi, Israel, hæc dicit Dominus Deus tuus* ⁴⁷. Iterumque spiritus Domini prophetat : *Quis est, qui vult vivere in perpetuum? Auditione audiat vocem Filii mei* ⁴⁸. Et iterum dicit : *Audi cælum, et auribus percipe, terra, quia Deus locus est* ⁴⁹. Hæc in testimonium. Rursusque ait : *Audite verbum Domini, principes populi hujus* ⁵⁰. Et adhuc : *Audite filii, vocem clamantem in deserto* ⁵¹. Ergo circumcidit aures nostras, ut audito verbo credamus ; circumcisio enim, in qua [illi] confidebant, abrogata est. Præcepit enim [Dominus], circumcisionem non carnis esse faciendam ; illi autem [præceptum hoc] transgressi sunt, quia malus angelus decepit illos, Ait ad eos : *Hæc dicit Dominus Deus vester [in his verbis invenio novam legem] : Nolite serere super spinas, circumcidimini Domino vestro* ⁵². Et quid vult [sibi Dominus hisce verbis] ? *Circum-*

Vetus interpretatio.

IX. Dicit autem . . . de auribus, quo modo circumdat aures præcordii nostri. Dixit . . . per Prophetam. *Auditu auris exaudivit me*. Et iterum dicit : *Auditione audient, qui longe sunt ; et quæ faciet* (79), *scient*. . . *Circumcidite*, dicit Dominus, *aures vestras* (80). Et iterum dicit : *Audi, Israel, quia hæc dicit Dominus Deus tuus*. Et iterum spiritus Domini prophetat : *Quia* (81) *qui vult vivere in perpetuum? Auditione audiat vocem pueri mei*. Et iterum dicit : *Audit, cælum, et percipe auribus, terra, quia Dominus locutus est*. . . . Et iterum dicit : *Audite verbum Domini, principes populi hujus*. Et iterum dicit : *Audite . . . vocem clamantis in eremo*. Ergo circumcidite (82) aures nostras, ut audito verbo credamus Circumcisionem autem dixit, non corporis. . . ; sed præterierunt (83) ; quia angelus nequam docebat illos . . . *Hæc dicit Dominus Deus vester : Hic invento novam legem. Væ illis qui seminant* (84) *in spinis! Circumcidite vos Domino vestro*. . . Hoc est, audite Dominum vestrum, et circumcidite nequitiam de præcordiis vestris. . . Dixit autem iterum : *Eccce dicit Dominus ; Omnes nationes sine circumcissione corporis sunt*. . . . : *hic autem populus sine circumcissione cordis est*. Sed . . etiam circumcisus est populus in signum ; sed et. . . Judæus (85), et Arabs, et omnes sacerdotes idolorum, et Ægyptii. Ergo et hi de testamento sunt. quos dicit filios Abrahamæ de omnibus gentibus : quia Abraham primus circumcisionem dedit, in Spiritu quod prospiciebat in Jesum. Circumcidit. de domo sua homines trecentos octo-

⁴⁴ Psal. xvii, 45. ⁴⁵ xxxiii, 13. ⁴⁶ Jer. iv, 4, ⁴⁷ Jer. vii, 2. ⁴⁸ Psal. xxxiii, 13. ⁴⁹ Isai. i, 2. ⁵⁰ Ibid. 10. ⁵¹ Isai xl, 3. ⁵² Jer. iv, 3.

VARIORUM NOTÆ.

(73) Ita Cot. ms. : . . . Διὰ τοῦ ῥύπου τοῦ ὕσσώπου ἰᾶται.

(74) Cfr. de circumcissione Ep. ad Diogn. c. 4.

(75) Adhortatio audiendi involvit admonitionem ad circumcisionem aurium.

(76) Al. Κύριος.

(77) Sc. circumcisionis Deo acceptæ.

(78) Add. νέαν. MEN. Interpr. novam.

(79) *Et quæ faciet*. Leg. *et quæ feci*.

(80) *Aures vestras*, In textu Græco, *corda vestra*, male ; nam omnes qui sequuntur loci spectant ad aurium, non ad cordis circumcisionem. MEN.

(81) *Quia*. Rectius, *quis est*. FELL.

(82) *Circumcidite*. Leg. *circumcidit*. Hanc quidem

lectionem sequitur Fellus in textu, licet in nota lectionem *circumcidite* retinendam præcipiat. Verum id vitio typhotetæ vertendum.

(83) *Præterierunt*. Id est, prævaricati sunt, transgressi sunt. Et Psal. cxlviii, 6 : *Præceptum posuit, et non præteribit*. MEN. — Apud Fellum, *prætereunt*. Typhotetæ mendum.

(84) *Væ illis qui seminant*. Rectius, *nollite serere*. FELL. Qui ea quæ mox sequuntur, ita supplet : *Et quid, hoc est quod dicit, audite, etc.*

(85) *Judæus*. Forte *Idumæus*, vel *Syrus*. — Hinc Felli edit. Oxon. rejecta vulgata lectione, exhibet *Idumæus*.

cidite, [dicit], duritiam cordis vestri, et cervicem vestram ne induretis ²³. *Atque iterum : Ecce, dicit Dominus, omnes gentes incircumcisæ sunt, ac præputium habent; iste vero populus [Judæorum] corde est incircumcisus* ²⁴. *At inquit : Et verò ille populus in signum [fœderis] circumciditur. Verum et circumciduntur Syri omnes, ac Arabes, omnes sacerdotes idolorum. Hinc ergo pertinent illi quoque ad Domini testamentum? Sed et Ægyptii circumcisionem usurpant. Discite igitur, filii, de omnibus abunde, quod Abrahamus, qui primus dedit circumcisionem, in spiritu prospiciens et Jesum, circumcidit, [arcanam] trium litterarum doctrinam adhibens. Narrat enim [Scriptura] : Et circumcidit Abrahamus e domo sua cccxviii viros. Quæ ergo illi in hoc data est cognitio? Discite primo decem et octo, dein trecentos. Decem autem et octo exprimuntur, per I decem, per H octo. Habes initium [nominis] Jesu. Quia vero crux in figura litteræ] T gratiam [redemptionis nostræ] erat signatura, ideo ait trecentos. Ostendit itaque Jesum in duabus litteris, et crucem in tertia. Scit hoc, qui profundius germanum a me accepit sermonem; sed scio, vos dignos esse.*

X. *Mandata de cibus, male a Judæis intellecta Christianis sunt aperta.*

Quare autem Moses dixit : *Non manducabitis suam, neque aquilam, neque accipitrem, neque corvum, nec ullum piscem, qui non habeat squamam* ⁵⁵? Tria dogmata in intellectu comprehendit. Porro ait illis [Dominus] in Deuteronomio : *Et disponam ad populum hunc præcepta mea* ⁵⁶. [Nonne ergo man-

ὑμῶν οὐ μὴ σκληρύνετε. Καὶ πάλιν· Ἴδοὺ, λέγει ὁ Κύριος· πάντα τὰ ἔθνη ἀπερίτμητα, ἀκρόβυστα, ὁ δὲ λαὸς οὗτος ἀπερίτμητος καρδίᾳ. Ἀλλὰ ἔρεις· Καὶ μὴν περιτέμνεται ὁ λαὸς εἰς σφραγίδα. Ἀλλὰ καὶ πᾶς Σύρος, καὶ Ἀραβ, καὶ πάντες οἱ ἱερεῖς τῶν εἰδώλων. Ἄρα οὖν κἀνεῖνοι ἐν τῶν διαθηκῶν αὐτοῦ εἰσιν; Ἀλλὰ καὶ Αἰγύπτιοι ἐν περιτομῇ εἰσι. Μάθετε οὖν, τέκνα, περὶ πάντων πλουσίως, ὅτι Ἀβραάμ, ὁ πρῶτος περιτομῆν δοὺς, ἐν πνεύματι προβλέψας εἰς τὸν Ἰησοῦν (86), περιέτεμε λαβὼν τριῶν γραμμάτων δόγματα. Λέγει γάρ· Καὶ περιέτεμεν Ἀβραάμ ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἄνδρας δέκα καὶ ὀκτὼ καὶ τριακοσίους (87). Τίς οὖν ἡ δοθεῖσα τούτῳ (88) γνῶσις; Μάθετε τοὺς δεκαοκτὼ πρώτους, εἶτα τοὺς τριακοσίους. Τὸ δὲ δέκα καὶ ὀκτὼ, I δέκα, H ὀκτὼ. Ἔχεις Ἰησοῦν. Ὅτι δὲ σταυρὸς ἐν τῷ T ἐμελλεν ἔχειν τὴν χάριν, λέγει καὶ τοὺς τριακοσίους. Δηλοῖ οὖν τὸν μὲν Ἰησοῦν ἐν τοῖς δυσὶ γράμμασι, καὶ ἐν ἐνὶ τὸν σταυρόν. Οἶδεν ὁ τὴν ἔμφυτον δωρεάν τῆς διδασχῆς αὐτοῦ θέμενος ἐν ἡμῖν. Οὐδεὶς γνησιώτερον ἔμαθεν ἀπ' ἐμοῦ λόγον· ἀλλὰ οἶδα, ὅτι ἄξιοί ἐστε ὑμεῖς.

donum doctrinæ suæ posuit in nobis. Nemo magis

Ἄρα οὐκ οὐδὲ ἀετὸν, οὐδὲ δξόπτερον, οὐδὲ κόρακα, οὐδὲ πάντα ἰχθῶν, ὅς οὐκ ἔχει λεπίδα ἐν αὐτῷ; (90) Τρία ἔλαβεν ἐν τῇ συνέσει δόγματα· Πέρας γέ τοι λέγει αὐτοῖς ἐν τῷ Δευτερονομίῳ· Καὶ διαθήσομαι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον τὰ δικαιώματά μου. Ἄρα οὐκ

Vetus interpretatio.

decim. quia primatum (91) trecenti sunt; et distinctione facta, dicit *decem et octo* : habes in duabus litteris Jesum. In quibus incipiebat habere donum, tunc dicit, *et trecentos*. . . habes in una littera, T, crucem. Scitote quia (92) naturale donum doctrinæ suæ posuit in nobis. Nemo artius didicit a me verbum; sed scio quia digni estis.

X. Quare autem Moyses dicit : *Non manducabis porcineam, nec aquilam, nec accipitrem, nec corvum, nec omnem piscem qui non habet in se squamam?* Tres accipit Moyses in conscientia (93) sua constitutiones. Ad summa dici illis in secunda lege : *Et disponam ad populum hunc æquitates meas.* Ergo non est mandatum Dei, ne manducent; sed Moyses in figura (94) locutus est illis. Porcinæ (95) ergo ad hoc dixit : Non eris conjunctus hominibus talibus. . . . qui, cum luxuriant, obliviscuntur Dominum suum. . . . Porcus enim, cum manducat, dominum non novit : cum esurit, tunc clamat; et cum accepit iterum, tacet. *Non manducabis, inquit, aquilam, aut accipitrem, . . aut corvum.* Hoc dicit : non adjunges te nec similabis talibus hominibus, qui nesciunt per laborem et sudorem sibi acquirere escam, sed rapiunt alienam (96), per suam iniquitatem; et observant, quasi in simplicitate ambulantes, quem dispolient. Sic aves istæ solæ sibi non acquirentes escam (97), sed pigræ sedentes, quærunt quo modo alienas carnes devorent;

²³ Jer. vii, 26. ²⁴ Jer. ix, 25, 26. ⁵⁵ Lev. xi; Deut. xiv. ⁵⁶ Deut. iv, 1.

VARIORUM NOTÆ.

(86) Ita Davis. Vet. interp. : *Jesum*. Ms. ἰόν, male.

(87) Non est in S. Scriptura; sed cfr. Gen. xvii, 26, 27, coll. Gen. xiv, 14.

(88) Al. ἀστῶ.

(89) Ὅτι = *cur*, ut c. 7 et 8.

(90) Hæc recitat e Barn. Clem. Alex. Strom. ii, c. 15, p. 464, et l. v, c, 8, p. 677.

(91) *Qui primatum, etc.* Lege cum Fello, *primo octodecim, tum trecenti sunt*. Vel cum. al. *quia primi octodecim, tum, etc.*

(92) *Scitote quia.* Forte. : *Scit hoc qui*. Sic quidem edidit Fellus.

(93) *In conscientia.* Legit interpres, ἐν συνειδήσει. FELL.

(94) *In figura.* Rectius, *in spiritu*, juxta Græcum. FELL. — Ex hoc capite Barnabæ, et a mensa promiscua sancto Petro cœlitus olim apposita, facinus suum allegorizandi defendit Adamantius homil. vii in Levit. BERN.

(95) *Porcinæ.* Leg. *porcinam*. Sic quoque Fellus in edit. Oxon.

(96) *Alienam.* Al. *nallent aliena*, ut in textu Græco. Fellus vulgatam retinet lectionem.

(97) *Quem dispolient... non acquirentes escam.* Hæc desunt in textu Græco, sed restituenda hoc modo : Ἐάν τινα συλῶσι· οὕτω ταῦτα τὰ πετεινὰ μόνα οὐχ ἑαυτοῖς πορίζοντα τροφήν. MEN. — Paulo aliter Fellus : Ἐάν συλῶσιν· οὕτως ταῦτα τὰ ὄρνεα μόνα οὐ πορίζοντα ἑαυτοῖς τὴν τροφήν.

ἔστιν ἐντολή Θεοῦ τὸ μὴ τρώγειν ; Μωσῆς δὲ ἐν πνεύματι ἐλάλησε. Τὸ [ν] οὖν χοῖρον πρὸς τοῦτο εἶρηκεν· Οὐ μὴ κολληθήσῃ, φησὶν, ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες ὅμοιοί εἰσι χοίροις. Ὅταν γὰρ σπαταλῶσιν, ἐπιλανθάνονται τοῦ Κυρίου ἑαυτῶν· ὅταν δὲ ὑστερηθῶσιν, ἐπιγινώσκουσιν τὸν Κύριον. Καὶ ὁ χοῖρος, ὅταν τρώγῃ, οὐκ οἶδε τὸν κύριον· ὅταν δὲ πεινάσῃ, κραυγάζει, καὶ λαβὼν πάλιν σιωπᾷ. Οὐδὲ μὴ φάγῃς, φησὶ, τὸν ἀετὸν, οὐδὲ τὸν δξύπτερον, οὐδὲ τὸν ἰκτίνα, οὐδὲ τὸν κόρακα. Οὐ μὴ, φησὶ, κολληθήσῃ (98) ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες οὐκ οἶδασιν διὰ κόπου καὶ ἰδρωτὸς πορίζειν ἑαυτοῖς τὴν τροφήν, ἀλλὰ ἀρπάζουσι τὰ ἀλλότρια ἐν ἀνομίᾳ αὐτῶν· καὶ ἐπιτηροῦσιν, ὡς ἐν ἀκεραιοσύνῃ περιπατοῦντες (99). Καὶ (100) καθήμενα ἀργὰ ταῦτα ἐκζητεῖ, πῶς ἀλλοτρίας σάρκας καταφάγῃ, ὄντα λοιμὰ τῇ πονηρίᾳ αὐτῶν. Καὶ οὐ μὴ φάγῃς, φησὶ, σμύραιναιαν, οὐδὲ πολύποδα, οὐδὲ σηπίαν. Οὐ μὴ, φησὶν, ὁμοιωθήσῃ κολλώμενος ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες εἰς τέλος εἰσὶν ἀσεβεῖς, καὶ κεκριμένοι τῷ θανάτῳ· ὡς καὶ ταῦτα τὰ ἰχθύδια μόνᾳ ἐπικατάρματα ἐν τῷ βυθῷ νήχεται, μὴ κολουμῶντα, ὡς τὰ λοιπὰ, ἀλλὰ ἐν τῇ γῆ κατὰ τοῦ βυθοῦ κατοικεῖ. Ἀλλὰ καὶ τὸν δασύποδα οὐ φάγῃ, φησὶν. Πρὸς τί ; Οὐ μὴ γένῃ παιδοφθόρος, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις· ὅτι ὁ λαγῶδς κατ' ἐνιαυτὸν πλεονεκτεῖ τὴν ἀφόδευσιν. Ὅσα γὰρ ἔτη ζῆ, τοσαύτας ἔχει τρύπας (1). Ἀλλὰ οὐδὲ τὴν ὕαιναν φάγῃ. Οὐ μὴ, φησὶ, γένῃ μοιχὸς, οὐδὲ φθορεὺς, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις. Πρὸς τί ; Τοῦτο γὰρ τὸ ζῶον παρ' ἐνιαυτὸν ἀλλάσσει τὴν φύσιν, καὶ ποτὲ μὲν ἀρῶν, ποτὲ δὲ θῆλυ γίνεται (2). Ἀλλὰ καὶ τὴν γαλῆν ἐμίσησε καλῶς. Οὐ μὴ γὰρ, φησὶν, ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις, οἵους ἀκούομεν ἀνομίαν ποιῶντας τῷ στόματι, διὰ ἀκαθαρσίαν. οὐδὲ κολληθήσῃ ταῖς ἀκαθάρτοις, ταῖς τὴν ἀνομίαν

A datum Dei est, ne manducent? [Est :] sed Moses in spiritu locutus est. Quapropter sic *suem* ait, quasi diceret; Non adhærebis hominibus talibus, qui similes sunt porcis. Nam cum in deliciis vivunt, Domini sui obliviscuntur; cum autem destituuntur necessariis, Dominum agnoscunt. Et quidem porcus, quando comedit, dominum non novit; quando autem esurit, clamat; et accepta iterum esca, tacet. *Nec manducabis*, inquit, *aquilam, neque accipitrem, neque milvum, neque corvum*. Non adhærebis, dicit, iis hominibus, qui nesciunt sibi labore ac sudore parare victum, sed aliena rapiunt inique; et cum videantur in simplicitate ambulare, tamen aliis insidiantur. Et [aves] istæ, dum otiosæ sedent, quærent, quomodo alienas carnes devorent, suntque in malitia sua pestiferæ, *Nec manducabis*, inquit, *murænam, neque polypum, neque sepiam*. Non, inquit, adhærebis, nec similis eris huiusmodi hominibus, qui in perpetuum impii sunt, et ad mortem sunt adjudicati; quemadmodum isti pisciculi, soli maledicti, in profundo volutantur, nec ut reliqui pisces natant, sed in terra, quæ in profundo maris est, degunt. Sed et *leporem*, inquit, *non comedes*. Quamobrem? [Id est], non eris puerorum corruptor, nec similem te talibus efficies; quoniam lepus annis singulis anum multiplicat. Quo enim annos vivit, tot habet foramina. *Sed nec hyænam manducabis*. Non eris, inquit, adulter, neque corruptor [puerorum], neque talibus assimilaberis. Quare? Quia istud animal annuatim sexum mutat, et modo mas, modo femina est. Sed et *mustelam* justo odio persecutus est. [Dissimilem, inquit, te præbebis viris illis, quos audimus ore impuro nequitiam patrare: nec adhærebis impuris

Vetus interpretatio.

cum sint pestilentiosæ per suam nequitiam. *Non manducabis*, inquit, *murænam, nec polypum, nec sepiam*. Non, inquit, similaberis adhærens talibus hominibus, qui in perpetuo impii, et iudicati jam mortui (3) sunt. Hi enim pisces soli maledicti sunt. . . . non natantes, sicut reliqui, sed in ima altitudinis terra inhabitant. *Sed nec leporem manducabis*. Ut quid dicit? Non eris, inquit, corruptor puerorum, nec similaberis talibus. Quia lepus singulis annis facit ad adsellandum singula foramina; et quotquot annis vixit, totidem foramina facit: *Sed nec belluam* (4), inquit, *manducabis*. Hoc est, non eris mœchus aut adulter, nec corruptor, nec similaberis talibus. . . . Quia hæc bestia alternis annis mutat naturam, et fit modo masculus, modo femina. Sed et quod dicit: *Mustelam odibis*. Non eris, inquit, talis, qui audit iniquitatem (5), et loquitur immunditiam: Non inquit, adhærebis immundis, qui faciunt (6) iniquitatem ore suo

VARIORUM NOTÆ.

(98) Adde ex Clem. Alex. et vet. interprete: Οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ.

(99) Davisius conjicit: Ἐπιτηροῦσι τοὺς ἐν ἀκεραιοσύνῃ περιπατοῦντας, i. e. *insidiantur iis, qui in simplicitate ambulant*.

(100) Vet. interpr. add.: *Sic aves istæ solæ sibi non acquirentes escam*.

(1) Cfr. Clem. Alex. *Pædag.* ii, c. 40, p. 220, 221 et 223.

(2) Cfr. Clem. Alex. l. c.

(3) *Mortui*. Forte *morti*, ex Græcis.

(4) *Belluam*. Reddenda ratio, cur pro *hyæna* noster interpret *belluam* posuerit. Ea in promptu est: usus nempe desumptus ex notissima bestię feritate. Lexicon Græco-Latinum vetus: Ἰαίνα, ζῶον, *bellua*. Glossæ Labbæi, citatæ a Salmasio ad Julii Capitolini Gordianos tres: Ἰαίνα, *velua*: quod

D idem est cum belua sive bellua: B enim et V sæpiissime inter se commutantur. Isidori Glossæ: *Vestix, balbæ*. Corrigo, *belbæ*: hoc est, *Bestiæ, beluæ*. Julius Capitolinus in fine Gordiani tertii: *Belbi, id est hyæna*. Belbi, belui, bellui, nequaquam differunt. Nullatenus ergo necessaria est virorum doctorum emendatio, qui in Barnabæ interprete malunt *belvum* aut *belbum*. Cot.

(5) *Qui audit iniquitatem*, etc. Rectius *quos audimus ore impuro nequitiam patrare*. Interpres legisse videtur, ὅς ἀκούει ἀνομίαν ποιῶντας, καὶ τῷ στόματι λαλεῖ ἀκαθαρσίαν. FELL. — Non advertens interpretes damnari hoc loco nefandam fellatorum et fellatricum nequitiam, alio rem traduxit, nempe ad audientes ac loquentes iniqua et impura. Cot.

(6) *Qui faciunt*. Rectius, *quæ faciunt*: Vide Græca. FELL.

istis feminis, quæ infandum facinus ore perpetrant. Animal enim illud ore concipit. Mosesigitru de escis [loquens] tria decreta locutus est in spiritu; illi vero, juxta carnis cupiditatem, quasi de escis [simpliciter] egisset, acceperunt. David vero horum trium mandatorum sensum spirituales comprehendit, et ait similiter: *Beatus vir, qui non abiit in concilio impiorum*, sicut ii pisces ambulant in tenebris ac maris profundo; *et in via peccatorum non stetit*, sicut ii, qui videntur timere Dominum, et veluti sus peccant; *et in cathedra pestilentiarum non sedit*⁵⁷, quemadmodum aves, quæ ad rapinam sedent. Habetis [nunc] et sensus spiritualis plenam cognitionem. At Moses [porro] dixit: *Manducabitis omne bifidum ac ruminans*⁵⁸. Quid ait? [Ruminans est is] qui accepta esca meminit nutrientis, et satiatus de eo [nutritore] lætatus conspicitur. Recte dixit [Moses], respiciens ad mandatum. Quid ergo ait? Adhærendum esse ad eos, qui timent Dominum qui in corde meditantur, quod acceperunt præceptum, qui loquuntur ac servant mandata Domini, qui sciunt, meditationem opus esse lætitiæ, et Domini sermonem ruminant. Quid vero sibi vult bifidum? Quod justus in hoc mundo ambulat, et sanctum exspectat sæculum. Videte, quam pulchre sanxerit Moses! Sed undenam illis, hæc intelligere ac comprehendere? Nos vero juste mandata intelligentes loquimur, quomodo Dominus [istis præceptis] sibi voluit. Propterea [enim] aures nostras et corda circumcidit, ut ista animadvertamus.

XI. *Baptisma et crucem Deus jam in V. T. præmonstravit.*

Quæramus vero, an Domino curæ fuerit, præmo-

ποιούσαις τῷ στόματι (7). Τὸ γὰρ ζῶον τοῦτο τῷ στόματι κύει. Περὶ τῶν βρωμάτων μὲν οὖν Μωσῆς τρία δόγματα ἐν πνεύματι ἐλάλησεν· οἱ δὲ κατ' ἐπιθυμίαν τῆς σαρκὸς ὡς περὶ βρωμάτων προσεδέξαντο. Λαμβάνει δὲ τριῶν δογμάτων γνῶσιν Δαβὶδ, καὶ λέγει ὁμοίως (8)· Μακάριος ἀνὴρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν, καθὼς οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν σκότει εἰς τὰ βάθη· καὶ ἐν ὁδῷ ἀμαρτωλῶν οὐκ ἔστη, καθὼς οἱ δοκοῦντες φοβεῖσθαι τὸν Κύριον, ἀμαρτάνουσιν ὡς ὁ χοῖρος· καὶ ἐπὶ καθέδρᾳ λοιμῶν οὐκ ἐκάθισε, καθὼς τὰ πετεινὰ τὰ καθήμενα εἰς ἀρπαγὴν. Ἐχετε τελείαν περὶ τῆς βρώσεως γνῶσιν (9). Ἄλλὰ εἶπε Μωσῆς (10)· Φάγεσθε πᾶν διχηλοῦν καὶ μηρυκώμενον. Τί λέγει; (11) Τὴν τροφήν λαμβάνων οἶδε τὸν τρέφοντα αὐτὸν, καὶ ἐπ' αὐτῷ ἀναπαύμενος εὐραίνεισθαι δοκεῖ. Καλῶς εἶπε βλέπων τὴν ἐνσολήν. Τί οὖν λέγει; Κολλᾶσθαι μετὰ τῶν φοβουμένων τὸν Κύριον, μετὰ τῶν μελετώντων, ὃ ἔλαβον, διάσταλμα (12) ῥήματος ἐν τῇ καρδίᾳ, μετὰ τῶν λαλούντων τὰ δικαιώματα Κυρίου καὶ τηρούντων, μετὰ τῶν εἰδόντων, ὅτι ἡ μελέτη ἔργον ἐστὶ εὐφροσύνης, καὶ μηρυκωμένων τὸν λόγον Κυρίου. Τί δὲ τὸ διχηλοῦν; (13) Ὅτι ὁ δίκαιος ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ περιπατεῖ, καὶ τὸν ἅγιον αἰῶνα ἐκδέχεται. Βλέπετε, πῶς ἐνομοθέτησε Μωσῆς καλῶς. Ἄλλὰ πόθεν ἐκείνοις (14) ταῦτα νοῆσαι, ἢ συνιέναι; Ἡμεῖς οὖν δικαίως νοήσαντες τὰς ἐντολάς, λσλοῦμεν, ὡς ἠθέλησε Κύριος. Διὰ τοῦτο περιέτεμε τὰς ἀκοὰς ἡμῶν καὶ τὰς καρδίας, ἵνα συνίωμεν ταῦτα.

Ζητήσωμεν δὲ, εἰ ἐμέλησε τῷ Κυρίῳ προφανερῶσαι

Vetus Interpretatio.

De escis ergo Moyses, acceptis tribus constitutionibus, in spiritu sic locutus est; illi autem secundum concupiscentiam corporis, tanquam de escis diceret, sic perceperunt. Accipit (15) autem earum trium constitutionum scientiam David, et . . . dicit: *Beatus vir qui non abiit in concilio impiorum*: sicut pisces eunt in tenebras (16). . . *Nec in via peccatorum stetit*: sicut qui videntur timere. . . et exerrant tanquam porcus. *Nec in pestilentiae cathedra stetit*: sicut aves quæ sedent ad rapinam. Habetis consummatim (17) de escis. Sed dicit Moyses: *Manducabitis omne quod . . . ruminat*: hoc est, qui, esca accepta, scit eum qui se pascit. . . in . . . se refrigerari (18). Bene dicit, providens (19) mandatum. Quid ergo dicit? Adhærete eis. . . . qui tenent distinctum sermonem in corde suo, et cum eis qui loquuntur æquitates Domini. . . .; cum eis qui sciunt quia assidua lectio utilis est. . . . Videte quo modo spiritualiter legem constituit Moyses. Sed unde illis hæc intelligere. . . ? Nos autem . . . intelligentes mandata, loquimur sicut voluit Dominus. . . .

XI. Quæramus ergo, si curæ fuerit Domino ostendere de aqua et de cruce. De aqua scriptum est ad
⁵⁷ Psal. 1, 4. ⁵⁸ Lev. xi, 3.

VARIORUM NOTÆ.

(7) Fellatores et feliatrices Cot.

(8) Cfr. Clem. Alex. *Strom.* II, c. 45, p. 464.

(9) Ita Men. Ms.; ἔχετε τελείως καὶ περὶ τῆς γνώσεως.

(10) H. I. Clem. Alex. *Strom.* v, c. 8, p. 677, et *Pædag.* III, c. 11, p. 298.

(11) Similia apud Iren. v, 8.

(12) Διάσταλμα nec apud scriptores classicos, nec in V. et N. T., nec apud Da Cang. reperitur. Derivandum est a διαστέλλομαι, *imperare, præcipere*.

(13) Clem. Alex. *Pædag.* I, c.

(14) I. e. Judæis.

(15) *Accipit*. Forte, *accipit*, juxta Græcum. Horum pleraque, nonnullis additis, aliis autem omissis et

mutatis, desumpsit Clemens Alex. *Strom.* II, c. 45, pag. 464, et lib. v, cap. 8, pag. 677. Quædam etiam his similia profert lib. VII, cap. 18, pag. 900, et *Pædag.* lib. III, cap. 11, pag. 297, edit. Oxon.

(16) *Tenebras*. Men. leg. *tenebris*. Sicque edidit Fellus. Ita sane Græca, et Clemens Alex.

(17) *Consummatim*. Ita Fellus, quem sequimur. Al. *consummatam*.

(18) *In . . . se refrigerari*. Hæc corrupta sunt. Lege ut in textu Græco: *Et refrigeratus in eo lætari videtur* MEN. — Aliter Fellus: *Et in eo sublevatus sentit se refrigerari*.

(19) *Providens*. Idem quod *prævidens*. Videtur legisse interpres προβλέπων vel προσβλέπων. FELL.

περὶ τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ σταυροῦ. Περὶ μὲν ὕδατος γέγραπται ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ, πῶς τὸ βάπτισμα, τὸ φέρον εἰς ἄφεσιν (20) ἁμαρτιῶν, οὐ μὴ προδέξωνται, ἀλλ' ἐαυτοῖς οἰκονομήσουσι (21). Λέγει οὖν ὁ προφήτης· Ἐκστηθί, οὐρανὸν, καὶ ἐπὶ τούτῳ φριξάτω ἡ γῆ, ὅτι δύο μεγάλα καὶ πονηρὰ ἐποίησεν ὁ λαὸς οὗτος· ἐμὲ ἐγκατέλιπον, πηγὴν ζωῶν, καὶ ἐαυτοῖς ὄρουσαν λάκκους συντετριμμένους. Μὴ πέτρα ἔρημός ἐστι τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου Σιών (22); Ἔσεσθε γὰρ ὡς πετεινοῦ νεοσσὸν, ἀνιπτάμενοι (23) νεοσσιᾶς ἀφηρημένης. Καὶ πάλιν λέγει ὁ προφήτης (24)· Ἐγὼ πορεύσομαι ἔμπροσθέν σου, καὶ ὄρη ὀμαλίῳ, καὶ θύρας χαλκᾶς συντρίψω, καὶ μοχλοῦς σιδηροῦς συνθλάσω, καὶ δώσω σοι θησαυροὺς σκοτεινοῦς, ἀποκρύφους, ἀοράτους, ἵνα γινῶσιν (25), ὅτι Κύριος ὁ Θεός. Καὶ κατοικήσει ἐν ὑψηλῷ σπηλαίῳ πέτρας ἰσχυρᾶς (26). Εἶτα τί λέγει ἐν τῷ Γ' (27); Τὸ ὕδωρ οὗτοῦ πιστὸν βασιλέα μετὰ δόξης ὄψεσθε, καὶ ἡ ψυχὴ ὑμῶν μελετήσεται φόβον Κυρίου (27). Καὶ πάλιν ἐν ἄλλῃ προφήτῃ λέγει· Ἔσται ὁ ταῦτα ποιῶν, ὡς τὸ ξύλον τὸ πεφυτευμένον παρά τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων, ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ· καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀπορρύσεται, καὶ πάντα, ὅσα ἂν ποιῇ, κατευδοθήσεται (28). Οὐχ οὕτως οἱ ἀσεβεῖς, οὐχ οὕτως, ἀλλ' ὡσεὶ χνούς (29), ὃν ἐκρίπτει ὁ ἀνεμὸς ἀπὸ

A nere de aqua et de cruce. Et quidem de aqua scriptum est in Israelitas, quo modo baptismum, qui affert peccatorum remissionem, non sunt recepturi sed alium sibi paraturi. Dicit itaque propheta: *Obstupeas caelum, et super hoc inhorreat terra, quis duo magna et mala fecit populus hic: me dereliquerunt, fontem vivum, et foderunt sibi cisternas contritas* ⁵⁹. *Nunquid petra sterilis (aquarum expers) est mons sanctus meus Sion? Eritis enim velut avis pulli avolantes, nido ablato* ⁶⁰. Et rursus ait propheta: *Ego ibo ante te, et montes complanabo, et portas aerea conteram, et vectes ferreos confringam; et dabo tibi thesauros occultos, obsconditos, invisibiles, ut sciant, quia ego Dominus Deus* ⁶¹. Et: *Habitabit in excelsa spelunca petrae fortissimae* ⁶². Deinde quid ait de Filio? *Aqua illius fidelis [perennis]: regem cum gloria videbitis, et anima vestra meditabitur timorem Domini* ⁶³. Et iterum in alio propheta dicit: *Erit, qui haec fecerit, tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo; et folium ejus non defluet et omnia, quaecumque faciet, prosperabuntur. Non sic impii, non sic; sed tanquam palea, quam ventus dispellit a facie terrae. Ideo non stabunt impii in iudicio, neque peccatores in concilio justorum. quoniam novit Dominus viam justorum et iter impio-*

Vetus interpretatio.

populum Judæorum (30), quo modo tinctionem quæ affert remissionem peccatorum, non recipiant, sed sibi instituant. Dicit ergo propheta: *Sic horruit caelum (31), et in hoc plurimum expavit terra. Quia duo. . . mala fecit populus hic: me dereliquerunt fontem aquae vitae, et foderunt sibi lacus detritos, qui non possunt aquam portare. Nunquid petra renuosa (32) est, mons sanctus meus Sina (33)? Eritis enim tanquam aliis pusillis ablatis (34). Et iterum dicit Isaias: . . . Ego antecedam te, et montes æquabo, et ostia aerea contribulabo, et seras ferreas confringam; et dabo tibi thesauros obscuros . . . invisos, ut sciant, quia ego sum Dominus Deus, inhabitans in altissima spelunca fortis petrae Et aqua illius fidelis. Regem cum magnitudine videbitis; et anima vestra meditabitur timorem. . . Et iterum David dicit: Erit, qui haec facere cœperit, tanquam lignum quod plantatum est juxta tractus aquarum, quod fractum suum dabit tempore suo: et*

⁵⁹ Jer. ii, 12, 13. ⁶⁰ Isai. xvi, 3. ⁶¹ Isai. xlv, 2, 3. ⁶² Isai. xxxiii, 16. ⁶³ Ibid. 16-18.

VARIORUM NOTÆ.

(20) Εἰσφέρων ἄφεσιν, MEN.

(21) Non necessum esse puto, ut cum Vossio et Cot. reponamus οἰκονομήσουσι; nam τῷ οἰκονομεῖν *instituenti faciendi* vis inesse potest, ducta ab ædificiis metaphora. DAN. — Intelligit Barn. crebra et superstitiosa Judæorum baptismata. MEN.

(22) Ita l. cum LXX, Cot., Fell. Ms Σινῶ, male.

(23) Al. ἀνιστάμενοι, *instabiles, depulsi*. Sensus: me relinquentes eritis, sicut pulli nido ablato.

(24) Sensus: Per prophetam Christus de se nuntiat: *Ego fons vivus (ut supra) . . . beabo vos*.

(25) Γινώσῃ *scias*, LXX.

(26) Sensus: Christus est aqua perennis, in cacumine montis fontem habens.

(27) Sensus: In perpetuum gratia Christi vobis affluit; aliquando vero videbitis eum in majestate, et replebimini reverentia.

(28) Hisce verbis Barnabas larga bona indicat, quæ ex baptismo et cruce nobis affluent.

(29) Χνούς, quod Noster cum LXX legit; 1 (*lanugo*), 2 (*tenuis palea, gluma*). Schleusn. L. Χούς, *terra erruta, pulvis*. Voss.

(30) *Judæorum*. Observabit lector, vocem Ἰσραήλ ubique ab interprete reddi *Judæus*. FELL.

(31) *Horruit caelum, etc.* Juxta LXX: Εξέστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ, καὶ ἔφριξεν ἐπὶ πλεῖτον σφόδρα. Sed deest ἡ γῆ: quod tamen vocabulum Maldona-

tus hunc locum exponens, in quibusdam exemplaribus reperiri testatur. MEN.

(32) *Renuosa*. Puto legendum *ruinosa*. MEN. — Oxoniensis editor habet in contextu *eremosa*; in notis vero conjicitur *arenosa*: nam, inquit, loca arenosa in primis deserta vel *renudosa*. Stephanus *le Moine* conjiciebat *rimosa*, hoc est, præ siccitate hians. Vide quæ scripsit p. 848, in Barnabam. Crediderim scriptum fuisse *eremi*, idque a dormitante librario corruptum; qualium depravationum nulla certa ratio excogitari potest. CLER.

(33) *Sina*. Oportuit *Sion* dicere. *Sina* ergo est erratum, aut memoriæ in Barnaba, aut incuriæ in librariis. Vix enim crediderim, ab eo montes *Sina* et *Sion* pro uno eodemque fuisse habitos. De distinctione horum montium exstat tractatus antiquus inter opera Cypriano supposita. Cor. — Utrobique *Sion* Fellus restituit. Additque: « *Sion* scribi omnino debuit. Sed altera lectio interpretis tempore obtinuit: interim inveteratus error tempore non invalescit. »

(24) *Aliis pusillis ablatis*. Apud LXX: Ἔση γὰρ ὡς πετεινοῦ ἀνεπταμένου νεοσσὸς ἀφηρημένος. Ex quo facile emendantur verba vet. interpretis hoc modo: *Eritis enim tanquam alitis pullus ablati*. MEN. — Fellus in contextu, *alitis pusillus ablati*. Al. *alitis pusilli ablati*.

rum peribit ⁶⁴. Animadvertite, quomodo aquam et crucem simul descripsit. Illud enim significat: Beati qui, cum sperassent in crucem, descenderunt in aquam; quia mercedem, inquit, in tempore suo [habebunt], id est, tunc retribuam. Nunc vero ait: *folia non defluent*. Hoc significat: Omnis sermo, qui ex ore vestro exierit in spe et charitate, erit in conversionem ac spem multis. Rursum alius propheta dicit: *Et erat terra Jacobi laudata super omnem terram* ⁶⁵. Hæc significant vas spiritus ejus, quod [propheta] magnificat. Deinde quid dicit? *Et erat fluvius a dextra fluens, et ex eo emergebant arbores pulchræ; et quicumque ex illis manducaverit, vivet in æternum* ⁶⁶. Hoc ait, quod nos descendimus quidem in aquam pleni peccatis ac sordibus; inde autem emergimus fructum afferentes, in corde timorem et in spiritu spem in Jesum habentes. *Et quicumque ex illis manducaverit, vivet in æternum*. Id dicit: Quicumque eos audierit vocantes, et crediderit, vivet in perpetuum.

ἐν τῷ πνεύματι. Καὶ ὅς ἐάν φάγη ἀπὸ τούτων, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. Τοῦτο λέγει, ὅς ἂν, φησὶν, ἀκούσῃ τούτων καλουμένων (39), καὶ πιστεύσῃ, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.

XII. *Cruz Christi sæpe in V. T. annuntiata. — Josue typus Christi.*

Similiter et crucem significat in alio propheta dicente: *Et quando hæc consummabuntur? Et dicit Dominus: Cum lignum inclinatum [succisum] denuo erectum constiterit, et cum de ligno sanguis stillaverit* ⁶⁷. Habes iterum de cruce, et de eo, qui erat

προσώπου τῆς γῆς. Διὰ τοῦτο οὐκ ἀναστήσονται ἀσεβεῖς ἐν κρίσει, οὐδὲ ἁμαρτωλοὶ ἐν βουλή δικαίων· ὅτι γινώσκει Κύριος ὁδὸν δικαίων, καὶ ὁδὸς ἀσεβῶν ἀπολείται. Αἰσθάνεσθε, πῶς τὸ ὕδωρ καὶ τὸν σταυρὸν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὥρισε. Τοῦτο γὰρ λέγει Μακάριοι, οἱ, ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἐλπίσαντες, κατέβησαν εἰς τὸ ὕδωρ, ὅτι τὸν μὲν μισθὸν, λέγει (35), ἐν καιρῷ αὐτοῦ, τότε, φησὶν, ἀποδώσω. Νῦν δὲ λέγει· Τὰ φύλλα οὐκ ἀπορρύθηθήσεται (36). Τοῦτο λέγει· ὅτι πᾶν ὃ ἐάν ἐξέλθῃ ἐξ ὕμῶν διὰ τοῦ στόματος, ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ, ἔσται εἰς ἐπιστροφὴν καὶ ἐλπίδα πολλοῖς. Πάλιν ἕτερος προφήτης λέγει· Καὶ ἦν ἡ γῆ τοῦ Ἰακώβ ἐπαινουμένη παρὰ πᾶσαν τὴν γῆν. Τοῦτο λέγει τὸ σκεῦος (37) τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, ὃ δοξάζει (38). Εἶτα τί λέγει; Καὶ ἦν ποταμὸς ἔλκων ἐκ δεξιῶν, καὶ ἀνέβαινε ἐξ αὐτοῦ δένδρα ὠραῖα· καὶ ὅς ἐάν φάγη ἐξ αὐτῶν, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. Τοῦτο λέγει, ὅτι ἡμεῖς μὲν καταβαίνομεν εἰς τὸ ὕδωρ γέμοντες ἁμαρτιῶν καὶ ῥύπου, καὶ ἀναβαίνομεν καρποφοροῦντες ἐν τῇ καρδίᾳ τὸν φόβον, καὶ τὴν ἐλπίδα εἰς τὸν Ἰησοῦν ἔχοντες

Ὁμοίως πάλιν περὶ τοῦ σταυροῦ ὁρίζει ἐν ἄλλῃ προφήτῃ λέγοντι· Καὶ πότε ταῦτα συντελεσθήσεται (40); Καὶ λέγει Κύριος (41)· Ὅταν ξύλον κλιθῆ καὶ ἀναστῆ, καὶ ὅταν ἐκ ξύλου αἷμα στάξῃ. Ἐχεις πάλιν ἐπὶ σταυροῦ, καὶ τοῦ σταυροῦσθαι μέλλοντος.

Vetus interpretatio.

*folia ejus non decident, sed omnia quæcunque faciet, prosperabuntur. Non sic impii, non sic; sed tanquam pulvis, quem abjecit (42) ventus a facie terræ. Propterea non resurgunt (43) impii in judicio, neque peccatores in concilio justorum; quoniam scit Deus viam justorum; et via impiorum peribit. Sentire autem debetis, quo modo aquam et crucem in uno dono (44) constituit. Hoc ergo dicit: Felices, qui speraverunt in aquam et in crucem. . . . Mercedem. . . in tempore suo; . . . tunc, inquit, reddam. Modo autem qui dicit (45): Folia illius non decident. Hoc est, quia omnis sermo qui exierit per os vestrum. . . erit in spem et resurrectionem multis. Et iterum alius Propheta dicit: Erit (46) . . . Jacob laudabilis super omnem terram. Terram vas spiritus illius. . . magnificat. Deinde quid dicit? *Erat flumen trahens a dextra; et ascendebant inde arbores speciosæ: et quicumque ex illis manducaverit vivet in perpetuum*. Hoc est, quia nos descendimus in aquam pleni peccatis et sordibus, et ascendimus fructibus pleni, in præcordiis nostris timorem et spem habentes in Dominum. . . . Ideo dicit: *Et qui manducaverit. . . vivet in perpetuum*.*

XII. Similiter et crucem significat, in alio propheta dicente: *Et quando hæc consummabuntur: et dixit Dominus: Cum lignum inclinatum fuerit et resurrexerit, et cum de ligno sanguis stillaverit*. Habes iterum de cruce, et de eo qui incipit crucifigi. Dicit autem iterum in Moyse, cum pugnaret populus Judæorum

⁶⁴ Psal. i, 3-6. ⁶⁵ Soph. iii, 19, ⁶⁶ Ezech, 12. ⁶⁷ IV Esd. v, 5.

VARIORUM NOTÆ.

(35) Leg. ἔξει, DAV.

(36) Al. ἀπορρύθησεται, ut paulo superius.

(37) I. e. corpus Christi, ut supra c. 7. Olim τὸ σκεῦος de propheta interpretatus sum, l. c.

(38) Clem. Alex. Strom. ii, 12, p. 550: Καὶ ἦν ἡ γῆ τοῦ Ἰακώβ ἐπαινουμένη π. π. τ. γ. φησὶν ὁ προφήτης, τὸ σκεῦος πνεύματος αὐτὸς δοξάζων — *Ipsè laudans corpus humanum*. Barnabas dixit: *Hæc verba significant corpus Christi, quod propheta laudibus effert*. Alias τὴν γῆν Ἰακώβ de novo populo Dei seu de cœtu Christianorum interpretatus sum. Cfr. libellum meum: *Das Send schreiben d. A. Barnabas. Tübing. 1840, p. 95.*

(39) Al. καλουμένων.

(40) Ex libro apocrypho. Cfr. Ittig., *Hist. eccl.* p. 131 sq.

(41) In uno cod. Rom. hic multa interpolata leguntur de filiis Sem, etc., argumento Epistolæ nostræ prorsus aliena.

(42) *Abjecit*. Leg. *abjicit*.

(43) *Resurgunt*. Lege *resurgent*, ut in Græcis Barnabæ, apud LXX, et in textu Hebraico. Hilarius tamen, Ambrosius et Hieronymus legunt, *resurgunt*. MEN. — Fellus quoque in contextu exhibet *resurgent*.

(44) *In uno dono*. Forte *in uno loco*. Græca sunt, ἐπὶ τὸ αὐτό. FELL.

(45) *Qui dicit*. Dele *qui* cum Menardo, Fello aliisque.

(46) *Erit*. Forte *erat*. Ex mox, *Terram* secundo loco, forte vacat. Cor. — Nihil tamen mutat Fellus.

λέγει δὲ πάλιν ἐν τῷ Μωσῇ, πολεμουμένου τοῦ Ἰσραήλ ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων (47). Καὶ ἵνα ὑπομνήσῃ αὐτοὺς πολεμουμένους, ὅτι διὰ τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν παρεδόθησαν εἰς θάνατον, λέγει εἰς τὴν καρδίαν Μωσῆ τὸ Πνεῦμα, ἵνα ποιήσῃ τύπον σταυροῦ, καὶ τοῦ μέλλοντος πάσχειν· ὅτι, ἐὰν μὴ ἐλπίσωσιν ἐπ' αὐτῷ, εἰς τὸν αἰῶνα πολεμηθήσονται (48). Τίθησιν οὖν Μωσῆς ἐν ἑφ' ἐν ὄπλον ἐν μέσῳ τῆς πηγῆς (49) καὶ σταθεὶς ὑψηλότερος πάντων, ἐξέτεινε τὰς χεῖρας (50), καὶ οὕτως πάλιν ἐνίκα ὁ Ἰσραήλ. Εἶτα, ὁπότεν πάλιν καθεῖλε, πάλιν ἐθανατοῦντο. Πρὸς τί; Ἴνα γινῶσιν, ὅτι οὐ δύνανται σωθῆναι, ἐὰν μὴ ἐπ' αὐτῷ (51) ἐλπίσωσι. Καὶ ἐν ἑτέρῳ προφήτῃ λέγει· Ὁλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα, καὶ ἀντιλέγοντα ὁδῷ δικαίᾳ μου (52). Καὶ πάλιν Μωσῆς ποιεῖ τύπον τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι δεῖ αὐτὸν παθεῖν, καὶ αὐτὸν ζωοποιῆσαι (53), ὃν δόξωσιν ἀπολωλέκεναι ἐν σημείῳ (54), πίπτοντος τοῦ Ἰσραήλ. Ἐποίησε γὰρ πάντα ὄφιν δάκνειν αὐτοὺς, καὶ ἀπέθνησκον, ἐπειδὴ ἡ παράβασις διὰ τοῦ ὄφεως ἐν Εὐᾶ γέγονεν· ἵνα ἐλέγξῃ αὐτοὺς, ὅτι διὰ τὴν παράβασιν αὐτῶν ἐν θλίψει θανάτου παραδοθήσονται. Πέρασ γέ τοι αὐτὸς Μωσῆς ἐντειλάμενος· Οὐκ ἔσται ὑμῖν οὔτε γλυπτὸν, οὔτε χωνευτὸν εἰς θεὸν ὑμῖν, ποιεῖ, ἵνα τύπον τοῦ Ἰησοῦ δείξῃ. Ποιεῖ οὖν Μωσῆς χαλκοῦν ὄφιν, καὶ τίθησιν ἐν δοκῷ (55), καὶ κηρύγματι καλεῖ τὸν λαόν. Ἐλθόντες οὖν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, ἐδέοντο Μωσέως, ἵνα ὑπὲρ αὐτῶν ἀνευέγκῃ δεόμενος περὶ τῆς ἰάσεως αὐτῶν. Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς Μωσῆς· Ὅταν, φησὶ, δηχθῆ τις ὑμῶν, ἐλθέτω ἐπὶ τὸν ὄφιν τὸν ἐπὶ τοῦ

A cruci affigendus [præsagium]. Adhuc vero [hac de re] dicit in Mose, quando Israel impugnabatur ab alienigenis⁶⁸. Et ut commonefaceret eos, quod propter peccata sua traderentur ad mortem, ad cor Mosis dicit Spiritus, ut faciat figuram crucis et ejus qui erat passurus; quia, si in hunc non speraverint, in perpetuum vincuntur. Posuit itaque Moses arma super arma in medio aggeris, et omnes supereminens manus extendit; sicque rursus Israelitæ vincebant. Cum autem iterum manus demittebat, iterum occidebantur. Cur hoc? Ut cognoscerent, quod non possent servari, nisi per spem in illum. Et in alio propheta dicit: *Tota die expandi manus meas ad populum incredulum, et contradicentem viæ justæ meæ*⁶⁹. Et iterum Moses facit figuram Jesu, quod passurus esset, et vitam præbiturus ipse, quem putabant necasse in cruce, cadente Israel. Quoniam enim peccatum per serpentem in Eva contigit, effecit Deus, ut cuncti serpentes morderent eos; et moriebantur, ut argueret eos, quod propter peccata sua in angustias mortis essent tradendi⁷⁰. Denique Moses, qui præceperat: *Non erit vobis neque sculptile, neque conflatile in deum vestrum*⁷¹, ipse id facit, ut ostendat figuram Jesu. Facit ergo Moses serpentem æneum, ac collocat in trabe atque per præconem convocat populum. Congregati igitur orabant Mosen, ut pro ipsis sacrificaret, deprecans pro sanatione eorum. Dixit autem Moses ad illos: *Cum, inquit, aliquis ex vobis morsus fuerit, veniat ad serpentem in ligno positum, et*

Vetus interpretatio.

et ceciderunt Judæi ab alienigenis; ut illos (56) commemoraret, dum oppugnantur, quia propter peccata sua trahuntur in mortem, dixit in precordiis Moysi Spiritus: Fac figuram crucis. . . . : quia si non crediderint in illum, in perpetuo oppugnabuntur (57). Et iterum : ascendit Moyses in . . . aggerem, et stans . . . manus extendebat, et: . . . vincebant Judæi: deinde cum deposuerat, vincebat Amalec. Hoc ad quid? Ut scirent quia non possunt liberari, nisi in cruce Christi speraverint. Et iterum dicit in alio propheta: *Expandi manus meas tota die ad populum impersuasibilem, et contradicentem viæ justæ*. Item Moyses facit figuram Jesu, quia oportebat illum pati, et quia ipse vivificavit (58), quem illi putaverunt perdidisse. . . . Cadente enim populo Judæorum, quia jusserat Dominus, ut morsu colubræ morentur, quia præteritio Evæ per colubram fuerat (59), voluit illos corripere; et ideo sic morti tradere, qui mandata ejus præterierunt. Ad summam, ut ipse Moyses qui præceperat, dicit (60): *Non erit vobis, neque conflatile, neque sculptile. . . .*; ipse fecit serpentem æreum, ut figuram Jesu ostenderet:

⁶⁸ Exod. xvii, 11. ⁶⁹ Isai. lxxv, 2. ⁷⁰ Num. xxi, 6; Joan. iii, 14. ⁷¹ Deut. xxvii, 15.

VARIORUM NOTÆ.

(47) I. e. Amalec. Cfr. Justin. Dial. c. Tryph. C n. 111, p. 204; Tert. adv. Jud. c. 10; adv. Marc. iii, 48, ubi iidem typi reperiuntur.

(47) *In perpetuum vincuntur*, ita ut nunquam victorum jugum excutere possint; nam hæc est interdum vis verbi πολεμουμαι. CLER.

(49) Πήγη = πάγη locus excelsus apud Hesych. Voss. ms. πηγμῆς, male l. πηγματος tabulatum, MEN.

(50) Stabat igitur in forma crucis.

(51) Ἐπὶ σταυρῷ DAVIS. Interpr.: *In cruce Christi*.

(52) Sensus: *In cruce pependi ob populum improbum*. Eodem modo verba prophetæ interpretatur Justinus Apol. 1, n. 35; Dial. c. Tryph. n. 97.

(53) Ita Dav. Ms. male: ζωοποιήσουσι.

(54) I. e. cruce, ut apud Justin. Dial. c. Thyph., n. 72, n. 94.

(55) Ita Gall., *in cruce*, vet. interp. ms. ἐνδόξως gloriose.

(56) *Illos*. Leg. *illis*. MEN. — Mox trahuntur, forte traduntur.

(57) *In perpetuo oppugnabuntur*. Εἰς τὸν αἰῶνα πολεμηθήσονται: hoc est, *in perpetuum vincuntur*; ita ut nunquam victorum jugum excutere possint: nam hæc est interdum vis verbi πολεμεμαί. Vertit Cotelarius, *semper debellabuntur*; quod significat, omnibus bellis inferiores futuros. Sed æt̄ et εἰς αἰῶνα differunt: quod miror virum diligentem, et verba pene in translatione adnumerantem fugisse, CLER.

(58) *Vivificavit*. Forte *vivificabit*. Et mox, *periisse pro perdidisse*.

(59) *Præteritio Evæ per columbram fuerat*. Præteritio est transgressio, prævaricatio: ut sæpe ponit præterire pro transgredi, prævaricari. Dicit colubram feminime, priscorum more, Nonius Marcellus cap. 3, Colubra feminine. Lucilius Satyr. lib. xx. MEN.

(60) *Ut... dicit*. Forte leg. *et... dicens*; aut delendum *ut*.

*credat atque speret, quod, licet ille non vivat, potest vitam præstare; et confestim servabitur*⁷². Atque ita faciebant. Habes etiam in hoc gloriam Jesu quod in ipso sunt omnia ei in ipsum⁷³. Quid iterum dicit Moses ad Josue, filium Navæ, cum illi, prophetæ, id nominis [Josue = Jesus] imponeret, ideo solum. ut omnis populus intelligeret, Patrem de Filio suo Jesu cuncta manifestasse filio Navæ? Imposito igitur eo nomine, quando misit eum in exploratorem terræ [Chanaan], dixit: *Accipe librum in manus tuas, et scribe, quæ dicit Dominus: radicibus excisurum esse Filium Dei in novissimis diebus omnem domum Amaleci*⁷⁴. Ecce rursum: Non filius hominis, sed Dei Filius Jesus, qui in figura et in carne apparuit⁷⁵. Quoniam vero dicturi erant, Christum esse filium Davidis, reformidans et intelligens errorem sceleratorum, ait [David]: *Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis; donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*⁷⁶. Et Isaias porro ita loquitur: *Dixit Dominus Christo meo Domino cujus apprehendi dexteram, ut obediant ei gentes, et fortitudinem regum dirumpam*⁷⁷. Ecce, quomodo David eum Dominum vocet et Dei Filium.

Ἀξίου πικεῖμενον, καὶ ἐλπιάτω πιστεύσας, ὅτι νεκρὸς ὢν δύναται ζωοποιῆσαι. Καὶ παραχρῆμα σωθήσεται. Καὶ οὕτως ἐποιοῦν. Ἐχεις καὶ ἐν τούτῳ τὴν δόξαν τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι ἐν αὐτῷ πάντα, καὶ εἰς αὐτόν (61). Τί λέγει πάλιν Μωσῆς τῷ Ἰησοῦ (62), τῷ τοῦ Ναυῆ υἱῷ, ἐπιθεὶς αὐτῷ τοῦτο ὄνομα ὄντι προφήτῃ, ἵνα μόνον ἀκούσῃ πᾶς λαὸς, ὅτι πάντα ὁ Πατήρ φανεροῖ περὶ τοῦ Υἱοῦ [(63) αὐτοῦ] Ἰησοῦ υἱῷ Ναυῆ. Καὶ ἐπιθεὶς τοῦτο ὄνομα, ὁπότε ἔπεμψε κατάσκοπον τῆς γῆς [(64) εἶπε]: Λάβε βιβλίον εἰς τὰς χεῖράς σου, καὶ γράψον, ἃ λέγει Κύριος: ὅτι ἐκ ῥιζῶν ἐκπόψει πάντα τὸν οἶκον τοῦ Ἀμαλήκ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν. Ἴδε (65), πάλιν Ἰησοῦς οὐχ ὁ υἱὸς ἀνθρώπου, ἀλλ' ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, τύπῳ καὶ ἐν σαρκὶ φανερωθεὶς. Ἐπεὶ οὖν μέλλουσι λέγειν (66), ὅτι ὁ Χριστὸς υἱὸς ἐστὶ Δαβὶδ, φοβούμενος καὶ συνῶν τὴν πλάνην τῶν ἀμαρτωλῶν λέγει: Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου. Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Καὶ πάλιν λέγει οὕτως Ἰσαΐας: Εἶπε Κύριος τῷ Χριστῷ μου Κυρίῳ (67), οὗ ἐκράττησα τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ, ἐπακοῦσαι ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἔθνη, καὶ ἰσχύον βασιλέων διαρρήξω. Ἴδε, πῶς λέγει Δαβὶδ αὐτὸν Κύριον καὶ Υἱὸν Θεοῦ.

Vetus interpretatio

. . . . et posuit in cruce (68), et per præcones convocavit populum. Et cum venissent, rogabant Moysen ut . . . pro sanitate eorum Dominum rogaret. Et tunc dixit illis Moyses: *Cum aliquis ex vobis morsus fuerit, veniat ad colubram . . . et speret, . . quoniam cum sit ipsa mortua, potest alias sanare; et sin mora curabitur*. Et ita sciebant Quid dicit iterum Moyses Ause filio Nave? (69) ut ostenderet Jesum esse Filium Dei, audiente populo, quia omnia Pater ostendit Filio suo. Clamavit Moyses filium Nave, et imposuit illi nomen Jesus, et dixit: *Accipe librum in manu tua, et scribe quæ dicit Dominus: quia amputabit a radicibus omnem domum Amalec Filius Dei Jesus in novissimis diebus*. Ecce iterum Jesus, non filius Nave, sed Filius Dei, in carne apparuit.

⁷² Num. xxi, 9. ⁷³ Coloss. i, 16. ⁷⁴ Exod. xvii, 14. ⁷⁵ I Tim. iii, 16. ⁷⁶ Psal. cix, 1; Matth. xxii, 43-45. ⁷⁷ Isai. xlv, 1.

VARIORUM NOTÆ.

(61) Ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα. καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτίσται. Cfr. Hebr. i, 2.

(62) Josue antea Ause vocabatur, et appellatus est Josue (= Jesus), ut typus esset Christi. Cfr. Num. xiii, 17; Justin. Dial. c. Tryph., n. 113.

(63) Ita ex vet. interp. Lat. restituit Fell.

(64) Ita ex vet. interp. Lat. restituit Cot.

(65) Ita Fel. Et Gall. ex vet. interp.: ecce. ms. οἱ δέ, male.

(66) Sc. Judaistæ seu Ebionitæ.

(67) Κύριον Cyro LXX.

(68) In cruce. Legebat ergo ἐπὶ σημείου. At hodie in textu desunt hæc verba, ac tantum legimus, καὶ τῆσιν ἐνδόξως: et gloriose collocat. Eadem habet S. Justinus Dialog. cum Tryph. ii. 94. Αὐτὸς ἐν τῇ ἐρήμῳ διὰ τοῦ Μωσέως τὸν χαλκοῦν ὄφιν ἐνήργησε γενέσθαι, καὶ ἐπὶ σημείου ἕστησε, δι' οὗ σημείου ἐσώζοντο ὀφιοδῆκτοι: Ipse (Deus) in solitudine per Moysen effecit, ut serpens æneus fieret, eumque signo imposuit; quo signo servabantur qui a serpentibus morsi fuerint. Ita Maranus ad h. I Justinii.

(69) Ause filio Nave. Hæc aliter in textu Græco, qui sic videtur castigandus: Τῷ Αὐσῆ τοῦ Ναυῆ υἱῷ Josue autem appellatus est Ause, ut videre est ex lib. i Recognit. S. Clementis: Igitur Moyses his administratis Ause quemdam nomine præponens po-

pulo, etc. Sic Tertullianus Lib. adv. Judæos, et lib. iii, contra Marcionem: Dum Moysi successor destinatur Auses filius Nave, transfertur certe de primo nomine et incipit vocari Jesus. Idem docet pluribus locis S. Justinus martyr in Dialogo cum Tryphone. Lactantius lib. vi, De vera sapientia cap. 17, etc. Res gesta habetur Num. xiii, 17: ἐπωνόμασε Μωσῆς τὸν Αὐσῆ υἱὸν Ναυῆ, Ἰησοῦν MEN. — Atqui reprehendit S. Hieronymus lib. i, adv. Jovin. cap. 12, et initio Comment. in Oseam, nec non ad verbum ultimum psalmi lxxii, codices tum Græcos, tum sui temporis Latinos, quod Num. xiii, 17, Ause, non Osee scriptum exhiberent; cum tamen inter utrumque parva vel nulla videatur esse differentia. Ac forte scripserant LXX Ὠσηέ. Ita namque nunc etiam legitur apud Philonem lib. De nominum mutatione, et olim legebatur in ejusdem Judæi opere De nominibus Hebraicis, sicut patet ex versione Hieronymi, quæ sectione de Numerorum libro, Osee representat, non Ause. At Justinus M., Origenes, Eusebius, Theodoritus, Tertullianus, Lactantius, Rufinus, atque Augustinus, Αὐσῆ Αὐσῆν, Ause, Ausem et Auseam vocant. Simile quid versionis LXX notatur ab Origene ad Joan. i, 28 in secundo filio Judæ patriarchæ, Hebraice dicto Onan, Græce Aunan. Αὐνάν Cot.

XIII. *Christianos, non Judæos, fœderis divini esse hæredes, jam in V. T. annuntiatum est.*

Ἄλλ' ἰδῶμεν, εἰ οὗτος ὁ λαὸς κληρονόμος, ἢ ὁ A
 πρῶτος, καὶ εἰ ἡ διαθήκη εἰς ἡμᾶς, ἢ εἰς ἐκείνους.
 Ἀκούσατε νῦν περὶ τοῦ λαοῦ, τί λέγει ἡ Γραφή.
 Ἐδεῖτο δὲ Ἰσαὰκ περὶ Ῥεβέκκας τῆς γυναικὸς αὐ-
 τοῦ, ὅτι στεῖρα ἦν· καὶ συνέλαβεν. Εἶτα καὶ ἐξῆλθε
 Ῥεβέκκα πυθέσθαι παρὰ Κυρίου, καὶ εἶπε Κύριος
 πρὸς αὐτήν. Δύο ἔθνη ἐν τῇ γαστρὶ σου, καὶ δύο
 λαοὶ ἐν τῇ κοιλίᾳ σου, καὶ λαὸς λαοῦ ὑπερέξει,
 καὶ ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι. Αἰσθάνεσθαι
 ὀφείλετε, τίς ὁ Ἰσαὰκ, τίς ἡ Ῥεβέκκα, καὶ ἐπὶ τί-
 νων δέδειχεν, ὅτι μείζων ὁ λαὸς οὗτος, ἢ ἐκεῖνος.
 Καὶ ἐν ἄλλῃ προφητείᾳ λέγει φανερώτερον ὁ Ἰακώβ
 πρὸς τὸν Ἰωσήφ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, λέγων· Ἰδοὺ, οὐκ
 ἐστέρησέ με Κύριος τοῦ προσώπου σου· προσά-
 γαγέ μοι τοὺς υἱούς σου, ἵνα εὐλογῆσω αὐτούς.
 Καὶ προσήγαγεν [τὸν Μανασσῆ καὶ] (70) Ἐφραΐμ, τὸν B
 Μανασσῆ θέλων ἵνα εὐλογηθῆ (71), ὅτι πρεσβύτερος
 ἦν· ὁ γὰρ Ἰωσήφ προσήγαγεν εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα
 τοῦ πατρὸς Ἰακώβ. Εἶδε δὲ Ἰακώβ τύπον, πνεύματι,
 τοῦ λαοῦ τοῦ μεταξύ. Καὶ τί λέγει; Καὶ ἐποίησεν
 Ἰακώβ ἐναλλάξ τὰς χεῖρας αὐτοῦ, καὶ ἔθηκεν [τὴν
 δεξιὰν] (72) ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Ἐφραΐμ τοῦ δευτέρου
 καὶ νεωτέρου, καὶ ἠύλογησεν αὐτόν. Καὶ εἶπε Ἰω-
 σήφ πρὸς Ἰακώβ· Μετάθεσ σου τὴν δεξιὰν ἐπὶ τὴν
 κεφαλὴν Μανασσῆ, ὅτι πρωτότοκός μου ἐστὶν
 υἱός. Καὶ εἶπεν Ἰακώβ πρὸς Ἰωσήφ· Οἶδα, τέ-
 κνον, οἶδα· ἀλλ' ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσ-
 σονι, καὶ οὗτος δὲ εὐλογηθήσεται. Βλέπετε, ἐπὶ
 τίνων τέθεικε, τὸν λαὸν εἶναι τοῦτον πρῶτον, καὶ
 τῆς διαθήκης κληρονόμον. Εἴ οὖν ἔτι καὶ διὰ τοῦ
 Ἀβραάμ ἐμνήσθη, ἀπείχομεν τὸ τέλειον τῆς γνώ-
 σεως ἡμῶν. Τί οὖν λέγει τῷ Ἀβραάμ; Ὅτι ἐπί- C
 στευσας, ἐτέθη εἰς δικαιοσύνην· ἰδοὺ ὑβριεῖά σε

Sed videamus, utrum hic populus hæres sit, an
 vero prior; et utrum testamentum ad nos, an ad
 illos pertineat. Audite nunc, quid Scriptura dicat
 de populo: Orabat Isaac Rebeccæ uxoris suæ
 causa, quod esset sterilis; et illa concepit⁷⁸: po-
 stea vero Rebecca egressa est ad interrogandum
 Dominum, et dixit Dominus ad illam: *Duæ gentes
 in utero tuo sunt, ac duo populi in ventre tuo
 atque unus populus alterum superabit et major
 [natu] serviet minori*⁷⁹. Debetis intelligere, quis sit
 Isaac, quæ Rebecca, et de quibusnam declarave-
 rit, quod populus hic sit major, quam ille. Et in alia
 prophetia manifestius loquitur Jacobus ad filium
 suum Josephum, dicens: *Ecce, Dominus non pri-
 vavit me facie tua; adduc mihi filios tuos, ut bene-
 dicam eis*⁸⁰. Et adduxit [Manassen et] Ephrai-
 mum, cupiens, ut Manasses benediceretur, quia
 erat natu major. Itaque Josephus adduxit eum ad
 manum dexteram patris sui Jacobi. Vidit autem
 spiritu Jacobus figuram populi venturi. Et quid
 narrat Scriptura? *Et commutavit Jacobus manus
 suas, et [dexteram] posuit super caput Ephraimi,
 minoris ac junioris et benedixit illi Dixitque Jo-
 sephus ad Jacobum: Transfer dexteram tuam super
 caput Manassis, quia primitivus filius meus est*⁸¹.
*Et respondit Jacobus Josepho: Scio, fili, scio; sed
 major serviet minori; benedicitur autem etiam
 ille*⁸². Aspiciate, de quibusnam voluerit, esse hunc
 primum populum et testamenti hæredem. Si ergo
 adhuc et per Abrahamum populus ille commemo-
 ratus est, tunc scientia nostra ad perfectionem est
 redacta. Quid igitur dicit Deus Abrahamo? *Quo-
 niam credidisti, tibi in justitiam fuit attributum*

Vetus interpretatio.

. Iterum dicit David: *Dixit Dominus Domino meo: Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos sub pedibus tuis.* Et iterum dicit Isaias: *Sic dicit Dominus Christo meo, meo (73) Domino, cujus tenui dexteram: exaudient illum gentes, et virtutem regum corrumpam.* Videte, quo modo illum prophetæ Dominum, non tantum Filium dicunt.

XIII. Quæramus igitur, si hic populus hæreditatem capit, et testamentum in illis est, aut in nobis. De hoc audite; sic scriptum est (74): *Rogabat Isaac pro Rebecca uxore sua, quia sterilis erat. Et. . . . Rebecca quærebat a Domino, quid portaret: et dixit illi Dominus: Duæ nationes in utero tuo sunt et duo populi ex utero tuo nascentur; et major serviet minori.* Intelligite: quis sit Isaac, et quæ Rebecca: et. . . . qui populus minor, aut major. Iterum. . . . dicit Jacob Joseph filio suo: . . . *Ecce Dominus non fraudavit me ex genere tuo (75): perduc ad me filios tuos; et benedicam illos.* Et adduxit Manassen et Ephraim. Volens autem Manassen benedici quia major erat, statuit illum. . . ad dexteram patris sui Jacobi. Vidit autem Jacob in spiritu figuram populi, qui postea futurus erat: et. . . *convertit manus, et transtulit dexteram super caput Ephraim minoris; et benedixit illum. Et dixit Joseph patri suo: Transfer manum tuam dexteram super caput Manassæ, quia primitivus filius meus est. Et dixit Jacob: Scio, fili, scio: sed major serviet minori; sed et hic benedicetur.* Videte quem voluerit esse primum. . . . testamenti hæredem. Sic ergo (76) et per Abraham commemoratus est, habemus consummationem scientiæ nostræ. Quid ergo dicit Abraham, cum solus credidisset, et positus esset in justitia? *Ecce posui te Abraham, patrem nationum, quæ credunt Domino non circumcisæ.*

⁷⁸ Gen. xxv, 21; cfr. Rom. ix, 10-12. ⁷⁹ Gen. xxv, 23. ⁸⁰ Gen. xlviii, 9, 11. ⁸¹ Gen. xlviii, 18. ⁸² Gen. xlviii, 19.

VARIORUM NOTÆ.

(70) Verba uncis inclusa ex interpret. Lat. restituit Men.

(71) Εὐλογηθῆναι Dav. benedici Vet. interp.

(72) Ita ex vel. interp. restituendum.

(73) Meo. Alterum abundat. Fellus tamen utrumque retinuit.

(74) Sic scriptum est. Forte, quid scriptum est. Ita

edit. Oxon.

(75) *Ex genere tuo.* Gr. *conspectu tuo*: rectius juxta sacram Scripturam MEN. — Vet. interpres videtur legisse γένους. FELI.

(76) *Sic ergo.* Menardus, *Si hoc ergo*, Al. *Si ergo.* Sic et Fellus; qui paulo post exhibet; *commemoratum est*, vulgata lectione rejecta.

ecce posui te patrem gentium, quæ in præputio cre-
dunt Domino ⁸³.

XIV. Testamentum quod Moses accepit et contrivit, Dominus nobis dedit.

Sed sene quæramus, an dederit [Dominus] testa-
mentum, quod patribus juravit se populo daturum.
Dedit quidem; verum illi propter peccata sua in-
digni fuerant, qui acciperent. Dicit enim propheta:
*Et Moses in monte Sina jejunavit quadraginta diebus
et quadraginta noctibus, ut testamentum Domini ad
populum acciperet* ⁸⁴. Et accepit a Domino duas
tabulas scriptas digito manus Domini, in spiritu;
sumptasque Moses deferebat ad populum, ut trade-
ret ⁸⁵. Et dixit Dominus ad Mosen: *Moses, Moses,
descende celeriter; inique enim se gessit populus,
tuus, quem de terra Ægypti eduxisti* ⁸⁶. Intellexitque
Moses, quod iterum fecerant imagines, et projecit
de manibus tabulas, contritæque sunt tabulæ te-
stamenti Dominici. Accepit itaque Moses [testa-
mentum]; ipsi vero digni non fuerunt. Quomodo
nos [id] acceperimus, discite. Moses cum esset fa-
mulus ⁸⁷, illud accepit; nobis autem ipse Dominus
tribuit [esse] in populum hæreditatis, pro nobis
passus. Apparuit vero, ut tum illi [Judæi] in pec-
catis consummarentur, tum nos per ipsum hæredes
facti Domini Jesu testamentum acciperemus, qui
destinatus erat, ut per adventum suum præcordia
nostra, jam a morte assumpta et tradita erroris
iniquitati, redimens e tenebris, verbo [suo] dispo-
nat in nobis testamentum. Scriptum quippe est,
quomodo Pater, redempturus nos a tenebris, illi
mandaverit, ut sibi pararet populum sanctum.

A πατέρα ἐθνῶν τῶν πιστευόντων διὰ ἀκροβυστίας
τῆ Κυρίῳ.

A Ναὶ ἀλλὰ τὴν διαθήκην, ἣν ὤμοσε τοῖς πατράσι,
δοῦναι τῷ λαῷ, εἰ δέδωκε, ζητῶμεν (77). Δέδωκεν
αὐτοὶ δὲ οὐκ ἐγένοντο ἄξιοι λαβεῖν διὰ τὰς ἀμαρτίας
αὐτῶν. Λέγει γὰρ ὁ προφήτης· Καὶ ἦν Μωσῆς
νηστεύων ἐν ὄρει Σινᾶ, τοῦ λαβεῖν τὴν διαθήκην
Κυρίου πρὸς τὸν λαόν, ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ
νύκτας τεσσαράκοντα (78). Καὶ ἔλαβε παρὰ Κυρίου
τὰς δύο πλάκας γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τῆς χει-
ρὸς Κυρίου ἐν πνεύματι· καὶ λαβὼν Μωσῆς κατέ-
φερε πρὸς τὸν λαόν δοῦναι. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς
Μωσῆν· Μωσῆ, Μωσῆ, κατάβηθι τὸ τάχος, ὅτι
ἠνόμησεν ὁ λαός σου, οὓς ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἴ-
γύπτου. Καὶ συνῆκε Μωσῆς, ὅτι ἐποίησαν πάλιν
χωνεύματα, καὶ ἔρριψεν ἐκ τῶν χειρῶν τὰς πλάκας,
καὶ συνετριβήσαν αἱ πλάκες τῆς διαθήκης Κυρίου.
Μωσῆς μὲν γὰρ ἔλαβεν, αὐτοὶ δὲ οὐκ ἐγένοντο ἄξιοι.
B Πῶς ἡμεῖς ἐλάβομεν, μάθετε. Μωσῆς θεράπων ὢν
ἔλαβεν, αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῖν ἔδωκεν, [(79) εἶναι]
εἰς λαὸν κληρονομίας, διὰ ἡμᾶς ὑπομείνας. Ἐφανε-
ρώθη δὲ, ἵνα κάκεινοι τελειωθῶσι τοῖς ἀμαρτήμασι,
καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ κληρονομοῦντες διαθήκην (80)
Κυρίου Ἰησοῦ λάβωμεν, ὃς εἰς τοῦτο ἠτοιμάσθη (81),
ἵνα, αὐτὸς φανείσ, τὰς ἡδὴ δεδαπανημένας ἡμῶν
καρδίας (82) τῷ θανάτῳ, καὶ παραδεδομένας τῇ τῆς
πλάνης ἀνομίᾳ, λυτρωσάμενος ἐκ τοῦ σκότους, διά-
θηται ἐν ἡμῖν διαθήκην λόγῳ. Γέγραπται γὰρ, πῶς
αὐτῷ ὁ Πατήρ ἐντέλλεται, λυτρωσάμενος ἡμᾶς ἐκ
τοῦ σκότους, ἑτοιμάσαι ἑαυτῷ λαὸν ἅγιον. Λέγει

Vetus interpretatio.

XIV. Sed testamentum quod juravit parentibus ut daret populo, an dederit quæramus. Dedit: sed illi non fuerunt digni accipere propter peccata sua. Dicit enim propheta: *Et erat Moyses jejunans in monte Sina, ut acciperet testamentum a Domino, quadraginta diebus et quadraginta noctibus. Et accepit a Deo. . . tabulas scriptas manu Dei. . . Et ut accepit, . . . deferebat ad populum ut illis daret. Et Dixit Dominus: Moyses, Moyses, descende celerius, quia populus tuus quem eduxisti de terra Ægypti, prælerit legem. Et intellexit Moyses, quia fecerunt sibi iterum conflatile: et projecit de manibus tabulas, et confractæ sunt. . . . Moyses. . . accepit; sed illi non fuerunt digni. Quo modo acceperimus nos. discite: cui nos in hæreditatem (83), propter nos omnia sustinens apparuit, ut illi consummati sint in peccatis, et nos per illum hæreditatem testamenti [Domini nostri Jesu Christi (84)] accipiamus, Et iterum propheta dicit (85): *Posui te in lucem nationum, ut sis sanctitas tua* (86) usque in*

⁸³ Gen. xv, 6; xvii, 4; Rom. iv, 3. ⁸⁴ Exod. xxiv, 18. ⁸⁵ Exod. xxxi, 18. ⁸⁶ Exod. xxxii, 7; Deut. ix, 12. ⁸⁷ Hebr. iii, 5.

VARIORUM NOTÆ.

(77) Ita ex vet. interp. restit. Dav. Ms. ζητοῦμεν. C

(78) Cfr. supra c. 4.

(79) Ita Dav.

(80) Ms. διὰ τοῦ κληρονομοῦντος, male. Men. δι' αὐτοῦ κληρονομίαν διαθήκης.

(81) Hic in ms. et editionibus male transposita leguntur, quæ intra uncis inclus, et a nobis, duce veteri interprete, loco suo restituta sunt. Cfr. libellum meum: *Das Sendschreib. d. A. Barnabas*, p. 106.

(82) Ms. κακίας, male. Vet. interp.: præcordia.

(83) *Cui nos in hæreditatem*, etc. Menardus, cui hæc corrupta videntur, sic legit: *Qui nos in hæreditatem elegit, propter* etc. Fellus nihil mutat: verum ita distinguit: *Cui nos...sustinens. Apparuit*, etc. At duabus oculis subaudit, lectio vulgata rite sibi cohæret. Sic nempe: *Discite. (ille) cui nos in hæreditatem (sumus), propter nos omnia sustinens apparuit, ut illi, etc.*

(81) *Domini nostri Jesu Christi* Hæc verba, etiam in textu Græco, uncis clausa exhibet Menardus, et litteris miniatis Fellus. Aliter editt. Clerici et Russelii.

(85) *Et iterum propheta dicit: Posui te... libera- vit Deus.* In cood. hic locus est male transpositus. Nam post verbum *accipiamus* sequitur: *Qui in hoc paratus est, usque ad illa verba liberati sumus.* Qui bus statim subduntur ista: *Et iterum propheta dicit... Posui te... liberavit Deus. Iterum propheta dicit; Spiritus Domini, etc.* usque ad finem. Ita se habent Menardi et Clerici editt. Nos vero eas sequimur quas Fellus et Russelius curarunt, Græcis inherentes.

(86) *Sit sanctitas tua.* Gr. Barnabæ et LXX, τοῦ εἶναι σε εἰς σωτηρίαν: *ut sis tu in salutem.* Expuncto ergo verbo vocabulo, *tua*, lege: *ut sis tu sanitas*, id est *salus*. MEN. — Al. *ut sis sanitas tua.* Fellus, *ut sit salus tua.*

οὖν ὁ προφήτης· Ἐγὼ Κύριος, ὁ Θεός σου, ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρὸς σου, καὶ ἐνισχύσω σε, καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοῖξαι ὀφθαλμούς τυφλῶν, καὶ ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν πεπεδημένους, ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει (87). Γινώσκετε οὖν, πόθεν ἐλυτρώθημεν. (Καὶ πάλιν ὁ προφήτης λέγει (88)· Ἴδοὺ, τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναι σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς, λέγει Κύριος ὁ λυτρωσάμενός σε Θεός (89). Καὶ πάλιν ὁ προφήτης λέγει· Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι ταπεινοῖς χάριν· ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεςιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καὶ καλέσαι ἐνικυτὸν Κυρίου (90) δεκτὸν, καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως, παρακαλέσαι πάντας τοὺς πενθοῦντας (91).

XV. *Sabbatum Judæorum non est verum; Deo acceptum Sabbatum.*

Ἔτι καὶ περὶ τοῦ Σαββάτου γέγραπται ἐν τοῖς δέκα λόγοις, ἐν οἷς ἐλάλησεν ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ πρὸς Μωσῆν κατὰ πρόσωπον· Καὶ ἁγιάσατε τὸ Σάββατον Κυρίου χειρὸς καθααῖς καὶ καρδίᾳ καθαρᾷ. Καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει· Ἐὰν φυλάξωσιν οἱ υἱοὶ μου τὰ Σάββατα, τότε ἐπιθήσω τὸ ἔλεός μου ἐπ' αὐτούς. Τὸ Σάββατον λέγει ἐν ἀρχῇ τῆς κτίσεως· Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός ἐν ἕξι ἡμέραις τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ, καὶ συνετέλεσεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ, καὶ κατέπαυσεν ἐν αὐτῇ, καὶ ἡγίασεν αὐτήν (92). Προσέχετε, τέκνα, τί λέγει τὸ συνετέλεσεν ἐν ἕξι ἡμέραις. Τοῦτο λέγει ὅτι συντελεῖ (93) ὁ Θεός Κύριος

A Dicit igitur propheta: *Ego Dominus, Deus tuus, vocavi te in iustitia, et tenebo manum tuam, et corroborabo te; et dedi te in testamentum generis, in lucem gentium, ad aperiendum oculos cæcorum, et ad educendum de vinculis illigatos, de domo carceris sedentes in tenebris*⁸⁸. Agnoscite ergo, unde simus redempti. (Et iterum propheta dicit: *Ecce posui te in lucem gentium, ut sis in salutem usque ad extremum terræ; [hæc] dicit Dominus Redemptor tuus*⁸⁹). Rursum propheta dicit: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare humilibus; misit me, sanare contritos corde, prædicare captivis remissionem et cæcis visum, et nuntiare annum Domini acceptum, et diem retributionis, consolari omnes lugentes*⁹⁰.

B Adhuc et de Sabbato scriptum est in [Decalogo seu] decem verbis, quæ Dominus in monte Sina locutus est ad Mosen, os ad os: *Et sanctificate Sabbatum Domini manibus mundis et puro corde*⁹¹. Et alibi dicit: *Si custodierint filii mei Sabbata, tunc ponam misericordiam meam super illos*⁹². Sabbati meminit [Scriptura] in principio creationis: *Fecitque Deus in sex diebus opera manuum suarum, et desiit die septima, et ea requievit, et sanctificavit eam*⁹³. Avertite, filii, quid dicat: *Consummavit in sex diebus*. Id ait: omnia consummabit Dominus Deus in sex millibus annorum; nam apud illum

Vetus interpretatio.

novissimum terræ, sicut dicit Dominus, qui te liberavit Deus: qui in hoc paratus est, ut adventum (94) ipsius præcordia nostra quæ jam absumpta erant a morte et tradita iniquitati., liberaret a tenebris, et testaretur in nobis testamentum servorum (95) suorum. Scriptum est enim quomodo illi Pater mandaverit, ut liberaret nos a tenebris, et pararet sibi populum sanctum. Dicit ergo propheta sic: Ego Dominus Deus tuus, vocavi te in æquitate: tenebo manum tuam et fortem te faciam: dedi te in testimonium gentibus (96), et in lumen nationum; ut aperias oculos cæcorum, et educa de vinculis alligatos. . . . Scitote ergo, unde liberati sumus. Iterum propheta dicit: Spiritus Domini super me, propter quod unxit me; bene nuntiare hominibus (97) misit me, curare contribulatos corde. prædicare captivis remissionem, et cæcis visum, et vocare annum Domini acceptabilem. . . .

XV. Adhuc et de Sabbato scriptum est in decem verbis, quibus locutus est in monte Sina ad Moysen: *Sanctificate Sabbatum Domini manibus mundis, et puro corde*. Et alibi dicit: *Si custodierint filii mei Sabbatum, tunc faciam misericordiam in illis*. Sabbatum dicit initium (98) constitutionis: *Et fecit Deus die sexto opera sua, et consummavit in die septimo, et requievit in illo die,* Attendite, filii, quid dicit, *consummavit in sex dies*. Hoc dicit, quia consummavit (90) Deus omnia in sex millia annorum. Dies enim apud illum, mille anni sunt. Ipse mihi testis est, dicens: *Ecce hodiernus dies erit tanquam mille anni*. Unde scire debetis, . . . quia . . . in sex millia annorum consummabuntur omnia. Et quid dicit, *Requievit Deus die septima?* Hoc est, cum venerit Filius illius, et amputabit tempus iniquitatis, et iudicabit impios, et mutabit solem, lunam et stellas; tunc bene requiescet in die septima. Ad summam hoc dicit: *Sanctificabis illum diem manibus mundis, et corde puro*. Quem (100) ergo diem sanctificavit Deus, quis potest san-

⁸⁸ Isa. XLII, 6, 7. ⁸⁹ Isa. XLIX, 6. ⁹⁰ Isa. LXI, 1, 2. ⁹¹ Exod. XX, 8; Deut. V, 12. ⁹² Jer. XVII, 24, 25. ⁹³ Gen. II, 2.

VARIORUM NOTÆ.

(87) *Æc* per prophetam Deus Pater ad Filium loquitur.

(88) Cfr. supra. not. 81.

(89) Iterum hæc Pater ad Filium loquitur.

(90) Al. Κυρίῳ.

(91) Hæc Filius loquitur per prophetam.

(92) Gen. II, 2, secundum Hebr. non juxta LXX, qui habent: ἕκτη.

(93) Davisius postulat συντελέσει, male; nam συντελεῖ est futurum attic. Buttm. Gramm. § 86, n. 11, 12.

(94) *Adventum*. Aut suppl. *per*, aut leg. *adventu*.

(95) *Servorum*. Al. *sermonum*. Fellus: *servorum suorum per verbum*.

(96) *Gentibus*. Al. *gentis*.

(97) *Hominibus*. Al. *humilibus* nihil mutat Fellus.

(98) *Initium*. Al. malunt *initio*. Sic edidit Fellus.

(99) *Consummavit*, Forte *consummabit*. Ita Felli editio.

(100) *Quem*. Al. *Si quem*, juxta Græcum. Fellus nihil addit.

dies æquiparatur mille annis⁹⁴. Ipsemet enim testatur, dicens : *Ecce hodiernus dies erit tanquam mille anni*⁹⁵. Itaque, filii, in sex diebus, hoc est, in sex annorum millibus consummabuntur universa. *Et requievit die septima*. Hoc ait : quando veniens ejus Filius tempus iniqui abolebit, ac judicabit impios, et mutabit solem ac lunam stellasque; tunc pulchre requiescet die septima. Denique ait : *Sanctificabis eam manibus mundis et corde puro*. Si ergo quam diem Deus sanctificavit, aliquis nunc potest sanctificare, nisi sit per omnia mundus corde, erravimus. Vide ergo : certe tunc pulchre quiescens sanctificat [aliquis] eam, cum poterimus ipsi justo [facere], accepta promissione, deleta iniquitate, novatis vero cunctis a Domino. Tunc poterimus diem illam sanctificare, si nos ipsi prius fuerimus sanctificati. Demum illis dicit : *Novilunia vestra et Sabbata vestra non fero*⁹⁶. Cernite, quomodo loquatur : non mihi accepta sunt præsentia Sabbata, sed illa, quæ ego fecit ; quando scilicet, universis finem imponens, octavi diei faciam initium, hoc est, initium alterius mundi. Idcirco et diem octavum in lætitia agimus ; quo et Jesus resurrexit a mortuis, et cum apparuisset, ascendit ad cœlos.

XVI. *Non templum Judæorum, sed spirituale templum Christianorum Deo placuit.*

Adhuc et de templo dica vobis, quomodo er-

Vetus interpretatio.

ctificare modo, nisi qui sit mundo corde in omnibus? Non erravimus (10). Videns ergo qui refrigerans sanctificavit illum ; et nos tunc poterimus sanctificare, ipsi sanctificati primum. Ad summam dicit illis : *Dies solemnes vestros, et Sabbata non sustineo*. Videte, quo modo dicit, non hæc Sabbata sibi non accepta (11), sed quæ fecit, et in die suo consummavit omnia, initium octava die facta (12), qui est alterius sæculi initium. Propter quod agimus diem octavum in legationem ; in quem (13) et Jesus resurrexit a mortuis ; et apparuit, et ascendit in cœlos.

XVI Adhuc et de templo dicemus (14), quo modo errantes in ædem spem habuerunt tanquam in Dominum (15), qui illos fecit quasi sit domus Dei : tanquam ethnici (16) conservaverunt (17) illum in templo. Sed quo modo dicat Dominus, discite, vacuum faciens templum : *Quis mensus est cælum palmo, aut quis totam terram pugno apprehendit? Nonne mihi* (18), *dicit Dominus, cælum thronus est, terra autem scabellum pedum meorum est? Qualem domum mihi ædificabitis, aut quis locus erit requietionis meæ*. Unde cognoscitis, quia vana spes est illorum. Et iterum : . . . *Qui deposuerunt templum hoc, ipsi illud et ædificabunt*

⁹⁴ Cfr. 2 Petr. III, 8. ⁹⁵ Psal. LXXXIX, 4. ⁹⁶ Isa. I, 13.

VARIORUM NOTÆ

(1) Ita Fell. duce vet. interpr. Ms. αὐτοῦ, male.

(2) I. e. verum Sabbatum a secundo demum oritur Christi adventu. De Chiliasmo Barnabæ vide libellum meum : *Sendscheib. d. A. Barn. p. 109 sqq.*

(3) I. e. Si Judæorum Sabbata vera essent, nos a Deo decepti essemus, qui postulat manus mundas et cor purum.

(4) Ita Dav. Ms. εἰ δ' οὐδ' ἄρα. Aliter hunc locum explicui in *Sendschreiben a. A. Barn. p. 110.*

(5) Sc. τις.

(6) Hic punctum ponendum puto. Aliter distinguunt Dav. et Cler

(7) Illa sex millia annorum desinunt die ultima i. e. septima) ultimæ hebdomadæ. Ego novum ævum, Dei regnum, sequenti octava die incipit.

(8) Barnabas testatur hic celebrationem diei Dominicæ apud antiquos.

(9) Cfr. libellum meum : *Sendschreiben. d. A. Barn. p. 112, 113.*

(10) *Non erravimus*, etc. Menardus ita legit : *Nos*

ἐν ἑξακισχιλλοῖς ἔτεσι τὰ πάντα· ἡ γὰρ ἡμέρα παρ' αὐτῷ χίλια ἔτη. Αὐτὸς δὲ μαρτυρεῖ, λέγων· Ἰδοὺ, σήμερον ἡμέρα ἔσται ὡς χίλια ἔτη. Οὐκοῦν, τέκνα, ἐν ἑξ ἡμέραις, ἐν τοῖς ἑξακισχιλλοῖς ἔτεσι, συντελεσθήσεται τὰ πάντα. Καὶ κατέπαυσε τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ. Τοῦτο λέγει· ὅταν ἔλθῶν ὁ Υἱὸς αὐτοῦ καὶ καταργήσῃ τὸν καιρὸν ἀνόμου (1), καὶ κρινεῖ τοὺς ἀσεβεῖς, καὶ ἀλλάξει τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τοὺς ἀστέρας, τότε καλῶς καταπαύσεται ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ (2). Πέρασ γέ τοι λέγει· Ἀγιάσεις αὐτὴν ἐν χερσὶ καθαραῖς, καὶ καρδίᾳ καθαρᾷ (3). Εἰ οὖν, ἦν θεὸς ἡμέραν ἡγίασε, νῦν τις δύναται αγιάσαι, εἰ μὴ καθαρὸς ὢν τῇ καρδίᾳ ἐν πᾶσι, πεπλανήμεθα. Ἴδ' οὖν· ἄρα (4) τότε καλῶς καταπαυόμενος αγιάζει αὐτὴν (5), ὅτε δυνασόμεθα αὐτοὶ δίκαια· ἀπολαβόντες τὴν ἐπαγγελίαν, οὐκέτι οὐσίας ἀνομίας, γεγονότων δὲ καινῶν πάντων ὑπὸ Κυρίου (6). Τότε δυνασόμεθα αὐτὴν αγιάσαι, αὐτοὶ αγιασθέντες πρῶτον. Πέρασ γέ τοι λέγει αὐτοῖς· Τὰς νεομηνίας ὑμῶν, καὶ τὰ Σάββατα ὑμῶν οὐκ ἀνέχομαι. Ὁρᾶτε, πῶς λέγει· Οὐ τὰ νῦν Σάββατα ἐμοὶ δεκτὰ, ἀλλ' ἃ πεποίηκα, ἐν ᾧ καταπαύσας τὰ πάντα, ἀρχὴν ἡμέρας ὀγδόης ποιήσω, ὃ ἐστὶ, ἄλλου κόσμου ἀρχὴν (7). (8) Διὸ καὶ ἄγομεν τὴν ἡμέραν τὴν ὀγδόην εἰς εὐφροσύνην, ἐν ᾗ καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, καὶ φανερωθεὶς (9) ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανοὺς.

Ἐτι καὶ περὶ τοῦ ναοῦ ἐρῶ ὑμῖν· πῶς πλανώμενοι

erravimus, Vides, etc. Fellus autem sic : *Nisi quis sit mundo corde : in omnibus nos erravimus. Vide ergo*, etc. Græca quoque ita distinguit. Al. *Vide ergo quia refrigerans sanctificabit*, etc.

(11) *Non accepta* Dele non cum Fello aliisque. Et mox lege : *in die quo, aut potius, id die septimo.*

(12) *Octava die facta*. Degit Menardus : *octavo die facturus*. Fellus : *initium octavæ diei facturus*.

(13) *In legationem ; in quem*. Menardus, *in lætitia*. Fellus sic : *in lætificationem*. Al. *in lætationem*. Mox omnes, *in quo*.

(14) *Dicemus*. Vet. interpretes legebat, ἐροῦμεν.

(15) *Tanquam in Dominum*. Rectius ad contextum Græcum, *et non in Dominum*. FELL.

(16) *Tanquam ethnici*. Adde ex cod. *aut forsitan*.

(17) *Conservaverunt*. Leg, ex Græcis, *consecraverunt*. Quam quidem lectionem Fellus in textum intulit.

(18) *Nonne mihi*. Al interserunt, *ego*. Sic autem Fellus distinguit : *Nonne ego? Mihi eicit Dominus*.

οἱ ταλαίπωροι ἐπὶ τὸν δόμον (19) ἤλπισαν, καὶ οὐκ ἐπὶ τὸν Θεὸν αὐτὸν, τὸν ποιήσαντα αὐτοὺς, ἀλλ' ὡς ὄντα οἶκον Θεοῦ. Σχεδὸν γὰρ, ὡς τὰ ἔθνη, ἀφιέρωσαν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ. Ἀλλὰ πῶς λέγει Κύριος, καταργῶν αὐτὸν, μάθετε· Τίς ἐμέτρησε τὸν οὐρανὸν σπιθαμῆ, καὶ τίς τὴν γῆν δρακί; Οὐκ ἐγώ; Λέγει Κύριος· Ὁ οὐρανὸς μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου· ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετε (20) μοι, ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου; Γινώτε, ὅτι ματαία ἡ ἐλπὶς αὐτῶν (21). Πέρασ γοῦν πάλιν λέγει· Ἴδοὺ, οἱ καθελόντες τὸν ναὸν τοῦτον αὐτοὶ αὐτὸν οἰκοδομήσουσι. Γίνεται (22)· Διὰ γὰρ τὸ πολεμεῖν αὐτοὺς καθηρέθη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν· νῦν καὶ αὐτοὶ οἱ τῶν ἐχθρῶν ὑπερέται ἀνοικοδομήσουσιν αὐτόν. Πάλιν, ὡς ἤμελλεν ἡ πόλις καὶ ὁ ναὸς καὶ ὁ λαὸς Ἰσραὴλ παραδίδοσθαι, ἐφανερῶθη. Λέγει γὰρ ἡ Γραφή· Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν, παραδώσει Κύριος τὰ πρόβατα τῆς νομῆς, καὶ τὴν μάνδραν καὶ τὸν πύργον αὐτῶν εἰς καταφθοράν (23). Καὶ ἐγένετο καθ' ἃ ἐλάλησε Κύριος. Ζητήσωμεν οὖν, εἰ ἔστι ναὸς Θεοῦ (24). Ἔστιν· ὅπου αὐτὸς λέγει ποιεῖν καὶ καταρτίζειν. Γέγραπται γὰρ· Καὶ ἔσται, τῆς ἐβδομάδος συντελουμένης οἰκοδομηθήσεται ναὸς Θεοῦ ἔνδοξος (25) ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου. Εὕρισκω οὖν, ὅτι ἔστι ναὸς. Πῶς οὖν οἰκοδομηθήσεται ἐν ὀνόματι Κυρίου; μάθετε (26). Πρὸ τοῦ ἡμᾶς πιστεῦσαι τῷ Θεῷ, ἦν ἡμῶν τὸ κατοικητήριον τῆς καρδίας φθαρτὸν καὶ ἀσθενές, ὡς ἀληθῶς οἰκοδομητὸς ναὸς διὰ χειρὸς· ὅτι ἦν πλήρης μὲν εἰδωλολατρείας (27), [καὶ] ἦν οἶκος δαιμονίων, διὰ τὸ ποιεῖν, ὅσα ἦν ἐναντία τῷ Θεῷ. Οἰκοδομηθήσεται δὲ ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου, προσέχετε, ἵνα ὁ ναὸς Κυρίου ἐνδόξως (28) οἰκοδομηθῇ. Πῶς; μάθετε. Λαβόντες τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, καὶ ἐλπίσαντες ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου, ἐγενόμεθα καινοὶ, πάλιν ἐξ ἀρχῆς κτιζόμενοι. Διὸ ἐν

A rantes miseri, non in ipsum Deum, effectorem eorum, spem habuerunt, sed in ædem, quasi domus Dei esset. Nam fere instar gentium illum in templo venerati sunt. Sed quomodo Dominus loquatur, templumque irritum faciat, animadvertite: *Quis mensus est cælum spithama, et quis terram palma? Nonne ego*⁹⁷? *Dicit Dominus: Cælum mihi thronus est, terra autem scabellum pedum meorum. Quam mihi domum ædificabitis, aut quis locus requietis meæ*⁹⁸? Cognoscite, quod vana est spes illorum. Et tandem rursus ait: *Ecce, qui destruxerunt templum hoc, ipsi illud ædificabunt*⁹⁹. Idque evenit. Nam quia bellum gesserunt, ab hostibus destructum est templum; nunc et ipsi hostium ministri reædificant illud. Iterum, quod tradenda esset civitas una cum templo et cum populo Israelitico, est declaratum. **B** Ait quippe Scriptura: *Et erit in novissimis diebus, tradet Dominus oves pascui et ovile et turrim eorum in exitium*. Atque contigit, quemadmodum locutus est Dominus. Quæramus itaque, an exstet [adhuc] templum Dei. Exsistit, ubi ipsemet se illud facere ac perficere testatur. Scriptum enim est: *Et erit, heddmoda completa, ædificabitur magnificentum templum Dei, in nomine Domini*¹⁰⁰. Invenio igitur, quod templum exsistit. Qua ratione ergo ædificabitur in nomine Domini, discite. Antequam Deo crederemus, erat cordis nostri domicilium corruptioni obnoxium et imbecille, ad modum templi vere per manus ædificati; plenum siquidem erat idolorum cultu, et erat domus dæmonum, quia fecimus, quæcunque Deo contraria sunt. Ædificabitur autem, attendite, **C** in nomine Domini, ut templum Domini magnifice ædificetur. Quomodo? Discite. Accepta remissione peccatorum et spe habita in nomine Domini, facti sumus novi, iterum ab integro creati. Ideo in nobis,

Vetus interpretatio.

Et fiet (29): dum enim belligerarent, depositum est ab inimicis (30) . . . Iterum sicut incipiebat civitas, . . . et populus totus Judæorum tradi, propalavit. Dicit enim Scriptura . . . *In novissimis diebus tradet Dominus oves pascuæ, et cubile* (31), *et turrem eorum in exterminium*. Et factum est secundum quæ Dominus locutus est. Quæramus ergo, si est templum Deo. Est: ubi ipse dicit facere et consummare. Scriptum . . . est: *Et erit, septimo die consummato* (32), *ædificabitur templum Deo præclare in nomine Domini*. Invenio, quia templum est. Quo modo ergo ædificabitur in nomine Domini? Discite. Ante quam crederemus Deo, erat habitatio nostra . . . corrupta et infirma, sicut templum quod per manus. . . ædificatur: quia pleni eramus adorationibus idolorum . . . et erat domus dæmoniorum; propter quod faceremus, quæ Deo essent contraria. Ædificabitur autem in nomine Domini, . . . præclare . . . templum Deo. Attendite. Et quo modo? Discite: ut accipiatis remissionem peccatorum. Cum crediderimus in nomine Domini, non sumus (33) jam tales, quales ab initio creati: propter quod . . . in nobis vere

⁹⁷ Isa. xl, 12. ⁹⁸ Isa. lxvi, 1. ⁹⁹ Isa. xlix, 17. ¹⁰⁰ Dan. ix, 24, 25, 27; Agg. ii, 10.

VARIORUM NOTÆ.

(19) Ita Cot. οἶκον Men. et Fell. οὐδὸν, *lidem* Mazoch. *ædem* vet. interp. Ms. τὴν ὁδόν, male.

(20) Ita LXX et vet. interpr. Ms. οἰκοδομήσατε.

(21) I. e. Judæorum.

(22) Spiritualiter, ut mox videbitur. MEN.

(23) Hæc, prout hic habentur, non sunt in tota Scriptura. MEN. cfr. Jer. xxv. Isa. v.

(24) Jam destructo templo Hierosol., quærit an alterum templum successurum sit. MEN.

(25) Vet. interpr. leg. ἐνδόξως, *præclare*.

(26) Clem. Alex. *Strom.* II, c. 20, p. 490.

(27) Ita ex Clem. Alex. et vet. interpr. restituo.

In mss. post. εἰδωλολατρείας, abundant: οἶκος εἰδωλολατρεία.

(28) Ita Clem. et vet. interp. Ms. ἔνδοξος.

(29) *Et fiet*. Leg. *Et fit*. Ita quoque Felli edit. Oxon.

(30) *Ab inimicis*. Add. ex vet. cod. *Nunc et ipsi inimicorum ministri ab initio ædificant illud*.

(31) *Cubile*, etc. Lege *ovile*, ut in textu Græco, *μάνδραν*. *Et turrum eorum*. Alludit ad turrim illam, de qua in parabola vineæ apud *Isai.* v. MEN.

(32). *Septimo die consummato*. In Græco legitur ex Daniele, τῆς ἐβδομάδος συντελουμένης, ut intelligatur septimana ex annis constare. FELL.

(33) *Ut accipiatis... non sumus*. Hunc locum Fellus sic exhibet: *quod accipientes remissionem peccatorum, et cum crediderimus in nomine Domini, nos sumus, etc.*

in domicilio nostro, vere Deus habitat. Quo modo? Verbum ejus fidei, vocatio ejus promissionis, sapientia mandatorum, præcepta doctrinæ, [imo] ipse in nobis prophetat, ipse in nobis inhabitat; morti addictis nobis aperit fores templi, i. e. os, dedit nobis pœnitentiam, sicque introduxit nos in templum, quod destrui non potest. Quare, qui cupit esse salvus, non in hominem respicit, sed in eum, qui in homine habitat, atque in eo loquitur; admirans, quod nunquam neque audierit eum talia verba ore fundentem, neque ipse [talìa] audire desideraverit. Hoc est templum spirituale Domino constructum.

XVII. Epilogus partis primæ.

Quantum potuit, et sine obscuritate potuit vobis monstrari, spes mihi est, pro studio meo me nihil omisisse eorum, quæ ad vestram salutem spectant, quæque sunt præsentia. Si enim de futuris scripsero vobis, non intelligetis: quoniam in abscondito positum est. Et hæc quidem ad hunc modum.

Vetus interpretatio.

Deus inhabitat. Quo modo? Sermo fidei illius, vocatio promissionis illius, sapientia æquitatis, præcepta testamenti illius (41); in nobis prophetans ipse, et in nobis habitans. Quia (42) cum sub servitute mortis eramus, aperiens ostium templi nostri (43), quod est os sapientiæ (43), . . . fecit de nobis domum incorruptam. Qui enim concupiscit liberari, vivit (45) non in hominem, sed in eo qui habitat . . . in illo: miratur quod nunquam tales sermones audierit eum dicentem, neque ipse concupierit audire. Hic est spiritualiter . . . ædificatus.

XVII. Quantum . . . fuerit in simplicitate demonstrandi nobis (46), . . . non intermisi quidquam . . . Si enim de instantibus ac futuris (47) scribam vobis, non intelligetis, quo modo in parabolis (48) posita sunt multa. Hæc autem sic sunt. Habes interim (49) de majestate Christi, quomodo omnia in illum, et per illum, facta sunt: cui sit honor, virtus, gloria, nunc et in sæcula sæculorum.

EPISTOLÆ PARS SECUNDA.

XXIII. De duabus viis.

Transeamus autem et ad alteram cognitionem atque doctrinam. Duæ sunt viæ doctrinæ ac potestatis: una lucis, altera tenebrarum. Differentia

Μεταβῶμεν δὲ καὶ ἐπὶ ἑτέραν γνῶσιν καὶ διδασχῆν. Ὅδοι δύο εἰς διδασχῆς καὶ ἐξουσίας (50), ἡ τε τοῦ φωτός (51), ἡ τε τοῦ σκοτός. Διαφορὰ δὲ πολλή τῶν

VARIORUM NOTÆ.

(34) Ad annuntiandam gloriam Dei.

(35) I. e. nos ipsos effecit tale templum.

(36) Qui est præco Evangelii.

(37) Ita Dav. Vet. interp. in illo. Ms. ἐπ' αὐτῶ.

(38) Ms. αὐτός. Scribendum αὐτόν, quod ipsa syntaxi postulat. Dav.

(39) Ita Dav., codicibus nisus. Alii ἡμῖν.

(40) I. e. de quibus nunc disceptatur, e. g. num novum fœdus veteri sit præferendum, num adhuc valeant præcepta Judaica, etc.

(41) Testamenti illius. Vet. interpretes legebat διαθήκης αὐτοῦ. FELL.

(42) Quia. Forte, qui. FELL.

(43) Aperiens ostium templi nostri. Os in sequentibus interpretatur, quod revera est ostium corporis. Sed primum quid significat os aperire? Deinde quis nexus est inter apertionem oris et quæ sequuntur in Græcis, μετάνοιαν διδοῦς ἡμῖν, dans nobis pœnitentiam? Alludere videtur ad locum psalmi I, 17, ubi ita David: Domine, aperi labia mea, et os meum annuntiabit laudem tuam. CLER.

(44) Os sapientiæ. Est revera os sapiens, quod beneficia a Deo accepta indesinenter commemorat atque extollit. Sed in Græcis habetur quod modo retulimus, pro quo interpretes legit σοφίας. CLER.

(45) Vivit. Al. videt. Fellus hæc ita reformanda

τῶ κατοικητηρίῳ ἡμῶν ἀληθῶς ὁ θεὸς κατοικεῖ ἐν ἡμῖν. Πῶς; Ὁ λόγος αὐτοῦ τῆς πίστεως, ἡ κλήσις αὐτοῦ τῆς ἐπαγγελίας, ἡ σοφία τῶν δικαιωμάτων, αἱ ἐντολαὶ τῆς διδασχῆς, αὐτὸς ἐν ἡμῖν προφητεύων, αὐτὸς ἐν ἡμῖν κατοικῶν· τοῖς τῶ θανάτῳ δεδουλωμένοις ἀνοίγων ἡμῖν θύρας τοῦ ναοῦ, ὃ ἐστὶ στόμα (3), μετάνοιαν διδοῦς ἡμῖν, εἰσήγαγε εἰς τὸν ἀφθαρτον ναόν (35). Ὁ καὶ ποθῶν σωθῆναι, βλέπει οὐκ εἰς τὸν ἄνθρωπον (36), ἀλλ' εἰς τὸν ἐν αὐτῷ ἐνοικοῦντα, καὶ λαλοῦντα ἐν αὐτῷ (37), ἐκπλησσόμενος ἐπὶ τῷ μηδέποτε, μήτε τοῦ λέγοντος τὰ ῥήματα ἀκηκοέναι ἐκ τοῦ στόματος, μήτε αὐτόν (38) ποτε ἐπιτεθυμηκέναι ἀκούειν. Τουτέστι πνευματικὸς ναὸς οἰκοδομούμενος τῷ Κυρίῳ.

Ἐφ' ὅσον ἦν ἐν δυνατῷ καὶ ἀπλότῃ δηλῶσαι ὑμῖν (39), ἐλπίζει μου ἡ ψυχὴ, τῇ ἐπιθυμίᾳ μου μὴ παραλελοιπέναι μέ τι τῶν ἀνηκόντων ὑμῖν εἰς σωτηρίαν ἐνεστώτων (40). Ἐὰν γὰρ περὶ τῶν μελλόντων γράφω ὑμῖν, οὐ μὴ νοήσητε, διὰ τὸ ἐν παραβολαῖς κεῖσθαι. Ταῦτα μὲν οὕτως.

C censuit: Vidit non in hominem, sed in illum qui in eo habitat et loquitur in illo; miratus, etc. Et mox: Hoc est spiritualiter Domino ædificatum templum.

(46) Nobis. Al. vobis. Fellus utrobique, ἡμῖν, nobis.

(47) De instantibus ac futuris. Ex his patet Græca sic legenda esse: Ἐὰν γὰρ περὶ τῶν ἐνεστώτων καὶ μελλόντων. MEN. — Vocem ἐνεστώτων loco suo dimotam, in sequentem periodum, a Latina versione admoniti, reposuimus. FELL. — Vide not. 42 ad cap. 4, col. 732. Hinc Usseriana lectio ejus loci confirmari potest. CLER.

(48). Quo modo in parabolis. Legendum forte quoniam: certe sic vertendum fuerat διὰ τό. CLER.

(49). Habes interim, etc. Hæc non sunt in textu Græco. Hucusque vervio Latina codicis Corbeiensis. MEN. — Quæ autem desunt, Græcis litteris ita Fellus expressit: Ἐχεις οὖν περὶ τῆς μεγαλειότητος τοῦ Χριστοῦ, ὡς πάντα εἰς αὐτόν, καὶ δι' αὐτοῦ πεπολήται· ᾧ δόξα, κράτος καὶ τιμὴ, νῦν καὶ εἰς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

(50) De duplici doctrina, bona et mala, et de potestatibus bonis et malis (angelis et dæmonibus) loquitur.

(51) H. l. l. Origen. De princ. l. III, c. 2, n. 4, et l. I Explan. in Ep. ad Rom. I, 24.

δύο ὁδῶν. Ἐφ' ἧς μὲν γὰρ εἶσι τεταγμένοι φωταγωγοὶ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ἧς δὲ ἄγγελοι τοῦ Σατανᾶ. Καὶ ὁ μὲν ἔστι Κύριος ἀπ' αἰώνων εἰς τοὺς αἰῶνας, ὁ δὲ ἄρχων καιροῦ τῆς ἀνομίας.

XIX. De via lucis.

Ἦ ὁδὸς τοῦ φωτός ἐστὶν αὕτη. Ἐάν τις θέλων (52) ὀδεύειν ἐπὶ τὸν ὠρισμένον τόπον, σπεύσει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Ἔστιν οὖν ἡ δοθεῖσα ἡμῖν γνώσις τοῦ περιπατεῖν ἐν αὐτῇ, τοιαύτη. Ἀγαπήσεις τὸν σε ποιήσαντα, δοξάσεις τὸν σε λυτρωσάμενον ἐκ θανάτου. Ἔση ἀπλοῦς τῇ καρδίᾳ, καὶ πλούσιος τῷ πνεύματι. Οὐ κολληθήσῃ μετὰ τῶν πορευομένων ἐν ὁδῷ θανάτου (53) Μισήσεις ποιεῖν, ὃ οὐκ ἀρεστὸν τῷ Θεῷ, μισήσεις πᾶσαν ὑπόκρισιν. Οὐ μὴ ἐγκαταλίπῃς ἐντολὰς Κυρίου. (54) Οὐχ ὑψώσεις σεαυτὸν, ἔση δὲ ταπεινόφρων. Οὐκ ἀρεῖς ἐπὶ σεαυτὸν δόξαν. Οὐ λήψῃ βουλήν πονηρὰν κατὰ τὸν πλησίον σου. Οὐ δώσεις τῇ ψυχῇ θράσος. (55) Οὐ πορνεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ παιδοφθορεύσεις (56) Οὐ μὴ σοι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐξέλθῃ ἐν ἀκαθαρσίᾳ τινῶν. (57) Οὐ λήψῃ πρόσωπον ἐλέγξας τινὰ ἐπὶ (58) παραπτώματι. Ἔση πραῦς, ἔση ἡσύχιος. Ἔση τρέμων τοὺς λόγους, οὓς ἤκουσας. Οὐ μὴ μνησικακῆσῃς τῷ ἀδελφῷ σου. (59) Οὐ μὴ διψυχῆσῃς, πότερον (60) ἔσται, ἢ οὐ. Οὐ μὴ λάθῃς ἐπὶ ματαίῳ (61) ὄνομα Κυρίου. Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὑπὲρ τὴν ψυχὴν σου. (62) Οὐ φονεύσεις τέκνον ἐν φθορᾷ, οὐδὲ πάλιν γεννηθὲν ἀνελεῖς. (63) Οὐ μὴ ἄρης τὴν χειρὰ σου ἀπὸ τοῦ υἱοῦ σου, ἢ ἀπὸ τῆς θυγατρὸς σου, ἀλλ' ἀπὸ νεότητος διδάξεις φόβον Κυρίου. Οὐ μὴ γένη ἐπιθυμῶν τὰ τοῦ πλησίον σου (64), οὐδὲ μὴ γένη πλεονέκτης. Οὐδὲ κολληθήσῃ ἐκ ψυχῆς σου μετὰ ὑψηλῶν, ἀλλὰ μετὰ δικαίων καὶ ταπεινῶν ἀναγραφῆσῃ. (65) Τὰ συμβαίνοντά σοι (66) ἐνεργήματα, ὡς ἀγαθὰ, πρόσδεξαι. (67) Οὐκ ἔση δίγλωσσος, οὐδὲ δίγλωσσος· παγίς γὰρ θανάτου ἐστὶν ἡ δίγλωσσία. Ὑποταγησῃ Κυρίῳ, κυρίως ὡς τύπῳ Θεοῦ, ἐν αἰσχύνῃ καὶ φόβῳ. (68) Οὐ μὴ ἐπιτάξῃς ἢ δούλῳ σου ἐν πικρίᾳ, τοῖς ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἐλπίζουσι, μὴ ποτε οὐ φοβηθῆσῃ τὸν ἐπ' ἀμφοτέροις Θεόν· ὅτι ἦλθεν οὐκ ἐπὶ πρόσωπον καλέσαι, ἀλλ' ἐφ' οὓς τὸ Πνεῦμα ἠτοίμασε. (69) Κοινωνήσεις ἐν πᾶσι τῷ πλησίον σου, οὐκ ἐρεῖς ἴδια· εἰ γὰρ ἐν τοῖς ἀφάρτοις κοινωνοὶ ἔστε, πόσω μᾶλλον ἐν τοῖς φαρτοῖς; Οὐκ ἔση πρόγλωσσος· παγίς γὰρ στόμα θανάτου. Ὅσον δύνασαι, (70) περὶ τὴν ψυχὴν σου

A vero multa duarum viarum. Uni siquidem propositi sunt angeli Dei locem præferentes, alteri vero angeli Satanæ¹. Ac ille quidem Dominus est a sæculis in sæcula; hic autem princeps temporis iniqui.

Via igitur lucis hæc est: Si quis cupit pervenire ad præfinitum locum, suis operibus id consequi studeat. Cognitio itaque nobis data in hic via ambulandi ejusmodi est. Diliges Creatorem tuum, gloria afficies, eum, qui redemit te a morte. Eris corde simplex et spiritu dives. Non adhærebis ad eos, qui incedunt in via mortis. Odio habebis perpetrare quod Deo non placet, odio habeas omnem simulationem. Ne derelinquas mandata Domini. Te ipsam non exatabis, eris autem humilis. Non assumes tibi gloriam. Non capies malum consilium adversus proximum tuum. Non dabis animæ insolentiam. Non fornicaberis, non adulterium facies, pueros non corrumpes. Non ex te verbum Dei in quorundam impuritate exeat. Non accipies personam in arguendo cujuscumque lapsu. Eris mansuetus, eris quietus. Contremisces ad verba, quæ audisti². Fratri tuo ignosces. Non ambigas, utrum futurum sit, necne. Ne assumes in vanum nomen Domini. Diliges proximum tuum plus quam animam tuam. Non interficies fetum in abortione, nec etiam interimes post nativitatem. Ne auferas manum tuam a filio tuo, vel a filia tua; sed a pueritia docebis eos timorem Domini. Bona proximi tui non concupisces, nec eris avarus. Neque ex anima tua adhærebis superbis; sed cum justis atque humilibus ascriberis. Quæ tibi contingunt vexationes, tanquam bona admitte. Non eris inconstans nec bilinguis; laqueus enim mortis est lingua duplex. Subjicieris Domino [Deo], dominis vero, ut Dei imagini, in verecundia et timore³. Ne in amaritudine imperes ancillæ aut servo tuo, qui in eundem sperant; ne forte non timeas Deum, qui super utrumque est, quoniam non venit vocare secundum personam⁴, sed secundum eos quos Spiritus præparaverit⁵. Communicabis in omnibus cum proximo tuo, nec quidquam dices proprium; si enim in incorruptis consortes estis, quanto magis in iis, quæ corrumpuntur⁶? Non eris lingua præceps; os enim

¹ II Cor. xii, 7. ² Isa. lxxvi, 2; Philip. ii, 12. ³ Ephes. vi, 5. ⁴ Ephes. vi, 9. ⁵ Rom. viii, 29, 30. ⁶ Act. iv, 32.

VARIORUM NOTÆ.

(52) Participium loco verbi finiti, ut supra c. 6, not. 15, col. 741.
 (53) Eadem in *Const. apost.*, vii, 14.
 (54) *Const. apost.*, vii, 8.
 (55) *Const. apost.*, vii, 2.
 (56) I. e. Evangelium prædicans, nulla parte morum sis impurus.
 (57) *Const. apost.* vii, 10.
 (58) Ita restituo ex *Const. apost.*, ms. παραπτώματα.
 (59) *Const. apost.*, vii, 11. Cfr. Epist. I clem. ad Cor. c. xi et xxiii, et Jac. i 8.

(60) Sc. quod Deus promisit.
 (61) Post ματαίῳ, in ms. abundat εἰς.
 (62) *Const. ap.*, vii, 3.
 (63) *Ibid.*, 12.
 (64) *Ibid.* 4.
 (65) *Ibid.*, 8.
 (66) Operatio laboriosa, molestia.
 (67) *Const. apost.* ii, 6; vii, 4.
 (68) *Const. apost.*, vii, 13.
 (69) *Const. apost.*, vii, 12.
 (70) Ita Dav., ms. ὑπὲρ.

laqueus est mortis. Quantum potes, castus sis anima. «Noli porrigere manus tuas ad accipiendum, ad dandum vero contrahere⁷. » Diliges ut pupillam oculi tui omnem, qui tibi loquetur verbum Domini. in memoriam tuam nocte ac die revocabis iudicii diem. Exquiras quotidie vultus sanctorum, et in sermone eos perscrutans, et ad exhortandum incedens, et meditans, quomodo animam verbo [tuo] servare possis. Et manibus tuis operaberis ad redemptionem peccatorum tuorum⁸. Non dubitandis dare, neque murmurabis, cum das. *Omni petenti te tribue*⁹; cognosces autem, quis sit bonus mercedis retributor. Servabis, quæ accepisti, nec addens, nec demens. Malus odiosus tibi erit in perpetuum. Juste iudicabis. Non facies dissidium; sed pacem conciliabis inter contendentes, eos associans. Confiteberis peccata tua. Non accedens ad orationem tuam in conscientia mala. — Hæc est via lucis.

XX. De via tenebrarum.

Via autem tenebrarum obliqua est plenaque maledictionis. Est enim via mortis æternæ cum supplicio, in qua sunt, quæ perdunt animam [hominum]: idololatria, temeritas, elatio ob potentiam, simulatio, cor duplex, adulterium, homicidium, rapina, superbia, transgressio, dolus, malitia, arrogantia, veneficium, magia, avaritia, nullus Dei timor. [In qua sunt] bonorum persecutores, osores veritatis, amatores [mendacii], non cognoscentes mercedem justitiæ, non adjuncti ad bonum, viduæ et pupillo non attentes ex justo iudicio, vigilantes non ad timorem Dei, sed ad malitiam, a quibus longe ac procul sunt mansuetudo et patientia, qui diligunt vana, consecretantur remunerationem, non miserentur inopis, non laborant in gratiam illius qui labore ac ærumnis confectus est, ad obtrectationem prompti, non cognoscentes Creatorem suum, liberorum interemptores [in abortione], corrumpentes Dei creaturam, aversantes egenum, opprimentes afflictum, divitum advocati, pauperum ini-qui iudices; per omnia peccatores.

XXI. Conclusio admonitoria.

Æquum igitur est, ut homo edoctus mandata Domini, quotquot prius scripta sunt, in eis ambulet. Qui enim ea perficit, in regno Dei gloria cumulabitur; qui vero alia elegerit simul cum suis operibus peribit. Propterea resurrectio, propterea retributio. R. go vos, proceres, si accipitis aliquod

⁷ Eccli. iv, 31, 36. ⁸ I Cor. iv, 12. ⁹ Matth. v 42; Luc. vi, 30.

VARIORUM NOTÆ

(71) *Const. apost.*, vii, 41.

(72) *Ibid.*, 9.

(73) *F.* καὶ διαλόγους [sc. αὐτῶν] σκοπῶν, sermones eorum perscrutans.

(74) *Const. apost.*, vii, 12. Aut. labor manuum commendatur, aut distributio facultatum in elemosyna. *Cor.*

(75) *Const. apost.* l. c.

(76) *Const. apost.*, viii, 14.

A ἀγνεύσεις. (71) Μὴ γίνου πρὸς μὲν τὸ λαβεῖν ἐκτείνων τὰς χεῖρας, πρὸς δὲ τὸ δοῦναι συσπῶν. Ἀγαπήσεις, ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ σου, πάντα τὸν λαλοῦντά σοι λόγον τοῦ Κυρίου (72) Μνησθήσῃ αὐτὸν ἡμέρας κρίσεως, νυκτὸς καὶ ἡμέρας. Ἐκζητήσεις καθ' ἐκάστην ἡμέραν τὰ πρόσωπα τῶν ἁγίων, καὶ (73) διὰ λόγου σκοπῶν καὶ πορευόμενος εἰς τὸ παρακαλέσαι, καὶ μελετῶν εἰς τὸ σῶσαι ψυχὴν τῷ λόγῳ. (74) Καὶ διὰ τῶν χειρῶν σου ἐργάσῃ εἰς λύτρωσιν τῶν ἁμαρτιῶν σου. (75) Οὐ διστάσεις δοῦναι, οὐδὲ διδοὺς γογγύσεις. Παντὶ αἰτοῦντί σε δίδου· γνώσῃ δὲ, τίς ὁ τοῦ μισθοῦ καλὸς ἀνταποδότης. (76) Φυλάξεις, ἃ παρέλαβες, μήτε προστιθεῖ, μήτε ἀφαιρῶν εἰς τέλος μισήσεις τὸν πονηρὸν. (77) Κρινεῖς δικαίως. (78) Οὐ ποιήσεις σχίσμα, εἰρηνεύσεις δὲ μαχομένους συνάγων. (79) Ἐξομολογήσῃ ἐπὶ ἁμαρτίαις σου. (80) Οὐχ ἤξεις ἐν προσευχῇ σου ἐν συνειδήσει πονηρᾷ. Αὕτη ἐστὶν ἡ ὁδὸς τοῦ φωτός.

(81) Ἡ δὲ τοῦ μέλανος ὁδὸς ἐστὶ σκολιὰ, καὶ κατὰ ρας μεστή. Ἔστι γὰρ ὁδὸς τοῦ θανάτου αἰωνίου μετὰ τιμωρίας ἐν ἧ ἐστὶ τὰ ἀπολοῦντα τὴν ψυχὴν αὐτῶν· εἰδωλολατρεία, θρασύτης, ὕψος δυνάμεως, ὑπόκρισις, διπλοκαρδία, μοιχεία, φόνος, ἀρπαγή, ὑπερηφανία, παράδοσις, δόλος, κακία, ἀθάδεια, φαρμακεία, μαγεία, πλεονεξία, ἀφοβία Θεοῦ. (82) Διῶκται τῶν ἀγαθῶν, μισοῦντες ἀλήθειαν, ἀγαπῶντες (83) ψεῦδος, οὐ γινώσκοντες μισθὸν δικαιοσύνης, οὐ κολλώμενοι ἀγαθῷ, οὐ κρίσει δικαίᾳ χήρᾳ καὶ ὀρφανῷ προσέχοντες, ἀγρυπνοῦντες οὐκ εἰς φόβον Θεοῦ, ἀλλ' ἐπὶ τὸ πονηρὸν, ὧν μακρὰν καὶ πόρρω πρᾶυτης καὶ ὑπομονῆς, ἀγαπῶντες μάταια, διώκοντες ἀνταπόδομα, οὐκ ἐλεοῦντες πτωχόν, οὐ πονοῦντες ἐπὶ τῷ καταπονομένῳ, εὐγερεῖς ἐν καταλαλίᾳ, οὐ γινώσκοντες τὸν ποιήσαντα αὐτοὺς, φονεῖς τέκνων, φθορεῖς πλάσματος Θεοῦ, ἀποτρεφόμενοι τὸν ἐνδεόμενον, καταπονοῦντες τὸν θλιβόμενον, πλουσίων παράκλητοι, πενήτων ἄνομοι κριταί, πανταμάρτητοι.

Καλὸν οὖν ἐστὶ, μαθόντα τὰ δικαιώματα Κυρίου, ὅσα προεγγραπται, ἐν τούτοις περιπατεῖν. Ὁ γὰρ ταῦτα ποιῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ δοξασθήσεται· ὁ ἐκεῖνα (84) ἐκλεγόμενος, μετὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ συναπολαΐται. Διὰ τοῦτο ἀνάστασις, διὰ τοῦτο ἀνταπόδοσις. Ἐρωτῶ τοὺς ὑπερέχοντας, εἴ τινά μου γνώμης

(77) *Const. apost.*, vii, 10.

(78) *Ibid.*, ms. σχῆμα... μαχομένους.

(79) *Const. apost.* vii, 14.

(80) *Ibid.*, 17.

(81) *Ibid.*, 48.

(82) Subaudi ex antecedentibus ἐν ἧ εἰσι

(83) Id addo ex *Const. ap.* l. c.

(84) Ἐκεῖνα = quæ divinæ voluntati sunt contra-
a, de quibus c. 20 fuerat sermo.

ἀγαθῆς λαμβάνετε συμβουλίαν· ἔχετε, εἰς οὓς εὐεργάσασθε, μεθ' ἑαυτῶν· μὴ ἐγκαταλίπητε. Ἐγγὺς γὰρ ἡμέρα, ἐν ᾗ συναπολείται πάντα τῷ πονηρῷ. Ἐγγὺς ὁ Κύριος καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ. Ἔτι καὶ ἔτι ἐρωτῶ ὑμᾶς· ἑαυτῶν γίνεσθε νομοθέται ἀγαθοὶ. ἑαυτῶν μένετε σύμβουλοι πιστοὶ, ἄρατε ἐξ ὑμῶν πᾶσαν ὑπόκρισιν. (85) Ὁ δὲ θεὸς, ὁ παντὸς τοῦ κόσμου κυριεύων, δῶν ὑμῖν σοφίαν, ἐπιστήμην, σύνεσιν, γνῶσιν τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ, ἐν ὑπομονῇ. Γίνεσθε δὲ θεοδίδακτοι, ἐκζητοῦντες, τί ζητεῖ Κύριος ἀφ' ὑμῶν καὶ ποιεῖτε, ἵνα σωθῆτε ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. Ἐγὼ δὲ τίς ἐστὶν ἀγαθοῦ μνεία, μνημονεύετε μου, μελεδῶντες ταῦτα, ἵνα καὶ ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ ἀγρυπνία εἰς τι ἀγαθὸν χωρήσῃ. Ἐρωτῶ ὑμᾶς, χάριν αἰτούμενος. Ὡς ἔτι τὸ καλὸν (86) σκευῶς ἐστὶ μεθ' ὑμῶν, μὴ ἐκλείπητε μηδενὶ αὐτῶν, ἀλλὰ συνεχῶς ἐκζητεῖτε ταῦτα, καὶ ἀναπληροῦτε πᾶσαν ἐντολήν. ἔστι γὰρ ταῦτα ἄξια. Διὸ μᾶλλον ἐσπούδασα γράψαι, ἀφ' ὧν ἠδυνήθη, εἰς τὸ εὐφραῖναι ὑμᾶς. Σώζεσθε, ἀγάπης τέκνα καὶ εἰρήνης. Ὁ Κύριος τῆς δόξης καὶ πάσης χάριτος μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. Ἀμήν.

A bonæ voluntatis meæ consilium : habetis vobiscum, quibus bene fecistis ; ne eos derelinquatis. Prope enim est dies, in qua omnia cum malo peribunt. Prope est Dominus et merces ejus. Etiam atque etiam rogo vos : estote vobis boni legislatores, vobis manete consilarii fideles, tollite ex vobis omnem hypocrisim. Deus autem, qui universo mundo dominatur, det vobis sapientiam, scientiam, intelligentiam cognitionem mandatorum suorum, cum perseverantia. Efficiamini autem docti a Deo, exquirentes, quid a vobis requirat Dominus ; et efficit, ut salvi sitis in die judicii. Si qua vero est [in vobis] boni recordatio, mementote mei, hæc [verba mea] mediantes, ut et desiderium et vigilantia [mea] in aliquod bonum evadat. Rogo vos gratiam postulans. Cum adhuc in vase estis, in nullo horum [mandatorum] deficiate, sed indesinenter hæc exquirete, et adimplete omne mandatum : hæc namque digna sunt. Quare potissimum id operam dedi, quantum in me fuit, ut scriberem vobis, quo exhilararem vos. Salvete, filii dilectionis et pacis. Dominus gloriæ et omnis gratiæ sit cum spiritu vestro. Amen.

VARIORUM NOTÆ.

(85) Hæc recitat Clem. Alex. *Strom.* II, c. 18, p. 472.

(86) Id est *corpus*, ut sæpius.

DICTION S. BARNABÆ APOSTOLI.

Quod in ejus Catholica Epistola non reperitur.

(GALLAND., *Vet. Patr. Biblioth.*, I, 140, ex codice Baroc. XXXIX.)

Βαρνάβας ὁ ἀπόστολος ἔφη· Ἐν ἀμίλλαις πονηραῖς ἀθλιώτερος ὁ νικῆσας, διότι ἀπέρχεται πλέον ἔχων τῆς ἀμαρτίας.

Barnabas apostolus ait : In malis certaminibus infeliciores est, qui vincit : ab eo enim, plus habens peccati.